

**GEOGRAFIA URBANA
DE CASTELLÓ D'EMPÚRIES**

Per ALBERT COMPTE FREIXANET

I — ORÍGENS I EVOLUCIÓ DEL NUCLI URBA CASTELLONÍ

ELS ORÍGENS DE CASTELLÓ D'EMPÚRIES

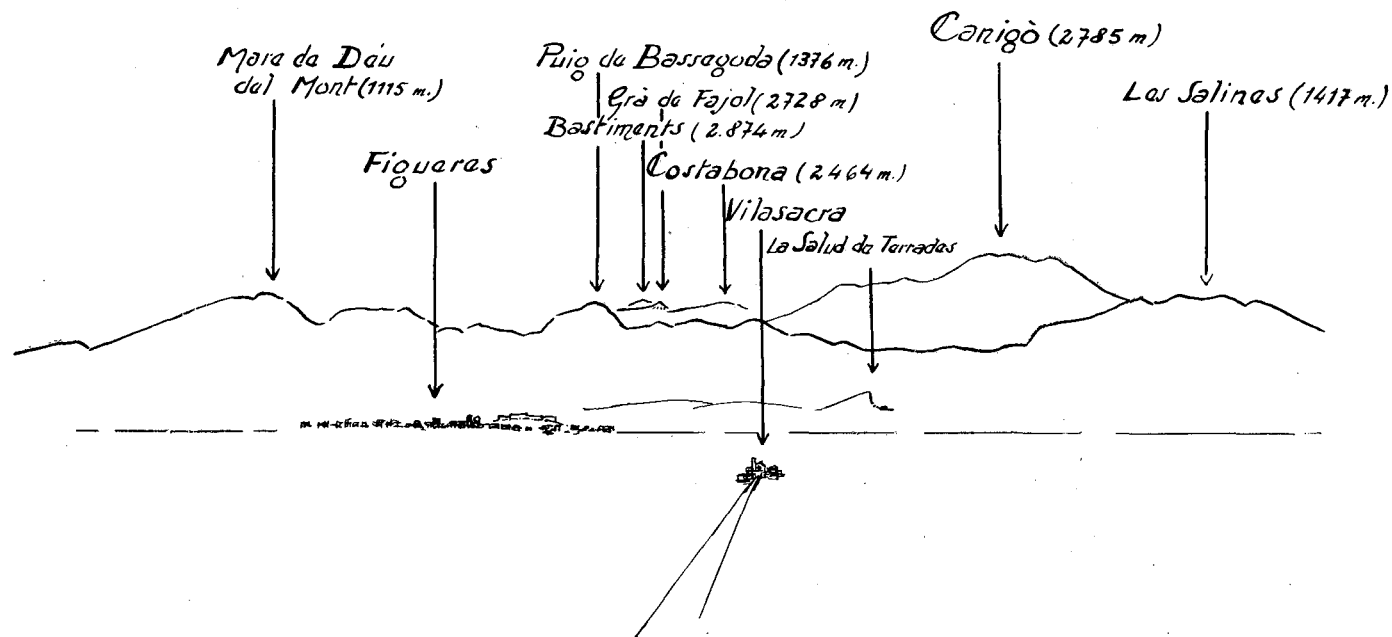
No sabem exactament com ni quan aparegué el nucli habitat de Castelló d'Empúries. Encara que l'historiador Pujades, que visqué molts anys en la nostra vila, com advocat fiscal del comtat d'Empúries i assessor dels seus comptes, en el segle XVII, ens parla de que en el seu temps existien dues pedres molt antigues, d'època romana (1), de fet la primera menció certa de Castelló no té lloc fins l'any 879 (2). Es tracta d'una reunió judicial o arbitral —un “mallus”, en el llenguatge de la documentació de l'Alta Edat Mitjana— en la qual assisteixen grans personatges del nord-est català, com el bisbe de Girona, Theutarius, o el comte d'Empúries, Dela, i que es celebra “in villa Castilione”. La cita és molt breu i per ella sols podem deduir que la nostra actual població es limitava a ésser llavors un lloc rural més o menys fortificat, encara que hem de suposar de certa importància com per tenir-hi lloc una reunió de magnants per dirimir qüestions alienes a la població (3).

Després, en el transcurs del segle X, Castelló és citat diferents vegades, gairebé sempre en documents de Sant Pere de Roda, que fan referència als límits de les possessions del poderós cenobi, especialment de l'estany de Castelló, però que ens aporten molt poques notícies més sobre la nostra vila. Recentment el benemèrit historiador mossèn Jaume Marqués, ha donat a conèixer un document, dels voltants de l'any 1.000, on es cita per primera vegada l'existència d'una església dedicada a la Verge Maria, en la citada vila de Castelló, una dada més sobre aquest nucli (4).

CASTELLÓ, CAPITAL DEL COMTAT

La importància de Castelló des del punt de vista històric resideix en el fet d'haver estat escollida com a capital del comtat d'Empúries. No obstant desconeixem el moment en que aquest fet tingué lloc.

Alguns autors —Jaubert de Passa, Botet i Sisó, Pella i Forgas, Almagro, etc.— el relacionen amb la destrucció d'Empúries pels normands, esdeveniment que s'escaigué pels anys 859 o 860 (5).



Panoràmica de les muntanyes de ponent des de la carretera de Castelló a Figueres.

Altres, com el bisbe Taverner (6) i recentment Pelai Negre (7) i Jaume Marqués (8), el colloquen més ençà, potser durant el segle XI. Més concretament, Pelai Negre, en el citat article, creu que l'establiment definitiu de la capitalitat del comtat d'Empúries a Castelló podria datar de l'any 1078, a la mort del comte Ponç I, conseqüència de la qual fou el nomenament del seu fill Hug I com a comte d'Empúries, mentre l'altre, Berenguer, passava a ésser senyor de Peralada, si bé depenent del seu germà. Arguments que recolzen aquesta afirmació serien la desaparició, des d'ara, de la divisió del comtat d'Empúries en els dos "pagus" o districtes de Peralada i Empúries (9); la supressió del càrrec de veguer de Peralada, quedant únicament el de Castelló i finalment que, només des d'ara, aquesta darrera població s'anomenarà amb l'apellatiu "d'Empúries": Castelló d'Empúries.

Es difícil decidir-se clarament per una tesi definitiva a base dels pocs documents de que disposem. Tinguem en compte però, que ja abans del nomenament del comte Hug, havia tingut lloc a Castelló, l'any 1064, la consagració de l'església anterior a l'actual (10), cerimònia que per la quantitat i qualitat dels personatges que hi intervenen (11), sembla demostrar el prestigi de que ja llavors gaudia la nostra població.

Restava encara una altra hipòtesi: en comptes d'una capital fixa, no podria donar-se en aquests primers temps posteriors a la destrucció d'Empúries, l'existència de diferents capitals temporals, on els comtes residirien segons les circumstàncies o segons les èpoques?...

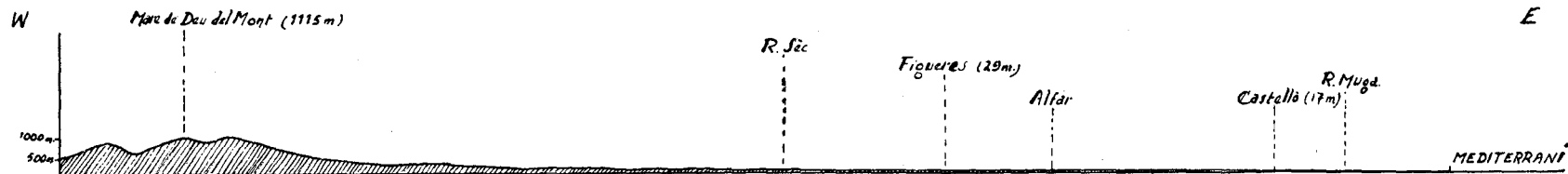
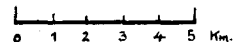
Sigui com sigui, ens calen més dades. La investigació exhaustiva de la documentació sobre les nostres terres empordaneses, especialment l'arxiu del Duc de Medinaceli, a Sevilla, feina que brindem a les noves promocions d'historiadors del país, potser ens podria donar una més sòlida informació.

ELS FACTORS DETERMINANTS

Sembla ben clar que la fortuna de Castelló derivà del fet d'haver estat escollida com a capital del comtat. Ara bé: per quines raons els comtes d'Empúries es decidiren per la nostra vila?... Dues causes influirien per damunt de les altres i serien una d'ordre polític —la decadència de la vella capital, deguda en part als atacs normands—; l'altre d'ordre més pròpiament geogràfic —la situació topogràfica de Castelló.

tal·l topogràfic E.-W.

*Escala
horitzontal*



Plana de l'Alt Empordà
(*escalas vertical i horitzontal iguals*)

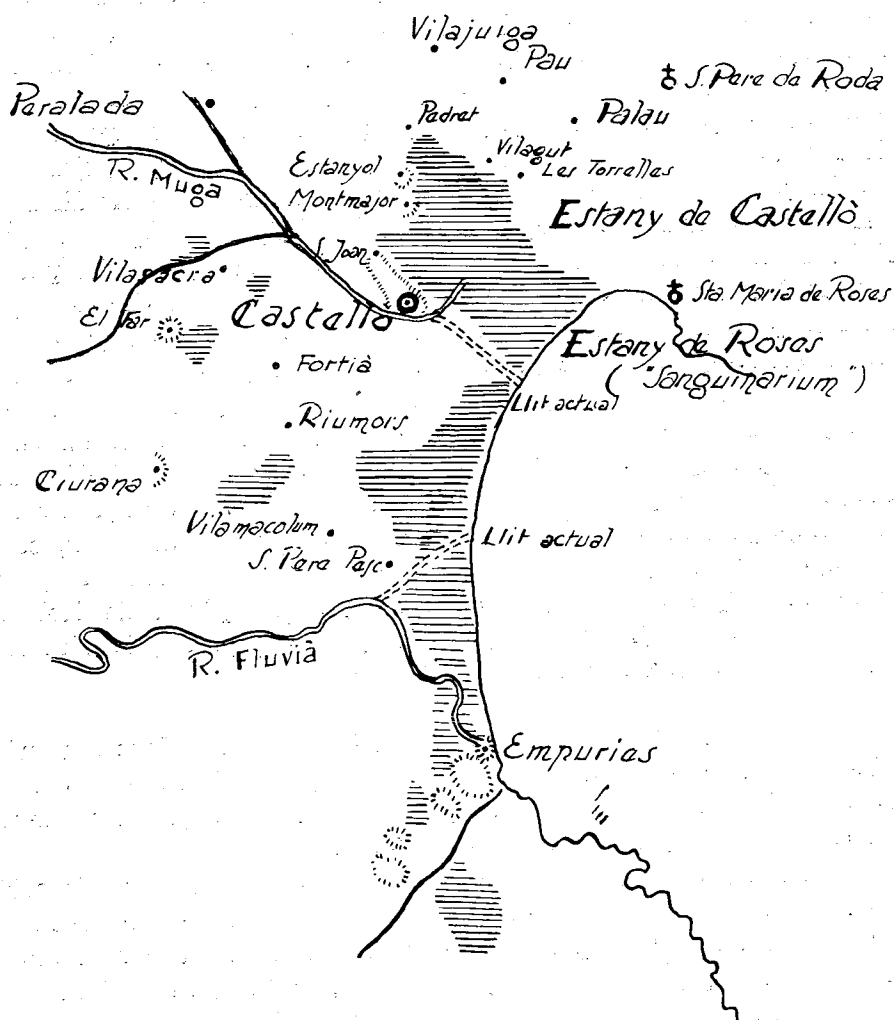
a) ELS ESDEVENIMENTS POLÍTICS. Hem d'admetre, tant si som partidaris de la trasllació immediata de la capitalitat o de la trasllació llunyana que la decadència de la, en altre temps, esplendorosa ciutat d'Empúries rematada pel gairebé segur atac dels normands, seria un motiu de pes per a que els comtes cerquessin un lloc menys exposat als atacs procedents del mar i presentant millors condicions estratègiques, en un temps en que aquestes darreres eren considerades prioritàries. Empúries, que sorgí en temps de la colonització grega com un "mercat" i que es convertí posteriorment —en temps hellenístics i romans— en un nucli urbà no molt diferent de les obertes ciutats actuals, en l'Alta Edat Mitjana, temps d'inseguretat i de lluites, mancava d'aquelles condicions indispensables per a sobreviure. És curiós com els mateixos noms dels dos nuclis —el que mor i el que neix— són ja un símbol de les dues edats en que els hi tocà viure: Empúries o "emporion", ve de mercat; Castelló de castell.

No obstant, l'abandó d'Empúries no ens explica sinó en una petita part el fet de la tria de Castelló. Ens trobem així amb la mateixa pregunta: per què els comtes decidiren establir-se a Castelló i no en algun altre lloc que oferia semblants avantatges estratègiques, com, per exemple, Peralada? ... (12). Dificil resposta doncs fins avui, com hem expressat, manquem de dades segures que ens donguin fe d'aquest esdeveniment polític; sols podem avançar, com hipòtesi de treball, que en aquesta decisió influiria, en no petita proporció, la situació topogràfica de la nostra vila.

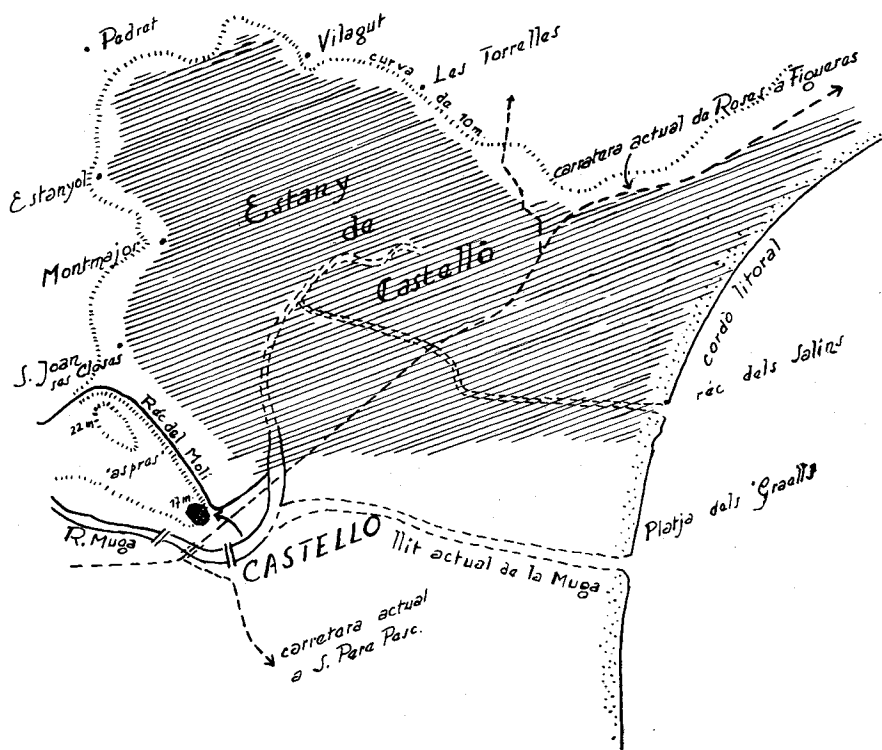
b) LA TOPOGRAFIA DE CASTELLÓ. Així doncs, a més de l'existència d'un nucli fortificat de certa importància, els comtes serien atrets per la immillorable posició topogràfica en relació amb les circumstàncies político-militars de l'època.

Castelló, en efecte, es trobava emplaçada en una elevació natural de no molta altura (13) —uns 17 metres en el Puig Salner, la cota màxima (14)— però si suficient per donar-li una notable preeminència topogràfica en un país d'una planitud gairebé total.

Per la banda de ponent i sud corria el riu Muga, d'aigües no massa abundants, mentre a llevant el puig on s'assentava el nucli castellaní queia a plom (15) sobre una vasta extensió lacustre, estesa fins a mar. Aquest llac o estany —l'estany de Castelló— tenia com a límits Pedret, Vilahú o Vilagut i les Torrelles, des d'on enllaçava amb una altra zona lacustre, que els documents anomenen estany "Sanguinarium", entre Palau Saverdera i Santa Margarida, per on



Superfícies lacustres (en ratllat) dels voltants de Castelló a l'Alta Edat Mitjana.



Posició topogràfica de Castelló en el seus orígens. Vegi's els tres elements fundamentals:

a) l'estany; b) el talús dels "aspres" i c) el riu Muga.

tocava a mar; d'aquí seguia, a migjorn, formant una zona indecisa d'aiguamoxos i llaunes, pel Tec i l'actual rec dels Salins, fins la Mugueta, gairebé als peus de Castelló, per enllaçar finalment amb Sant Joan Ses Closes i Montmajor. (16)

Al sud de Castelló i vorejant tot el litoral s'estenien altres estanys que junt amb els de l'interior —estanys de Vilacolum, de Ciurana, de Copons, etc, era el que restava del gran estany o "albufera" dels temps quaternaris, estès des de la línia Pont de Molins-Figueres-Ciurana fins a mar (17).

Tenim doncs que la nostra població reunia tres condicions molt acceptables en aquells temps: a) una bona situació defensiva, derivada de la seva posició en un turó atalaiat, dominant la plana (18) i especialment abrupte pel costat del mar, direcció d'on podien venir els atacs

més freqüents i perillosos; b) aigua en abundància, directament del Muga o de les capes freàtiques annexes; c) finalment el substracte econòmic indispensable en tot habitatge humà, en aquest cas la presència de bones terres de conreu en els sòls alluvials grassos i humits de ponent o les pesqueries de l'estany, a l'est; graner i rebost indispensable a tot nucli fortificat, molt més si tenia categoria de capital.

EVOLUCIÓ HISTÒRICA DEL NUCLI CASTELLONÍ

Des dels llunyans temps de la seva aparició a l'escenari de la Història fins avui, el nucli castelloní ha passat per tres etapes ben diferenciades: primer, centre feudal no molt distint dels altres que, en l'Alta Edat Mitjana, s'estengueren per tot Europa Occidental; després, sense deixar el seu paper polític-militar, Castelló en la Baixa Edat Mitjana i part de la Moderna, es converteix en una població industrial i comercial; finalment, des del segle XVII, la funció agrària anà destacant-se sobre les altres fins a fer de la nostra vila un nucli eminentment agrícola i pecuari.

a) CASTELLÓ, CENTRE FEUDAL. No sabem si la "villa Castilione" que, per primera vegada se'ns cita en un document de l'any 879, és ja la capital del comtat d'Empúries o si aquest honor no li correspon fins l'any 1076, com afirmen alguns historiadors. Tant en un cas com en l'altre, aquest Castelló primitiu hem d'imaginar-lo com un centre rural i militar al mateix temps, semblant als altres centres feudals de l'època. Com a lloc rural les seves fonts de riquesa consistirien, com hem dit, en les terres grasses d'origen alluvial que limitaven el poble per la banda de ponent, així com en les extenses pastures dels voltants de l'estany i en la pesca del mateix. El casc urbà es limitaria al principi a la zona del Puig Salner (avui "Puig" a seques), com semblen provar-ho la seva posició estratègica i el fet d'ésser el lloc on resten les troballes o les referències més antigues (església romànica, consagrada l'any 1064; edifici de la "canonja", muralles, etc.).

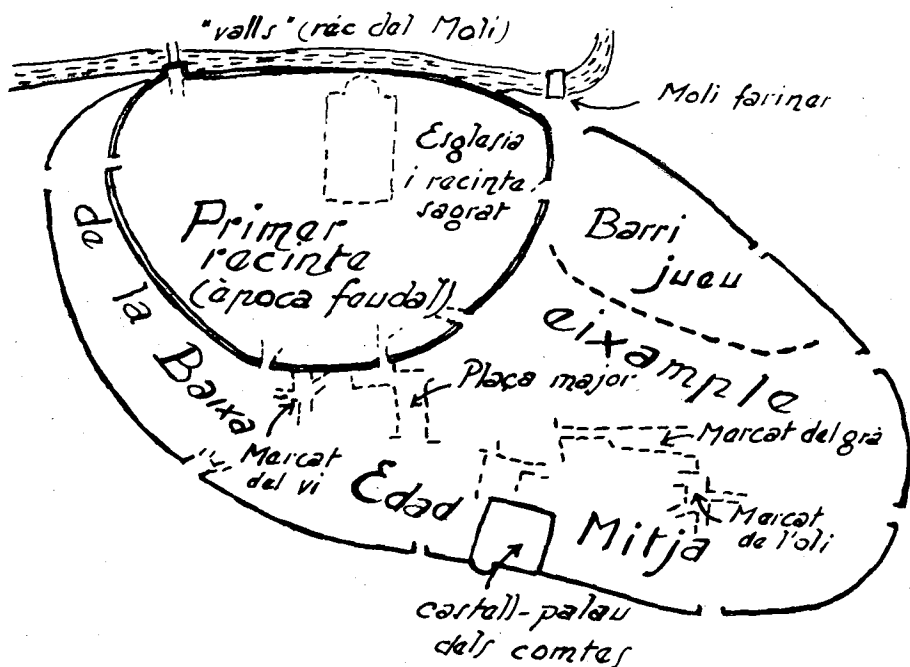
Poques notícies tenim d'aquest primer nucli, les més importants de les quals són: el document ja citat de l'any 1007, sobre ampliació d'un alodi pertanyent a l'església de Santa Maria (19), i el de 1064, que fa referència a la consagració d'una nova església, romànica sens dubte, cerimònia que reuneix a la major part dels grans personatges

del nord-est català, com són els comtes de Barcelona, Ramon Berenguer i Almodis, els comtes d'Empúries, Ponç I i Adelaida, el comte de Besalú, Bernat, pare de la comtessa d'Empúries, els vescomtes Ponç, de Girona, Ramon, d'Empúries, Miró, de Besalú, i molts altres senyors laics i eclesiàstics (22). La magnificència de l'església així com la categoria dels personatges aplegats poden donar-nos una imatge de la importància que ja llavors tindria Castelló.

Un pas més vers la consolidació del poder de la nostra vila fou el testament del citat comte Ponç (1040-1078), deixant al seu fill Hug com a comte d'Empúries i al segon, Berenguer, com a senyor de Peralada. És d'aquest moment, segons creu l'historiador Pelai Negre, que data l'establiment definitiu de la capital del comtat a Castelló, esdeveniment que, com hem dit abans, no seria incompatible amb la presència temporal dels comtes en la citada població durant els anys anteriors que van des dels atacs a Empúries pels normands fins ara. Amb el comte Hug s'iniciaria doncs, una etapa de prosperitat que tindria les seves manifestacions més visibles en la presència permanent de la Cort i de l'administració comtals, així com en les obres de millora del casc urbà, especialment la seva fortificació i emmurallament. La reunió de noves assemblees judicials, com la que es celebrà el 1091 o el 1093, per dirimir velles disputes entre els monestirs de Banyoles i de Sant Pere de Roda són bona mostra del relleu que va adquirint Castelló i de la positiva opinió de que fruïa el govern del comte Hug (a. 1076-116).

Aquesta tendència té la seva continuació al segle següent, durant el qual es desenvolupa extraordinàriament la vida urbana a tot Catalunya, tant en l'aspecte material com en el jurídic. Aquest darrer es troba íntimament vinculat a la concessió de franquícies i privilegis, fet que, estès primer a la Catalunya nova, degut a les especials condicions de la Reconquesta (necessitat d'atraure gent per repoblar els nous territoris, etc.) segueix després als municipis del nord, entre els quals es trobava Castelló (21). De totes maneres, d'aquesta centúria no tenim dades que ens permetin suposar ja l'existència d'una organització municipal més o menys autònoma (22).

No gaire res més podem dir sobre la geografia urbana del Castelló d'aquesta primera etapa. Ens hem de limitar a constatar que ha passat de simple "villa" o gran domini rural a capital d'un petit estat —el comtat d'Empúries— d'una extensió no gaire diferent del nostre actual Alt Empordà (23); un nucli fortificat que albergaria una



El primer nucli castelloní de l'Alta Edat Mitjana, i la seva expansió.

població de pagesos i artesans i amb una certa vida comercial centrada en els seus mercats dels dissabtes. Encerclada per una muralla, destacaria, de lluny, la llavors nova església romànica de la qual el campanar actual pot donar-nos idea de les proporcions; hem de suposar també l'existència d'un primer palau o castell, mansió dels comtes, així com d'un primer pont sobre el Muga en el camí de Sant Pere, del que es conserva encara el basament d'alguns pilans. (24).

b) LA BAIXA EDAT MITJANA: EXPANSIÓ URBANA I AUTONOMIA MUNICIPAL. Com hem vist, el segle XII significa el moment de consolidació del règim municipal a Catalunya, si bé sembla que els municipis del nord anirien més retrassats. Hem de suposar que l'evolució del municipi castelloní no seria gaire diferent dels altres d'aquesta zona. Segons Font i Rius (25), al principi el "vicarius" o veguer tindria en les seves mans totes les funcions de govern; però no tardaria en aparèixer un germen d'administració

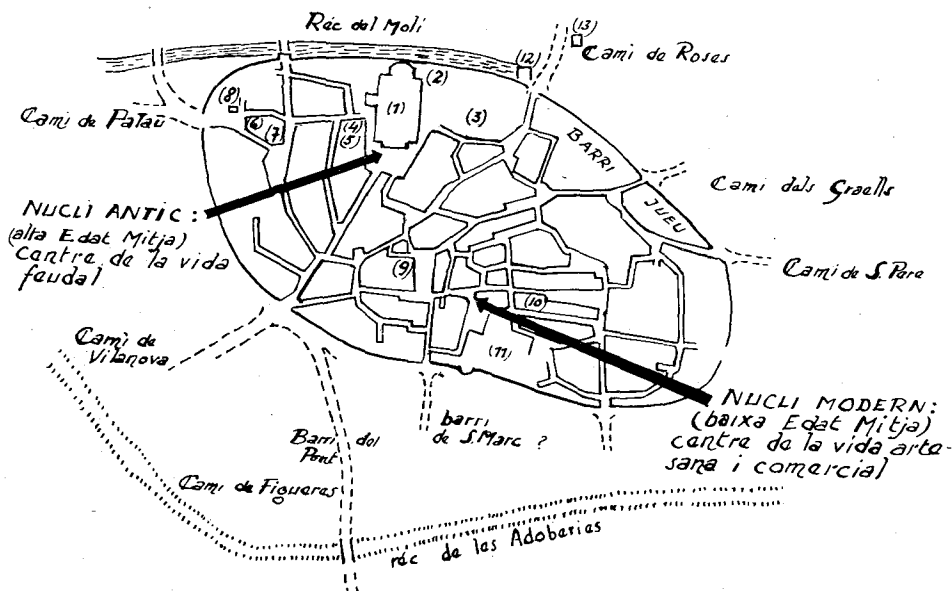
popular en els “probi homines” o “prohoms”, que ajudaven al veguer i que acabarien reunint en llurs mans les principals funcions rectores del municipi.

Quant tindria lloc això a Castelló?... De moment no ho sabem doncs les dades que sobre la nostra vila posseïm en aquest sentit són posteriors, de la Baixa Edat Mitjana o de principis de la Moderna, encar que probablement tradueixen una situació anterior que no ha deixat rastre en la documentació contemporània o, almenys, fins ara no s'ha trobat. Cal tenir en compte també la situació peculiar de Castelló dintre un petit estat feudal supervivent.

D'aquests segles coneixem força bé no solament l'aspecte exterior de la vila, sinó l'estructura econòmico-social, així com el sistema de govern (26). Castelló s'estenia llavors per un perímetre equivalent a l'actual casc antic, limitat pel rec del Molí i el carrer de la Muralla. Aquest nucli quedava cenyit, com era costum en les poblacions de l'època, per un recinte fortificat d'aspecte i solidesa desiguals, del qual encara avui en queden trossos força ben conservats, com els que donen al citat “rec del Molí” o els que rodegen el vell convent de Sant Domènec —l'anomenada “Força dels Predicadors”—. Per la banda de l'estany la muralla estava bordejada per una fossada o “vall”. S'entrava a la població per set portes de les que avui només en queda una en plausible estat de conservació, el “Portal de la Gallarda o de Na Gallarda”; d'elles partien els diferents camins vers tots els punts cardinals, mentre dos ponts, el “Vell” i el “Nou” (ja hem vist que aquest darrer és el que avui anomenem “vell”), permetien el pas del riu Muga, l'un en direcció a Sant Pere, l'altre cap a Figueres.

El rovell de l'ou de Castelló en aquesta etapa ja no és el Puig Salner, el primitiu barri feudal, sinó que s'ha desplaçat a l'eix Plaça dels Homes— Plaça del Grà, on viu una activa població d'artesans i comerciants, agrupats en carrers i places porxades, encara fins fa poc de noms ben significatius, com carrer de la Sabateria Vella, de la Fusteria, de la Peraireria Vella, de la Peraireria Nova, de la Llana, del Lli, etc. El Puig Salner acaba convertint-se en un barri residencial, de cases amb horts i jardins, però que encara serva els edificis més nobles, com l'església parroquial, l'Hospital Major o l'anomenada “Casa Gran” (27).

No faltava tampoc, fins els “progroms” de finals del segle XIV, el barri jueu, ocupant la porció sud-est i que acaba essent absorbit pel conjunt urbà, mentre els seus moradors o s'assimilarien a la població cristiana o abandonarien la nostra vila.



CASTELLO MEDIEVAL

- 1.— Església parroquial.
- 2.— Cementiri.
- 3.— Cases del Cabilde i del Comte.
- 4.— Duana.
- 5.— Hospital vell o de Santa Llúcia.
- 6.— Casa de la "Canonica".

- 7.— Casa del monestir de Sant Pere de Roda.
- 8.— "Casa Gran" (segle XIV).
- 9.— "Llotja".
- 10.— Cúria i presó.
- 11.— Palau dels Comtes (després convent de St. Domènec).
- 12.— Molí fariner.
- 13.— Convent dels Frares Menors.

Més enllà de les muralles vivien els pagesos i hortelans, en barris extramurs (26); dels primers una part, però, moraven en cases aïllades o "cortals", que anaven sorgint a mesura que es dessecaven els estanys, "llaunes" i "aigualleixos", especialment entre el Muga i el Fluvià (29).

Si deixem a part Girona i Perpinyà, Castelló en els darrers segles de l'Edat Mitjana i primers de la Moderna, sorgeix com la vila més important del nord-est català, tant per la seva activitat política i econòmica com pel nombre dels seus habitants. El primer cens que posseïm, del segle XV, l'hi assigna 391 "focs" o llars, incloent 32 "focs" eclesiàstics i 5 convents, és a dir, entre mil cinc-cents i dos mil habitants, xifra semblant a la d'avui però que en aquells temps significava molt més (30). Aquesta xifra es mantindrà més o menys fins l'etapa de rivalitat entre Espanya i França, començada a mitjans del

segle XVII, que dóna lloc a un notable descens de població així com a importants canvis econòmics deguts a una cada vegada més accentuada ruralització.

Ara bé, fins aquest canvi Castelló apareix amb una estructura urbana no molt diferent de les altres petites ciutats anteriors a la Revolució industrial, és a dir, amb una lleugera majoria del sector secundari, representat pels artesans —almenys dintre el casc urbà— convisquent amb una apreciable massa d'agricultors i el grup, força més reduït, del sector terciari, integrat sobre tot pels eclesiàstics i gent de professions liberals. Entre les indústries castellanines, la que ocupava el primer lloc era la *tèxtil*, de la qual tenim notícies importants dels segles XIV i XV (31), si bé fins el XVI no comptem amb dades segures; així un sondatge fet als llibres parroquials ens dóna que el 26% de la població activa castellanina es dedicava a aquella indústria (32). Segueixen a continuació els *cuiraters* que, si bé a finals de l'Edat Mitjana gaudien de fama, a començaments de la Moderna semblen experimentar una certa contracció; la del *metall*, especialment ferrers i serrallers, agrupats en un gremi, el de Sant Eloi, fins el segle XVIII, i una munió d'oficis secundaris com *ollers* —que encara en el segle XVII formaven una confraria— *sedacers*, *cistellers*, *esparters*, etc. Finalment queden els oficis enquadrats dins la *construcció*: paletes, fusters, etc.

Aquesta activitat industrial tenia el seu complement en el comerç, concentrat sobre tot en els mercats, que arribaven a ésser tres per setmana: el dimarts, el dijous i el dissabte, encara que el del dijous fou més aviat de circumstàncies. Cal afegir també les fires, la més important de les quals era la que es celebrava quinze dies abans del diumenge de Rams i tenia quinze dies de duració, amb la particularitat que, en el bisbat de Girona, no se'n podien reunir d'altres durant dos mesos abans i dos mesos després (33). Si bé tenim poques dades completes sobre l'amplitud de l'hinterland comercial castellaní així com de la massa i procedència de la gent que hi acudia, sabem que a la Baixa Edat Mitjana entraven pel grau de la Muga vaixells i mercaders provençals, genovesos, sards, venecians, etc. i que els de Castelló no pagaven lleuda ni peatge en tots els estats de la Corona d'Aragó, així com també gaudien d'exenció de drets de duana a Alguer i Càller (34). Recordem també l'existència a la nostra vila d'un Consolat de Mar, des del segle XIV fins el segle XVIII (35).

L'agricultura, a diferència del que succeeix en les ciutats actuals, representà sempre una activitat important, si bé la conside-

nable extensió que llavors medien els estanys i aigualleixos dintre el terme castelloní, donà lloc a que quedés limitada en bona part als hortolans, que abasteixien de llegums i verdures a la població, i als "cortalers", dedicats a la ramaderia; els agricultors pròpiament dits serien escassos com sembla mostrar-ho la gairebé crònica penúria de blat i les freqüents importacions a que ha d'acudir la Universitat (36).

Finalment el fet d'ésser la nostra vila el centre administratiu d'un petit estat més o menys autònom, ens explica l'existència d'una població relativament nombrosa per aquells temps, encara que el seu percentatge en relació a la totalitat del cens sigui modest, dedicada al que avui en diríem activitats terciàries. Sobresurten dintre d'aquestes, l'estament clerical que, en els "fogatges" dels segles XV i XVI representa un 4 o 5% de la població i que, a més de les funcions pròpies del seu ministeri, tenia a la seva cura la vida cultural i la beneficència. No de manera exclusiva, doncs hi havia també un mestre de Gramàtica, pagat pel municipi, i dos hospitals, un de major, a tocar l'església parroquial, i l'altre, el de "mazells" o lleprosos, al barri de Sant Llàtzer. Afegim dintre aquest grup els funcionaris municipals i comtals —veguer, procurador, assessor, etc.— així com tots aquells que exercien funcions liberals, com notaris, advocats i procuradors, metges, etc.

En quant al govern municipal no diferia del de la resta de poblacions veïnes. Després de l'etapa, iniciada en els segles XI i XII, en que el representant del comte o veguer dirigia o controlava la naixent vida urbana, en el segle següent i amb tota seguretat en el XIV trobem ja plenament estructurat el Consell castelloní. Dit Consell estava format, almenys quant apareix en els documents, per 60 prohoms, representats dels diferents grups socials o "mans", els quals, el dia de Pasqua granada o Pentecostès, elegien cada any quatre cònsols. Aquests exercien el poder executiu i disposaven de la direcció suprema de la cosa pública. L'únic canvi introduït fins el decret de Nova Planta, de Felip V, fou l'aplicació, en temps de Ferran el Catòlic, aquí com arreu de Catalunya, del procediment dit de "insaculació", que venia a substituir els nomenaments, fets abans per elecció, per la sort (37). Una pila de funcionaris de totes classes ajudava a l'administració local, doncs apart les activitats pròpies dels municipis actuals, els d'aquells temps havien d'encarregar-se de comeses considerades avui com a privades: així, per exemple, els

monopolis d'articles bàsics, com la venda de pa, de carn, d'oli, de vi, de sal, etc.

No oblidem tampoc que junt al govern local, coexistia la plana major administrativa del comtat, doncs Castelló, fins i tot en el temps de les monarquies absolutes, seguia essent el centre d'una extensa circumscripció, i a la seva capital havien de fer via tots els habitants dels llocs situats des de l'Albera fins el Ter i dels "terraprims" a mar per resoldre llurs afers de caràcter judicial o fiscal (36).

c) DEL SEGLE XVIII FINS AVUI: LA RURALITZACIÓ DEL MUNICIPI CASTELLONÍ

1 — DE LA "GUERRA DELS SEGADORS" A LA FI DEL REGNAT DE FERRAN VII. A mesura que ens endinsem en l'anomenada Edat Moderna, el municipi castelloní va experimentant una transformació, lenta però continua, que de centre urbà el convertirà en municipi rural. Aquest canvis poden entreveure's ja en el segle XVI i principis del XVII, si bé de moment Castelló manté encara el prestigi de la Baixa Edat Mitjana. Però en la segona meitat del segle XVII, la "Guerra dels Segadors", en 1640 (37) obre un període de lluites entre Espanya i França que no es tancarà, de fet, fins les paus d'Utrecht i Rastadt, després de la Guerra de Successió, en 1714, un dels escenaris més freqüents de les quals fou l'Empordà.

Aquestes passades i repassades de tropes per la nostra comarca i la nostra vila accentuà la decadència de l'artesanat i del comerç; la riquesa agropecuària, en canvi, més sòlida i estable, no sols es mantingué sinó que afavorida pel creixent aixugament d'antics aiguallers, adquirí cada vegada més relleu. És però, després de la Guerra de Successió, amb el canvi de dinastia i d'orientació política, que aquest procés assoleix la seva culminació. El segle XVIII, en efecte, representa per la nostra vila, com en general per la resta de la nació, una nova etapa de prosperitat, basada ara sobre tot en l'agricultura i la ramaderia. La roturació de closos i la dessecació dels marges de l'antic estany o de les "llaunes" més meridionals (40), acreix considerablement el volum de terres cultivables, al mateix temps que l'aparició de nous cultius, entre els quals sobresurt el blat-de-moro (41), permet intensificar la producció.

No és estrany doncs que en la segona meitat de segle, l'antiga penúria de blat, gairebé constant en els segles anteriors, es transformi en superàvit de cereals de totes classes, mentre la progressiva expansió

de nous pasturatges o “closes” dintre del terme, afavoreix el creixement de la ramaderia, tant de “bestiar menut” —xais, porcs, etc.— com del “gros” —bous, vaques, eugues, etc.— (42).

Aquesta transformació repercuteix en l'estructura social de la vila, com ens ho mostra el cens de 1767 (43), en el qual, al costat de 79 “artesanos” s'anoten 64 “labradores” i 356 “jornaleros”, així com 104 persones pertanyents a l'estament clerical —clerecia secular i regular—, 9 “hidalgos”, 39 “criados”, 8 advocats, 6 escriptors, etc. (44). O sigui que mentre persisteix la importància de l'antic estament clerical-administratiu, l'artesanat s'ha reduït considerablement i les professions derivades de l'agricultura passen a ocupar el primer lloc. L'augment del proletariat agrari —representat per aquests 356 “jornaleros” del cens citat— ens explica la tendència a la parcel·lació de les extenses terres comunals que cada any, dividides en diferents lots s'arrenden als veïns de la vila, en dues tandes, els “estiuatges” i els “hivernatges” (45).

Des del punt de vista polític el govern municipal també experimenta un canvi, a comptar de la nova estructuració borbònica derivada del decret de “Nova Planta”. Amb Felip V, en efecte, l'antic Consell castelloní, amb els seus còsols i “prohoms”, és substituït per un tipus d'ajuntament format per vuit “regidors”, nomenats primer per l'Audiència de Barcelona i després pel comte d'Empúries, d'una relació presentada pels regidors cessants, renovats anualment (46).

La reanimada prosperitat de Castelló tindrà però un rival que li farà ombra: Figueres. Aquesta població des de la construcció del grandios castell de Sant Ferran i aprofitant la seva immillorable situació al bell mig de la plana comarca empordanesa, creix més ràpidament que la nostra vila, a la que acabarà arrabassant el primer lloc, com ho mostren palesament les xifres censals de finals de segle: així mentre Figueres suma 5.398 ànimes, Castelló només en pot presentar 2.911.

2 — EL SEGLE XIX: L'ÈPOCA LIBERAL. Aquesta situació exposada, pròpia del segle divuitè, de fet es perllonga durant tot el primer terç del següent, fins a la mort de Ferran VII i, en alguns aspectes, inclús més enllà.

Des del segon terç del segle XIX, dos fets venen a donar noves perspectives a la vida urbana castellonina. Un d'ells és la desamortització eclesiàstica, que afecta gairebé totes les propietats religioses de la vila i significa un cop irremeiable per l'estament clerical que, durant

tants de segles, havia representat un dels puntals de la societat local. Desapareixen totes les comunitats eclesiàstiques, excepte les monges clarisses (47), i llurs edificis, propietats rústiques, censos, etc, són venuts a particulars o passen en mans del municipi (48). La comunitat de preveres perd també la major part dels seus bens, però subsistirà com a tal, encara que reduïda en el nombre dels seus membres (49).

L'altre és el repartiment, a mitjans de segle, de les terres comunals, domini conjunt dels Comtes i el Municipi, però que ja el segle anterior havien començat a ésser treballades i arrendades anualment. Els llocs de "El Vernar", "La Rubina", "Els Salins", etc. són dividits en parcelles d'una vessana i quart —les "peces"— i lliurats a cens (50) als caps de casa castellonins, operació la finalitat de la qual —apart les seves implicacions polítiques— és poder donar feina i pa al nombrós proletariat rural que alberga la vila.

No podem tampoc oblidar la pèrdua dels darrers vestigis del poder polític dels Comtes i amb ell la desaparició de les restes de la burocràcia comtal (51). Així doncs la desamortització eclesiàstica i civil, junt amb els canvis polítics derivats de l'establiment del nou règim liberal, va tenir com a conseqüència, per una part acabar amb la preponderància d'un dels estaments, el burocràtico-religiós, característic dels segles en que Castelló exercí el paper dirigent de les terres del comtat, i per l'altra consolidar la situació del sector agrari que, des d'ara, exercirà el domini quasi absolut, el mateix si tenim en compte el nombre de les persones que l'integren que el seu pes político-social (52).

Però en contrast amb Figueres, que no deixa de créixer (53), la demografia castellanina roman estancada. A mitjans de segle, segons el cens de 1857, que representa la cota màxima, Castelló compta solament amb 3.260 habitants mentre que Figueres ja ha assolit els 10.370.

Estancament de la població, preponderància de la vida agrària, reducció dràstica de l'estament clerical i burocràtic: heus ací el Castelló de mitjans del segle XIX. Una vila important encara dins la plana empordanesa, amb fama de terres fèrtils però mal repartides (54) i un passat gloriós, però no gaire res més. El geògraf Madoz ens la descriu, això si, com de "muchta antigüedad", ens cita les seves 723 cases, els 636 veïns, les 2.821 ànimes i, com a record de les velles i prestigioses funcions no deixa de mencionar que compta amb un hospital, quatre escoles per a nens i nenes, té correu amb Figueres quatre dies per setmana i celebra —com avui— mercat els dimarts.

Però la seva riquesa és la terra i gairebé a aquesta limita la descripció del que avui podríem dir-ne geografia econòmica (55).

En quant a l'aspecte material de la població, si el nucli vell, emplaçat dintre l'antic recinte murallat, canvia poc, no pot dir-se el mateix respecte als barris extramurs. Així el conjunt de cases que des de probablement la Baixa Edat Mitjana voregen el camí que fa via vers l'actual "Pont Vell" —l'anomenat avui carrer del Pont— s'aixampla vers l'oest fins enllaçar amb un nou barri, el de Sant Domènec o Sant Domingo, crescut, a mitjans de segle, sobre l'horta del convent dels Predicadors; barri, de totes maneres, no tant nou com això, doncs almenys des del segle XVII ens ve citat en els documents un "carrer de Sant Marc" que podria ésser-ne el germen. A finals de segle comencen a aparèixer les primeres cases del que serà poc després el barri "Toribi Duran", amb la "bàscula de l'Agramont" i "cal Artigas", així com, en construir-se el pont Nou, no tardarà a sorgir el petit nucli de ca l'Anton.

Des del punt de vista social Castelló, si bé reduït a una població de segona categoria —per l'estil de Roses, Peralada, Portbou o La Jonquera— frueix encara de certa fama simbolitzada en el barri residencial, de cases de "senyors", en que s'ha convertit el vell Puig Salner, dintre del quals els Contreras, els Climent, els Sabater, els Nouviles, etc... representen un estament de grans propietaris que esperona una no petita vida de relació i anima un joc polític no sempre net ni tranquil.

L'altre puntal d'aquest prestigi, no massa d'acord amb la realitat, és la fertilitat de les terres que directa o indirectament donen vida a la resta de la població. Aquesta, en efecte, està constituïda fonamentalment per agricultors: una minoria de pagesos benestants, formada per propietaris vilatans o opulents "masovers" de cortals, i una majoria de petits propietaris, tot sovint només d'alguna peça o campet, que han de completar el seu rem amb terres d'altres o anant a jornal. Finalment l'estrat dels artesans —carreters, ferrers, etc.— o botiguers, que depenen de la gran massa dels pagesos. Record de les velles funcions queden encara els mercats dels dimarts on fan cap els llogarrencs de Fortià, Riumors o Vilanova, així com la comunitat de preveres —arriben a comptar-se'n una dotzena— i algunes congregacions religioses entre elles una que ha pogut romandre excepcionalment després de la desamortització, les Clarisses, i les altres de nova instal·lació, com els Germans de Sant Gabriel o les germanes Carmelites, dedicades ambdues a l'ensenyament.

3 — LA PRIMERA MEITAT DEL SEGLE XX. Tampoc el trànsit del segle XIX a l'actual aporta grans canvis: es millora el cultiu de la terra amb l'expansió de la userda, que passa a integrar un dels elements del que d'ara endavant serà la nova trilogia agrària, —blat, blat-de-moro i userda— i es va estenent l'us de les màquines agrícoles, sobre tot màquines de batre, de segar-lligar i de dallar, al mateix temps que fan aparició els primers tractors. Aquests progressos agraris es veuen impulsats per la prosperitat econòmica al camp derivada de la Guerra Mundial i els anys subsegüents de la Dictadura; però tot plegat causa escàs impacte en l'estructura urbana de Castelló. Dels anys vint és, per exemple, la descripció, tan viva i exacte, que en fa Josep Pla en el seu "Viatge a Catalunya":

"Castelló d'Empúries és l'essència d'aquest país situat entre el Muga i el Fluvià. La vila vista del Muga estant, amb els dos ponts que té, el vell i el nou, un a cada banda i els dos fortins —peces d'escacs— que la guarden, té un perfil indubtable, ple de gràcia. Els edificis eclesiàstics, pesats i xamplois, juguen bé amb els teulats de vessant molt obtús i amb els terrats d'esquena a tramuntana, amb arcs, que presenten algunes cases... La vila és un laberint de carrers estrets, deixats de qualsevol manera, sense adreçar, hòrrids. Hi ha algun porxo de volta fet sense engaltar. Les cases, de tant que entren i surten pels carrers perden l'encís de l'espontaneïtat. No hi ha res pagès, amb el front ample, gran, espaiós, patriarcal. Les cases són menudes, obscures, bilioses i escatimades. Per veure quelcom de bo s'ha d'anar en algun mas dels voltants... La gent m'espia, darrera les finestres. Qui dimoni és aquest foraster? deuen pensar. Passo devant de dues dones que xiuxiuegen a la porta d'una casa. Sis passes abans d'arribar al grup suspenen la conversa i em miren de dalt a baix amb un aire profundament estranyat...

En aquesta hora només se senten dos sorolls: el soroll de la farinera se sent de tot arreu; i el soroll de duros dels que juguen al canari, dels carrers que volten la plaça".

La nostra guerra civil i la immediata postguerra representen la fi d'una etapa i el començament d'una altra, no solament des del punt de vista polític, sinó també del més sòlid i durader de l'estructura econòmico-social i urbanística. En quan a lo primer es manifesta en notables transformacions de l'activitat agrària que segueix essent fonamental, fins i tot potser, degut als anys d'eufòria dels preus dels productes agrícoles, més encara que durant el període anterior. Cal anotar la difusió del regadiu amb pous de tub per bona part del terme, la creixent mecanització de les feines del camp, el punt de partida de la qual és l'ús del tractor en gairebé tots els rems pagesos, i l'augment massiu de la ramaderia, especialment la vacuna i la porcina, així com el començament d'una certa activitat industrial derivada de l'agricultura, amb la creació d'una fàbrica de productes lactis, que ve a afegir-se a la tradicional farinera. Més retràs porten els canvis de

cultiu vers l'especialització fruitera, en plena expansió en el Baix Fluvià i sobre tot en el Baix Ter.

Ara bé, aquestes transformacions són paral·leles i en part degudes al trasbalsament general que a la nostra comarca genera el turisme. Aquesta nova font de riquesa està arribant, els darrers anys, al municipi castelloní i, encara que de moment ha afectat poc al nucli urbà tradicional, està creant dintre del terme un nou habitat que, amb el temps, pot ocasionar un trasllat del centre de gravetat, comparable, en certa manera, al que, durant l'alta Edat Mitjana, tingué lloc entre la vella Empúries i el llavors modern Castelló.

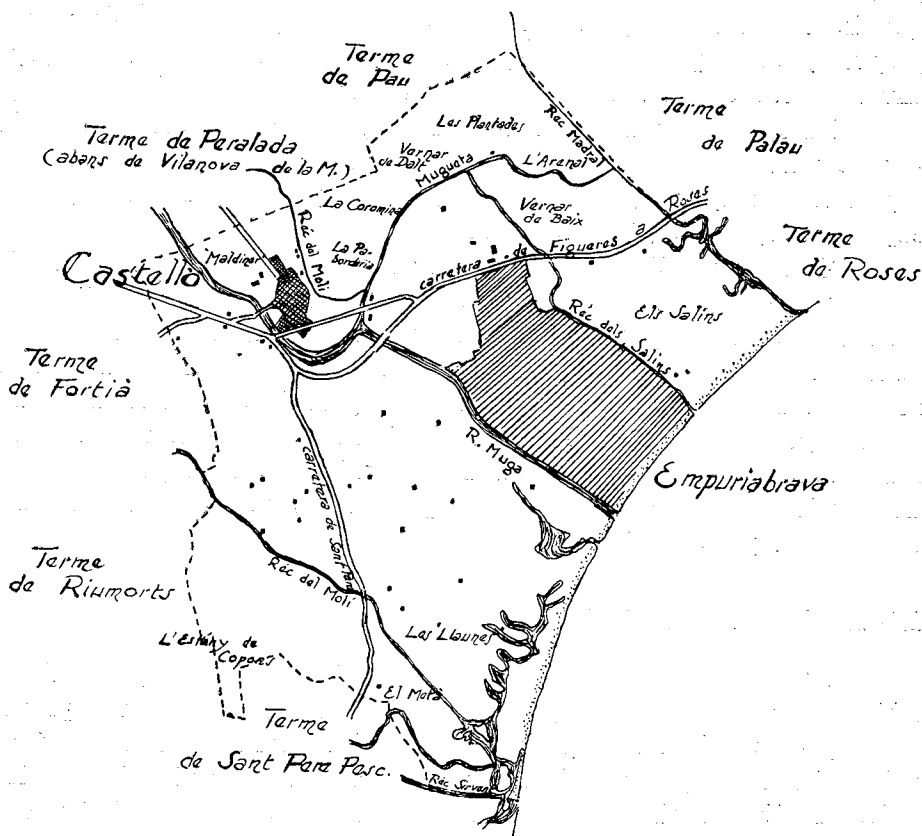
De moment la geografia urbana castellonina ja ha acusat l'impacte, tant des del punt de vista econòmic-social com urbanístic. En quant al primer, com veurem més amplament, després de dos segles i mig de predomini agrari, Castelló està iniciant un viratge que té les seves manifestacions en la progressiva disminució percentual del sector primari i inversament, en l'ascens lent però efectiu dels altres sectors, especialment la construcció, el comerç i l'hospederia. Esquema, com pot veure's, no molt diferent dels altres pobles agrícoles o pescadors afectats pel turisme si bé en el nostre cas força menys evolucionat. Aquestes novetats s'estan traduint materialment en l'endegament i ampliació del conjunt edificat. Castelló no solament pavimenta els seus carrers o restaura els monuments artístics, sinó que també està experimentant una creixuda, ja sia bastint nous immobles i aixamplant el recinte anterior (noves urbanitzacions i barris, escoles, zona deportiva, etc.) ja sia també posant al dia i refent velles cases mig abandonades.

Finalment, més enllà del nucli urbà tradicional, en l'aparició de nous focus d'atracció humana, deslligats de l'anterior i que semblen destinats a dirigir la nostra futura expansió. Ens referim a l'*eix carretera de Roses - Figueres*, per una part, i la *faixa litoral* per l'altre. Dintre aquesta darrera la zona central apareix com la més desenvolupada, amb un habitat ("Empuriabrava") que per la seva extensió i nombre d'allotjaments ja supera al nucli tradicional. El flanc nord, de moment, es limita a albergar una àrea de campings, mentre el meridional des del Muga al rec Sirvent, si deixem l'existència de dos càmpings, no és per ara més que un bell i ambiciós projecte de zona turístico-residencial —"Port-Llevant"— que, amb el temps, pot rivalitzar amb el central.

II — LES ZONES URBANES

EL TERME MUNICIPAL

Castelló d'Empúries disposa d'un extens terme municipal, si el comparem amb els altres municipis de la plana alto-empordanesa; amb els seus 41,82 km², era el que, fins fa poc, disposava de major superfície territorial. Des de 1er. de gener de 1975, amb l'anexió de Vilanova de la Muga a Peralada, ha passat a segon lloc, després d'aquest darrer (56).



El terme municipal de Castelló amb els seus diferents indrets o zones rurals.

Tenint en compte la gairebé absoluta horitzontalitat de la Plana on uns pocs metres d'elevació representen ja un relleu destacat, les terres que formen el terme castelloní poden agrupar-se en dos conjunts: a) la major part d'elles, les situades al sud i a l'est del nucli urbà pròpiament dit, rarament sobrepassen els 5 o 6 metres d'altura; b) sols les situades al nord-oest apareixen formant una lleugera elevació pel damunt de les altres. Es tracta de l'apèndix de terrenys quaternaris que tenen com a centre d'irradiació el Puig de la Malaveïna, entre Garriguella i Peralada, des del qual s'estenen fins al semicercle que, al voltant de Castelló, descriuen la Muga i la Mugueta. Aquestes terres quaternàries formen un turó que, dins el terme de Castelló, oscilla pels volts dels 15 metres i es troba limitat pel curs de la Muga i el "rec del Molí". Des del punt de vista edafològic es destaca com un dels tres conjunts o unitats paisatgístiques amb que hem dividit la plana alto-empordanesa (57): els anomenats "aspres", terres pedregoses, seques i de poca fondària, dedicats anys enrera al cultiu de la vinya i l'olivera i avui a cereals.

La resta del terme està constituït pels terrenys salobres de la faixa litoral abans destinats a "closes" (58), i els "fondals" de més cap a l'interior, integrats per sòls grassos, profunds i humits, amb capes freàtiques d'aigües abundants.

És en l'apèndix quaternari, com hem vist, on es situa el nucli urbà tradicional; en canvi per la faixa de closes i sutzures s'estén el nucli urbà nou representat, de moment, per la urbanització "Empuria-brava", mentre cap a l'oest, en les fèrtils terres de cultiu o "fondals", seguint l'eix de la carretera de Figueres, s'inicia la formació d'un tercer tipus d'establiment humà destinat a zona d'indústries i magatzems. Així doncs, tindríem una delimitació natural força acceptable dels sectors urbans, cada un dels quals es situaria en un element edafològic i paisatgístic diferent.

EL NUCLI TRADICIONAL

Amb aquest nom incloïm tant el recinte murallat propi de l'Edat Mitjana com els aixamples posteriors situats al seu voltant. Tot plegat i desapareguda la major part de la muralla, forma avui un conjunt urbanístic unitari, sense solució de continuïtat, malgrat les diferències entre els diversos barris i sectors. La denominació de tradicional o vell l'hi hem donat per distingir-lo del nucli nou, nascut fa menys de

quinze anys i situat vora mar, de característiques completament oposades, tant per la seva morfologia com per les seves funcions.

Dintre del mencionat nucli tradicional distingirem dos sectors fàcilment diferenciats: a) l'antic recinte murallat; b) els aixamples.

A — L'ANTIC RECINTE MURALLAT

1. LA MURALLA, AVUI. El Castelló medieval, que persisteix amb poques modificacions durant els Austries, es troba molt ben delimitat per l'antiga muralla, el traçat de la qual ja hem estudiat. Aquesta muralla en sa major part ha desaparegut, però el seu perímetre segueix significant un límit ben definit per la vila.

Les restes més ben conservades es troben a llevant, damunt del rec del Molí. Degut al desnivell entre la població, emplaçada en un puig, i el rec, als seus peus, forma encara un parament de sis a vuit metres d'alçària, amb una torre —l'única que s'ha mantingut en peu—, el "Portal de la Gallarda o de Na Gallarda", com es cita en els documents; tot aquest tros podria convertir-se, sense gaires despeses, en un evocador passeig arqueològic i, al mateix temps, esplèndida atalaia damunt el golf de Roses.

Un altre tram ben conservat es troba a ponent i té com a centre el convent de Sant Domènec —abans "força dels Predicadors"—. Els altres trams foren enderrocats en el transcurs del segle passat, però gairebé pertot aforen els fonaments, si no de manera directe, a la vista del públic, si per dintre algunes finques urbanes, a vegades ben enterrats (59).

2. LA TOPOGRAFIA I EL PLA. Dintre aquest recinte murat es desplega el vell Castelló, el desenvolupament del qual ja hem tingut ocasió d'estudiar. El seu pla primitiu, medieval, a diferència de les edificacions que l'enquadraven, ha persistit fins avui gairebé intacte, si deixem apart algun carreró desaparegut (60) o alguna plaça o carrer oberts de nou o eixamplats (61).

Topogràficament si bé des de fora apareix com una prominència que sobresurt prou bé de la plana, de fet és de relleu irregular, amb punts més elevats, els ja mencionats Puig Salner, en el sector de l'església parroquial i l'únic que ha mantingut el nom (pels castello-nins, el "Puig" per antonomàssia); el Puig del Mercadal, etc. i altres deprimits, com la Plaça dels Caiguts, el "Passeig" (antiga Plaça del Grà), la plaça de les Monges, etc.

Com sol succeir en aquest tipus de nuclis urbans, el pla és molt irregular, format per carrers estrets i costeruts, que desemboquen en petites places, cada una de les quals tingué en temps passat una determinada funció econòmica: així la mencionada plaça del Grà, la del Vi, la del Oli, la de les Gallines, etc. El centre és la plaça Major o dels Homes, on s'eleva l'Ajuntament o antiga Llotja i on van a confluïr els principals carrers de la vila. És al voltant d'aquesta plaça, com veurem més endavant, on s'estableixen la major part de les botigues; en canvi més enllà i fins l'antiga muralla, els establiments comercials són escassos. D'aquesta manera, i des del punt de vista funcional, tindriem doncs, dins la vila vella, dos sectors concèntrics: l'interior, que representaria el barri comercial i l'exterior, el residencial i agrari.

3. L'EDIFICACIÓ. Per la seva vellúria i el seu paper de capital d'un extens territori, el nucli vell de Castelló devia haver estat una població de notable categoria urbanística, comparable, des del punt de vista artístic-arqueològic a Pals, Santa Pau, Peratallada, etc. Hem de suposar l'existència de nombroses cases gòtiques —el moment més florent de Castelló— amb llurs finestrals emmarcats de columnes, llurs portes adovellades, llurs capitells, etc. Però els flagells i malvestats pròpies d'una comarca de pas com la nostra, així com les destruccions degudes a la ignorància i dessídia de la gent, han anat eliminant gairebé tots els vestigis de les velles construccions particulars. Si sols queden restes aïllades, com algun arc o columna, peus drets, etc. (62).

Menció especial cal fer de les voltes o porxos, alguns encara subsistents, si bé amb certs retocs, a vegades de mal gust; d'aquesta mena són els de la plaça dels Homes i els del Passeig. Altres vegades es tracta de carrers porxats, amb peus drets; és a dir, que els porxos en lloc d'ésser d'ús públic, formaven part dels baixos de les cases particulars, on treballaven els artesans. Fins fa poc encara podien veure's vestigis d'aquestes porxades, en força bon estat, en la majoria dels carrers que donen a la plaça major: carrer del Mestre Blanc, de la Peraireria Vella, de la Mare de Déu, etc. El mateix "Passeig" o antiga plaça del Grà, disposava, a més de l'actual, d'una altra filera de voltes, avui desaparegudes.

D'èpoques posteriors, sobre tot del segle passat, romanen encara algunes grans mansions, cases pairals d'una alta burgesia de professions liberals o de propietaris rurals, avui en decadència. D'elles

algunes segueixen habitades pels descendents dels antics moradors o per membres de la nova burgesia; altres han sofert una degradació que afecta tant a l'aspecte material com a les funcions.

Malgrat llur orígens més o menys recent i llur diversitat, la major part de les cases que formen la massa edificada del nucli vell, no han donar lloc, per ara, a gaires estridències constructives, com per desgràcia ha estat freqüent en altres indrets. En general són edificis unifamiliars, sovint de dues o tres plantes, dintre dels quals hom pot distingir fàcilment les mansions senyoriales del barri del Puig, les vivendes dels botiguers dels voltants de la Plaça dels Homes i les cases d'agricultors o d'artesans de la perifèria. Predominen els immobles del segle passat, encara que molts d'ells reformats, no sempre amb massa encert, com algun de la Plaça Major.

Així doncs, el caràcter monumental de que té fama Castelló li ve donat més que pels seus edificis particulars, pel plà i silueta del conjunt i especialment pels seus edificis públics.

Aquests darrers, de caràcter civil o religiós es conserven en la seva major part: l'anomenada Llotja o Duana, la casa consistorial (antiga Llotja), la presó, el corral de la vila, etc., dintre els primers, o la grandiosa i bella església parroquial de Santa Maria, els convents de Sant Domènec (63), el de Sant Agustí (64), el de la Mercè (65) o el de les monges clarisses (66); altres convents, com el de Sant Francesc, a la sortida del poble pel camí vell de Roses, o el dels Templers, en els aspres de la Timba, han desaparegut gairebé completament. La major o menor integritat de tots aquests monuments és desigual, doncs mentre l'església parroquial, la Duana o l'Ajuntament es conserven bé, sobre tot degut a les darreres obres de restauració, altres, com els citats convents, es troben en condicions més aviat precàries; hem d'esperar que, a mesura que es vagi disposant de majors recursos, serà possible consolidar-los i dignificar-los, especialment el de Sant Domènec. L'església parroquial és objecte d'una curosa restauració que si bé no afecta a la seva estructura general, inclou parts tant importants com renovació de cobertes, apertura de finestres, etc., així com l'adequada ordenació dels seus voltants (67). Dintre aquesta darrera comesa entra l'endagament d'una "loggia" o pòrtic, format per dues naus de cinc arcades, considerat per algun historiador com antic edifici relacionat amb el Consolat de Mar (68).

Formant un conjunt apart es troba l'actual casa consistorial, nomenada, de temps immemorial, la Llotja, i restaurada també per la

Direcció General d'Arquitectura. S'ha netejat la façana, deixant al descobert la gran nau gòtica central, així com un tros de subterrani dintre el qual es descobreixen dues arcades a nivell inferior al sòl. Quelcom interior és el descobriment d'una galeria gòtica —tapiada fins fa pocs anys— que comunicava la citada Llotja amb un carrer desaparegut avui.

B — L'EIXAMPLA

Al voltant del perímetre murallat discorre un carrer que tradicionalment porta aquest nom —“carrer de la Muralla”— encara que segons el temps i les circumstàncies polítiques se'l bategi amb noms diferents. Aquest carrer separa el nucli vell o recinte medieval, dels barris extramurs que formen l'eixampla, sorgits alguns de manera espontània, al llarg dels camins que eixien de la vila per les diverses portes, però més tard seguint ja unes normes urbanístiques de conjunt, el que en diem planificació, encara que més elemental que les actuals.

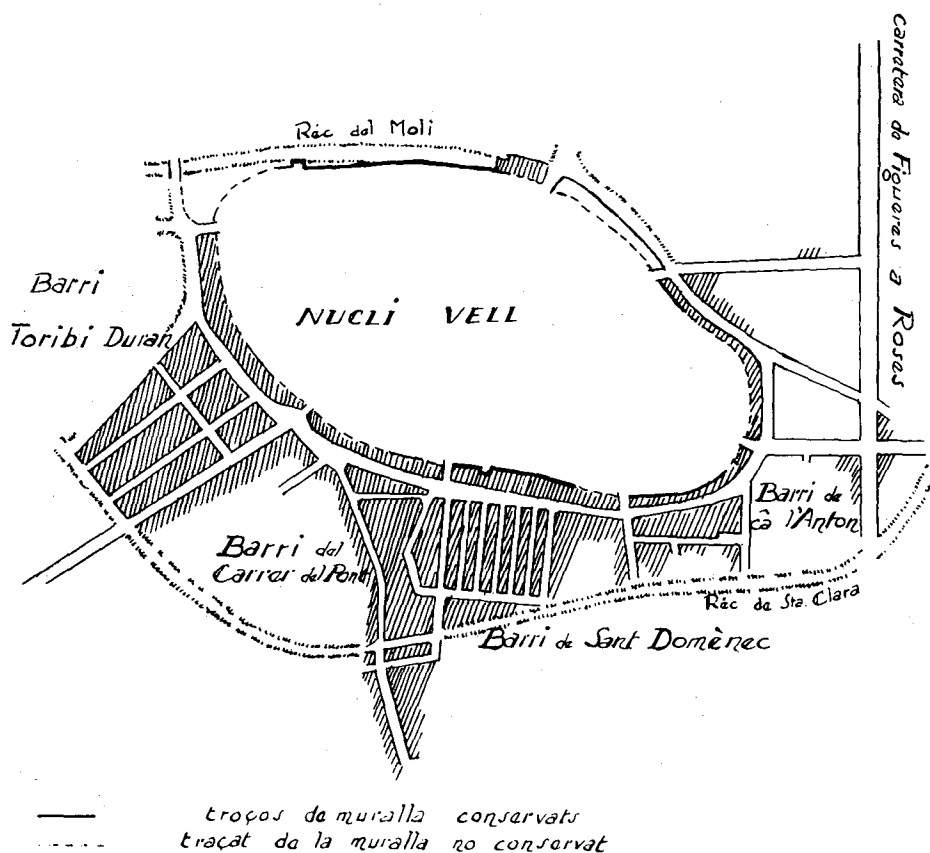
1. ELS BARRIS D'ORIGEN ESPONTANI. Ja en la Baixa Edat Mitjana existien barris extramurs (68), especialment on avui són els barris de Sant Llätzer, el del carrer del Pont i el de Sant Domingo. Aquests ravals experimentarien expansions o reduccions segons les vicissituds dels temps, arribant fins i tot, en èpoques difícils a restar gairebé abandonats; aquest seria el cas probablement d'alguna etapa del llarg període de guerres de tres quarts de segle de duració, des de la Guerra dels Segadors (a. 1640) a l'acabament de la Guerra de Successió (a. 1714), especialment calamitosos per a les terres empordaneses (70).

Es sobre tot des del segon terç del segle XVIII i com a conseqüència de l'arrencada demogràfica iniciada per aquests anys, així com de la llarga etapa de pau i prosperitat subsegüents, que pot parlar-se amb dades abundants, d'expansió urbana i consolidació definitiva de l'eixampla.

Aquest avança per la banda de ponent, en l'espai comprès entre la muralla i el riu Muga, seguint els tres eixos que ja hem vist funcionar com aglutinadors d'habitat en la Baixa Edat Mitjana; és a dir: el carrer del Pont, el carrer de Sant Domingo i l'anomenat, almenys des del segle XVIII, “Pas de les escales” (71). A més, al voltant de l'antic convent de Sant Agustí (dedicat a Santa Magdalena i traslladat després a dintre la vila) (72), reneix o s'amplia el barri que, des d'ara



Vista aèria de Castelló d'Empúries.



Eixamples dels segles XIX i XX (fins la darrera "Guerra Civil").

s'anomenarà de Sant Llätzer i que, a mitjans del segle XVIII, comptava ja amb 28 llars (73).

D'aquesta manera, fora muralla i des de la segona meitat del segle XVIII, existeixen dos ravals ben diferenciats i separats, entre ells, per un ample espai cultivat: a) el que va del carrer del Pont al "Pas de les escales", el més gran i poblat, continuació natural del nucli vell, del qual sols el separen la muralla i el carrer del mateix nom, que ve a representar com un ample camí de ronda. Aquest gran barri, en el transcurs del segle actual, s'ha vist allargat pel sud i sud-oest, seguint l'eix de la carretera nova de Figueres a Roses (64): és l'anomenat barri de "ca l'Anton". b) El barri de Sant Llätzer

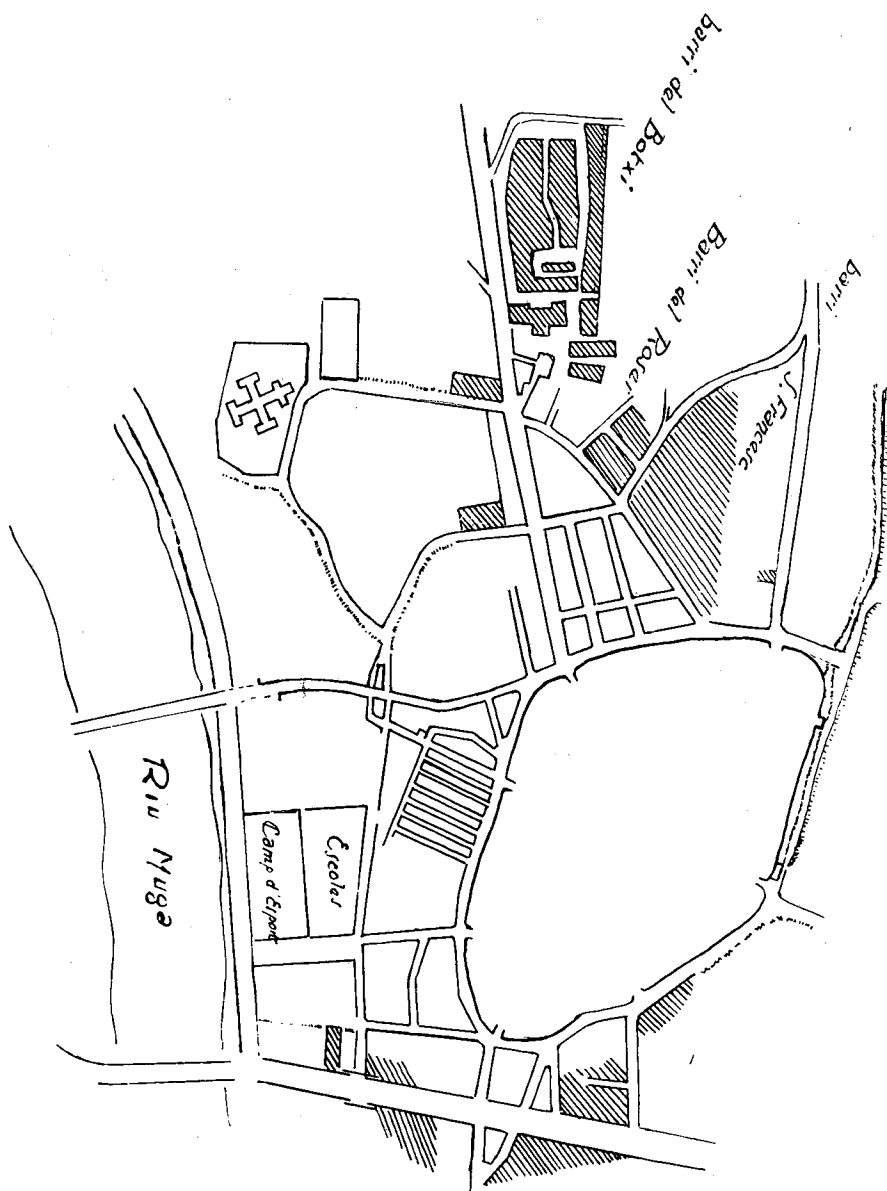
—antic barri de Santa Magdalena— emplaçat seguint el camí de Vilanova i distant uns 300 o 400 metres del nucli vell.

2. ELS BARRIS PLANIFICATS. Com a conseqüència de la desamortització, a mitjans del segle passat, naixeria el barri de *Sant Domingo* pròpiament dit, almenys els carrers simètrics situats al sud del que avui s'anomena “carrer de Sant Domingo” (75). Pel seu traçat, en forma de carrers rectes i paral·lels, encara que estrets, tots de la mateixa tirada, ha d'ésser considerat com el primer conjunt urbà planificat, com pot apreciar-se encara en el pla general de la vila. Aquesta diem-ne urbanització es destinà a vivendes per famílies modestes, que són les que fins els darrers anys l'han ocupat.

Un segon barri d'aquesta mena neix a principis del segle actual, entre la muralla i el nucli de Sant Llàtzer: és el barri de la *Mercè* o de *Toribi Duran*, designat així en memòria d'un il·lustre “indià” castelloní (66), que comprà la terra, la urbanitzà i la vengué a parcel·les o “sotos” —com encara diu algun vell— als particulars. Si al començament aquests solars es destinaren sobre tot a pallers i magatzems agrícoles, cada vegada més necessaris per la creixent importància del cultiu de la userda, després s'han anat utilitzant per bastir-hi amplex vivendes pageses.

El tercer barri planificat s'alça pels anys cinquanta, per iniciativa sindical, amb el nom de “*El Roser*”, encara que popularment es coneix amb el nom de les “Cases barates”. Es tracta d'un conjunt de cinc blocs de vivendes dobles voltats cada un d'ells d'un tros de jardí o hortet. Queda emplaçat entre el barri “Toribi Duran” i el de Sant Llàtzer.

Darrerament, entre 1972 i 1974, la Caixa d'Estalvis i de Pensions per a la Vellesa ha promogut l'edificació d'un altre conjunt urbà, el “*Botxi*”, del vell nom d'una de les carreteres que hi mena, format per 79 vivendes, de les quals 61 de planta baixa i garatge anexe i 18 de planta baixa i pis, totes elles voltades d'un petit jardí; a més hi ha també vuit locals comercials. Aquest nou barri es troba a continuació del de Sant Llàtzer, del qual sembla ésser la prolongació, i a la banda de llevant de la carretera de Vilanova de la Muga. És un barri exclusivament residencial, habitat per gent de professió i procedència diversa, però amb abundància de matrimonis joves i components del sector secundari i terciari o de jubilats, amb poca participació d'agricultors (77).



Els "eixamples" des de la Guerra Civil fins avui.

Per fi, en aquests moments es troben en execució o en tràmit d'aprovació dues urbanitzacions particulars més: a) la de *Sant Francesc*, coneguda vulgarment com urbanització "d'En Bastons", del nom del promotor, amb sis vivendes edificades, que tancarà pel nord l'anella de barris que encerclen el nucli vell, i la del "*Terrer*", entre el cementiri i el carrer del Pont, de la qual, en els moments de redactar aquest treball, només hi ha feta l'explicació.

Podríem afegir-n'hi encara una altra, el projecte de la qual està elaborant-se. Situada al sud de Castelló, a l'altra banda de la Muga, s'estén des de la fàbrica de productes lactis a la carretera de Sant Pere; aquest nou barri, en cas de que arribi a tenir realitat, a diferència dels anteriors, apareixerà com un nucli aïllat, sense contacte amb el poble pròpiament dit.

3 — LES DIRECCIONS DE L'EXPANSIO. Com acabem de veure, amb avançades o reculades, amb períodes d'estabilització i altres de moviment, Castelló des dels seus orígens fins avui, ha anat creixent i eixamplant-se. Del primitiu nucli del Puig Salner s'ha allargat, per una part fins l'antic convent dels Agustins (avui Sant Llàtzer), o s'ha vessat, per ponent, fins el mateix riu Muga. L'extensió del nucli actual és més del doble que la del medieval i si incloïm les zones urbanitzades, encara que no edificades, assoleix el triple.

Aquesta expansió segueix unes direccions o eixos determinats o condicionats per uns certs fets geogràfics que, si a vegades han servit de barrera, altres, pel contrari, han estat camins o regueres que l'han conduïda.

Entre els primers el més sobresortint ha estat la *timba o talús* que limita el Puig Salner per llevant, al peu del qual corre el mantec vegades citat "rec del Molí". Aquest brusc desnivell de menys d'una dotzena de metres, ha representat un impediment tant efectiu que, en aquesta direcció l'expansió castellanina ha estat nul·la. L'altre obstacle natural, el *riu Muga*, fins avui almenys, s'ha trobat massa allunyat del nucli vell per representar un autèntic impediment. Ho podria ésser d'ara endavant i encara fins a cert punt. Ens queda la *carretera nova* de Figueres a Roses que, des de fa uns tres quarts de segle, limita per migjorn la nostra vila. En realitat aquesta via de comunicació ha exercit una doble i contradictòria funció: per una part la de fixar un petit barri —el de "ca l'Anton"— de gent relacionada directa o indirectament amb funcions de camí (bars, bàscula pública, magatzems de grans, etc.); per l'altra fer de límit. Aquest doble paper d'eix

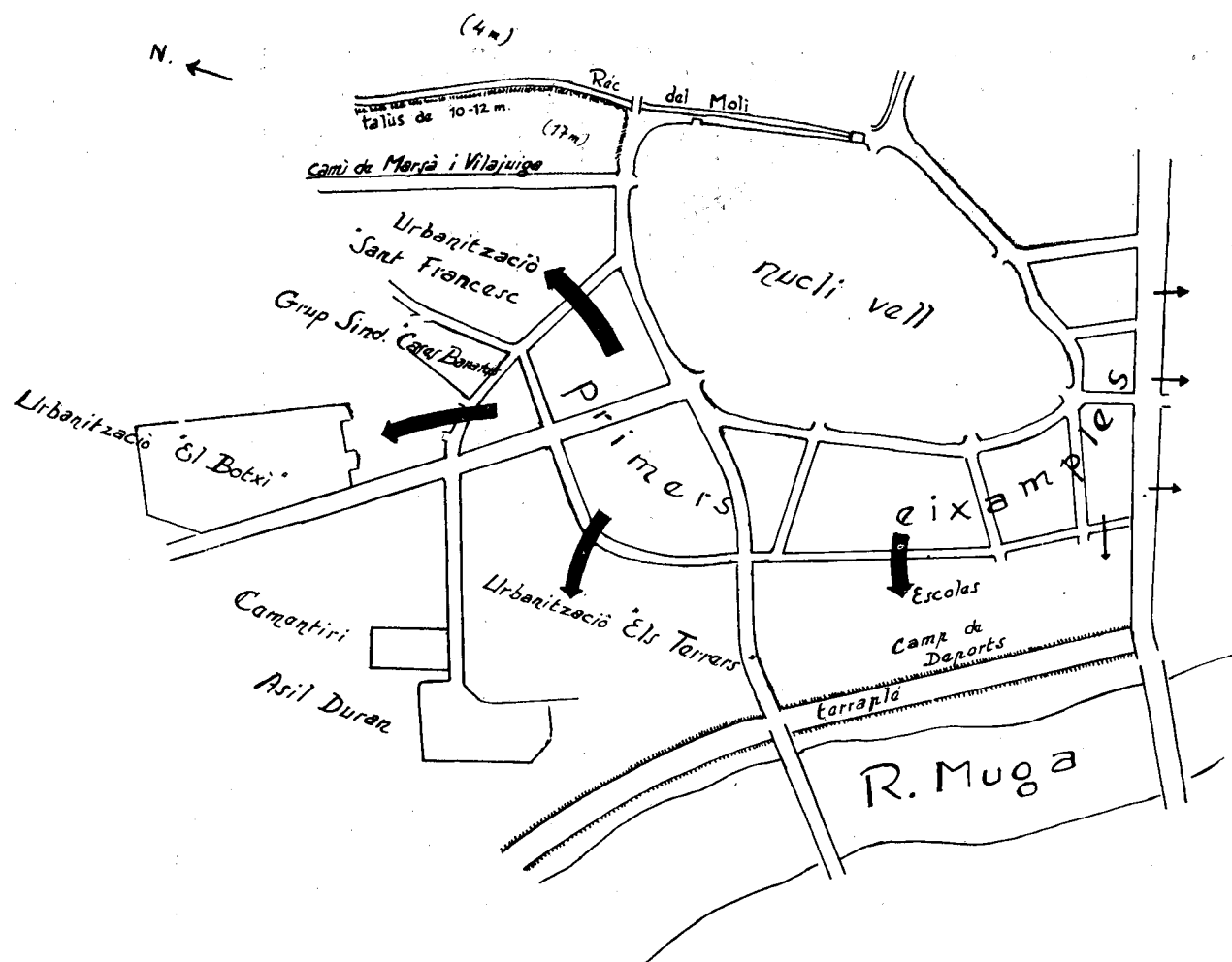
d'atracció i de barrera s'ha accentuat els darrers anys degut a la intensa circulació promoguda per la prosperitat econòmica i la riuada turística. La desviació recent de la citada carretera Figueres-Roses (18), per mitjà d'un traçat de circumvalació que deixa marginada la nostra vila i, en conseqüència, la transformació de l'antiga ruta en un camí secundari, ha representat un fre pels negocis depenents dels viadants (bars, hotels, bancs, etc.) (79). No sabem però fins a quin punt pot afectar la general expansió urbana entre la carretera i el Muga. En tot cas els terrenys existeixen i allò que abans era un obstacle (dificultat de travessar la carretera per la creixent i perillosa circulació automovilística) s'ha aminorat de tal manera que avui no té importància... Els que, en tot cas, hauran de dir la darrera paraula seran, més que factors pròpiament geogràfics, altres psicològics i econòmics (decisions personals, preu dels terrenys, etc.).

Resumint: l'expansió urbana castellanina, esquitllant els citats obstacles naturals o geogràfics —talús, riu, carretera— s'ha volcat sobre tot cap a ponent. Fixem ara quins han estat els eixos directius d'aquest creixement.

A) Pot considerar-se com una de les línies mares, des dels primers temps, el *camí de Vilanova* que, havent començat amb el raval aïllat de Sant Llàtzer, ha acabat constituint, després de l'edificació del nucli del "Botxí", l'apèndix més avançat —gairebé mig kilòmetre de llargada— de l'expansionisme castellaní. La major part del conjunt edificat s'emplaça a la dreta de la carretera (anant a Vilanova), mentre a l'esquerra el Cementiri (80) i l'Asil Duran han representat més aviat com un espai repulsiu des del punt de vista de l'habitatge.

B) Una segona direcció segueix el *camí vell de Figueres* pel "Pon Vell": és l'anomenat carrer del Pont. Aquest eix ha experimentat pocs canvis en els darrers temps i apareix, més o menys, com en el segle passat. La desviació del tràfec produïda, fa tres quarts de segle, per la construcció de la carretera i el "Pont Nou" de Figueres a Roses l'ha convertit en via practicament morta que, una vegada arribada a l'obstacle natural de la Muga, es troba ja incapaç de remontar-lo.

En lloc d'avançar de front, les direccions s'han desviat darrement pels costats, paral·lament a la ribera de la Muga, de la que es troben separades per un imponent terraplé. Una d'aquestes direccions segueix cap al nord (urbanització "Els Terrers"); l'altre vers el sud (Escoles i Camp Municipal de Deports).



Expansió urbana de Castelló: les direccions de l'expansió.

C) Finalment la tercera direcció, més enllà de la *carretera nova*, entre el Pont Nou i el “Pla de Roses”, ja hem vist que, fins ara almenys, ha disposat de poca empenta i amb prou feines ha pogut fixar algunes construccions, la major part d’elles lligades a les funcions de ruta.

LES ZONES TURISTICO-RESIDENCIALS DEL GOLF DE ROSES

A — EL LITORAL CASTELLONÍ

Enfront del que podríem dir-ne Castelló vell en sentit ampli, representat no solament per l’antic nucli murallat sinó pels barris que, en el transcurs del temps se l’hi han anat afegint, està sorgint, amb la rapidesa de les ciutats-bolets americanes o russes, un nou Castelló, situat a la franja costera del terme i originat pel “boom” turístic d’aquests darrers anys, general a tota la nostra costa.

No obstant a la zona del Golf, aquest moviment els primers anys es limità als extrems nord i sud, és a dir, a Roses i a L’Escala. El Golf pròpiament dit, formant una de les plages més extenses, suaus i netes del litoral català, ha tingut un desenvolupament més lent, fet per altre part ben comprensible si tenim en compte que, al revés de les dues poblacions citades, mancava de tots els serveis indispensables per a qualsevol tipus d’habitatge. Hem de recordar també la seva gran llargària, de més de vint kilòmetres d’arc de cercle, des del promontori rocós de la península del Cap de Creus als primers penya-segats del Montgrí.

D’aquesta vintena de kilòmetres de costa en corresponen al municipi castelloní uns set i mig, dividits en tres trams: a) de la desembocadura del canal de la “Caseta de l’Estany” (avui, canal gran de la urbanització Santa Margarida) al rec dels Salins, d’uns mil cinc-cents metres de longitud, d’escassa utilització turística, si deixem a part algun “camping” o bloc d’apartaments (81); b) la urbanització coneguda amb el nom d’“Empuriabrava”, dels Salins a la desembocadura del Muga, en una longitud quelcom superior a l’anterior —uns mil vuit-cents metres— però en avançat procés de desenvolupament i, de fet, l’únic sector planificat i edificat de manera contínua; c) el tram estès de la desembocadura de la Muga a la del rec Sirvent, límit meridional del terme castelloní, el tros més llarg, d’uns quatre kilòmetres de longitud, però per ara el menys afectat pel turisme, doncs si deixem apart dos “campings”, la platja —pels castellonins

la "platja d'En Comes"— a diferència del tros anterior, conegut abans com la "platja d'En Moixò", ofereix un aspecte semblant al d'abans del "boom" turístic.

No obstant, aquests darrers temps, la major part d'aquesta zona meridional ha estat adquirida per una societat de Barcelona —"Port Llevant" S.A.— que, en l'espai ocupat per tres antics "cortals", ha projectat una "marina" residencial de gran envergadura i quins plans parcials i projecte d'urbanització foren aprovats per la Comissió Provincial d'Urbanisme de Girona el 10 de desembre de 1974.

Es tracta d'una urbanització de 525 Ha., ubicada entre els "campings" "La Laguna", al nord, i "El Metà" al sud, amb una longitud de platja de 2,8 Km. i una amplada màxima de 2,28 Km. i una mínima d'1 Km. A més de les zones residencials pròpiament dites (que sumen el 52% de la superfície total), aquesta "marina" comprendrà zones de serveis, deportiva, escolar, clínica, clubs de golf, etc., a més dels corresponents espais verds, vials i canals. Aquests darrers tindran forma d'un gran arbre, el tronc principal del qual representarà el port d'entrada, des d'on els diferents braços s'aniran extenent per tota la "marina".

S'ha previst la realització del projecte en tres fases de cinc anys de duració cada una. Una vegada acabada la "marina" residencial "Port Llevant" contindrà unes 14.000 vivendes que albergaran, se suposa, entre 50.000 i 60.000 habitants. Aquest any sembla que es vol començar a construir els vials d'entrada i la primera fase. (82).

B — LA URBANITZACIO D'EMPURIABRAVA

1. ELS TRETOS MATERIALS. Acabem de veure que dels tres sectors marítims de Castelló, sols el central o "Empuriabrava", es troba en ple desenvolupament. És un conjunt residencial situat a uns dos kilòmetres, en línia recta, del poble, en direcció est-sudest, entre el riu Muga, el rec dels Salins, la ratlla costera i la carretera de Figueres a Roses, ocupant una superfície total d'unues 600 Ha. Aquesta superfície representa prop del 15% de l'extensió total del terme castelloní i inclou les terres de cinc antics "cortals" (83) o masos d'explotació agrícola-ramadera (84), a més d'algunes terres annexes necessàries per arrodonir o donar sortida al conjunt residencial. Planejada des de l'any 1967 a càrrec d'una societat, pot conside-

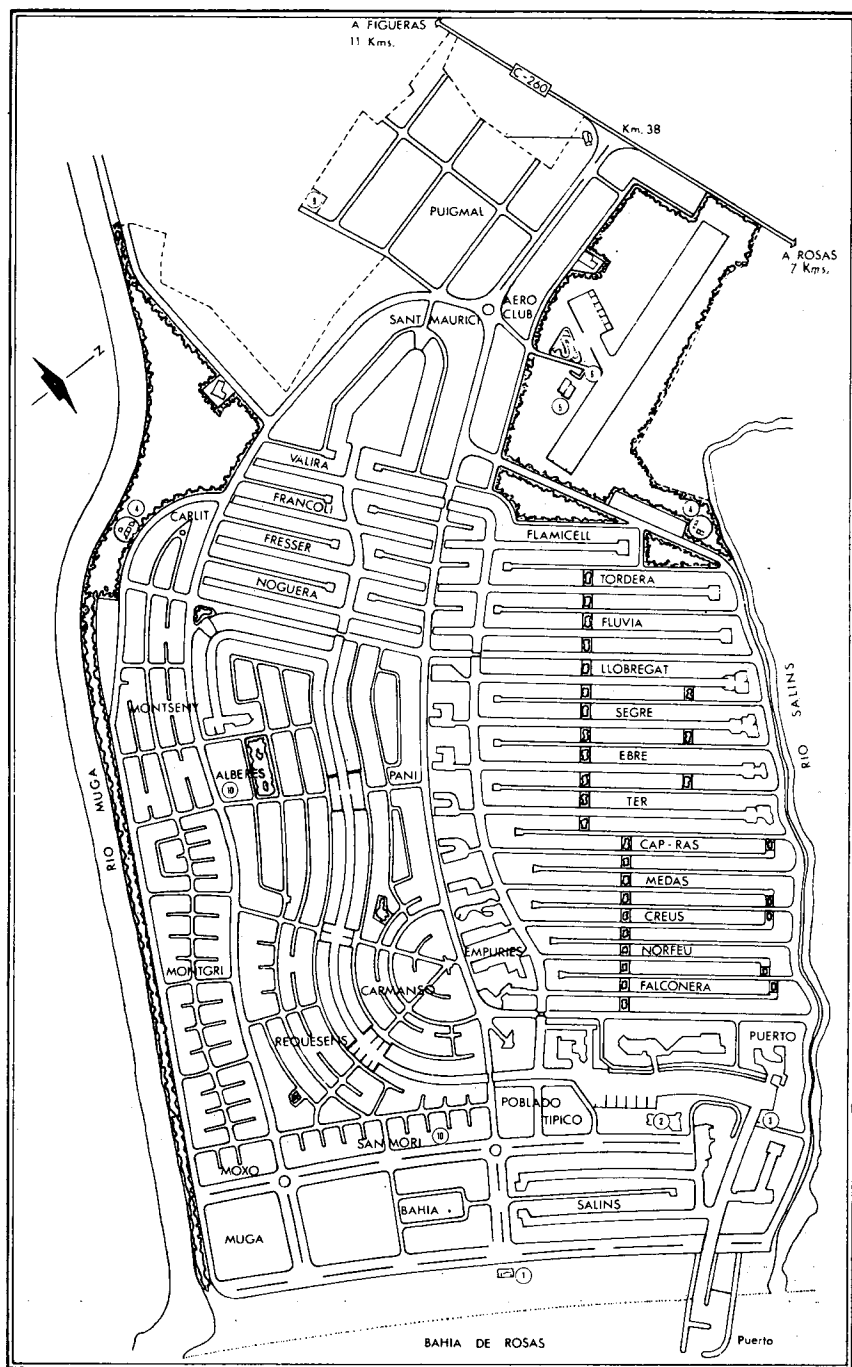
rar-se com una de les urbanitzacions més extenses del litoral català, probablement la més gran de totes.

De la superfície total un 64% es dedica a parcel·les destinades a la venda i edificació; un 13% a vials, un 10% a espais verds i deportius i un altre 10% a canals i ports. Les avingudes, carreteres i carrers medeixen uns 54 kilòmetres i els canals una trentena. Aquests darrers apareixen com una de les característiques més originals de la urbanització que, per aquesta raó, es considera com una "marina residencial". De fet, dintre de poc, es podrà circular en barca des de prop de l'entrada, a tocar la carretera, fins a mar, més de tres kilòmetres en línia recta.

El suministre d'aigua es troba assegurat per quatre pous d'un cabdal de 12.000 m³ dia i un dipòsit subterrani de reserva de 2.000 m³ de capacitat, així com un dipòsit elevat de 250 m³; en l'actualitat es distribueixen 480 litres per persona i dia. També està assegurat el sanejament amb l'existència de dues estacions depuradores, cada una de les quals pot tractar les aigües residuals per una població de 25.000 habitants (85).

Totes aquestes dades són una prova evident de la importància d'"Empuriabrava" i especialment del seu esdevenidor, sempre que les circumstàncies econòmiques i polítiques siguin favorables, com fins fa poc. Es preveu que, una vegada acabat, aquest conjunt residencial podrà albergar de cinquanta a seixanta mil persones. Cal dir que fins ara almenys, el ritme de creixement, si bé amb les naturals oscil·lacions de la conjuntura, ha estat gairebé sempre ascendent, especialment els anys immediatament anteriors a la crisi del petroli. Aquesta darrera ha donat lloc, l'any 1975, a una brusca baixa de l'activitat constructiva; en l'actualitat però —primavera i estiu de 1976— aquesta es troba ja en vies d'una notable recuperació, amb una comanda total equivalent a prop d'un centenar d'obres.

2. ELS HABITANTS. Com en la major part de les zones turístiques del nostre litoral, Empuriabrava està planejada com un nucli de residència eventual, si bé tampoc s'exclou l'existència d'un petit nombre de residents permanents (encarregats dels serveis de la mateixa urbanització, jubilats, etc.). En l'actualitat es troben edificades 1.309 parcel·les, amb més de 3.000 vivendes (incloent cases aïllades i apartaments en blocs), encara que algunes d'elles segueixen en mans de les empreses constructores o promotores



La urbanització o "marina residencial" d'Empuriabrava.

L'època de més ocupació correspon, com a la resta de la Costa Brava nord, als mesos de juliol i agost, durant els quals es pot calcular una població permanent entre 10.000 i 12.000 persones. Durant els mesos de juny i setembre la població és força inferior, sobre tot en la primera quinzena de juny i en la segona de setembre (86).

En quant als habitants permanents no és fàcil calcular-ne el nombre, doncs apart de que no existeix cap mena de control sobre llur estància, és freqüent la residència en llargues temporades, però no durant tot l'any. Segons dades facilitades per alguns castellanins que hi viuen, no serien molt nombrosos; pot calcular-se una mitjana d'unes cent famílies, la major part jubilats (87). Classificats per nacionalitats, la major part són alemanys, potser en una proporció superior al 50%, seguint a continuació els francesos. Els espanyols formen un nucli heterogeni, constituït per empleats d'"Empuriabrava", botiguers, petits industrials (mecànics, etc.), jubilats, etc.

3. INFLUÈNCIA D'EMPURIABRAVA SOBRE EL NUCLI VELL DE CASTELLÓ. La influència d'"Empuriabrava" no és limitada a Castelló pròpiament dit, sinó que s'estén també més enllà, sobre tot a Roses i a Figueres.

Sobre Castelló l'atracció encara és limitada, però creixent. Es manifesta de diferents maneres: a) habitants d'"Empuriabrava" que depenen de Castelló per llurs compres, serveis professionals, religiosos, etc.; b) castellanins que viuen i treballen al poble, però que eventualment fan feines per Empuriabrava; c) castellanins que viuen al poble però que treballen de manera fixa a "Empuriabrava"; d) castellanins que viuen i treballen a "Empuriabrava".

Malgrat haver-hi nombroses botigues al nucli turístic, ja sia perquè moltes d'elles tanquen a l'hivern o per qüestió de preus, alguns habitants "empuriabravencs" compren a Castelló, especialment la carn i els queviures; cal tenir en compte també que per alguns serveis com metge, afers administratius, oficis religiosos, etc. segueixen depenent necessàriament del nucli vell, així com per alguns oficis, com fusters, serrallers, etc. De totes maneres, tant en un cas com en l'altre, les relacions solen ésser eventuais, ja que normalment la gent que viu a Empuriabrava sol comprar en les botigues d'aquest nucli residencial, mentre la major part dels artesans castellanins solen treballar per la gent del poble.

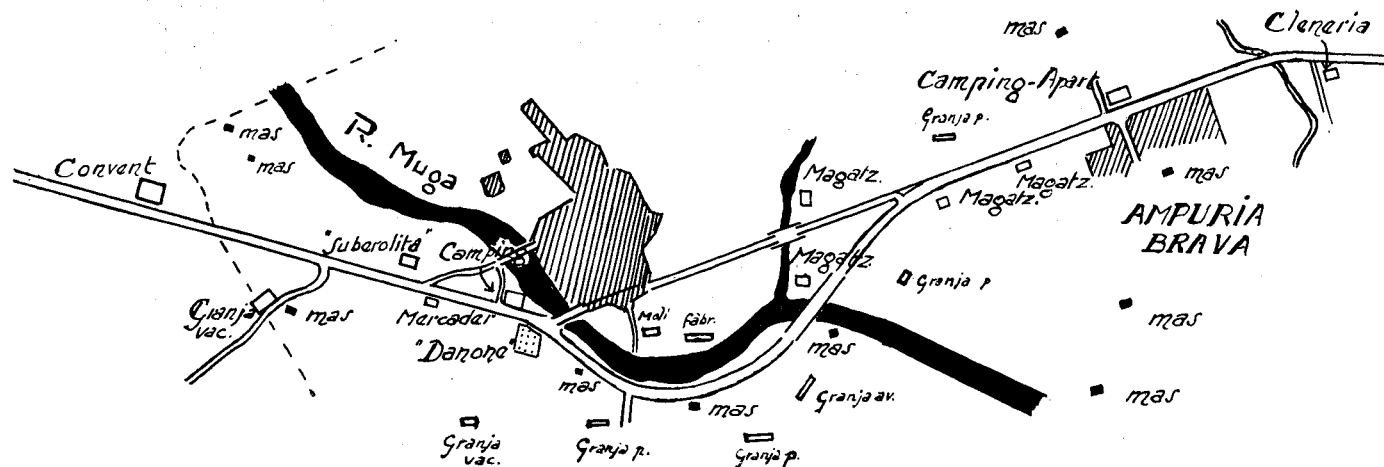
Més relació existeix entre els castellanins que viuen al poble, però treballen de manera fixa a Empuriabrava. En aquest cas es

troben les dones de la neteja, els jardiners, els del ram de la construcció, els transportistes, els botiguers i els del ram de l'hospederia. De les dones de neteja una part hi treballa tot l'any —unes quinze— i altres són només de temporada, més difícils de calcular. Els jardiners solen ésser antics agricultors amb poca terra o jubilats; més que jardiners pròpiament dits la major part deuen considerar-se com a peons de jardineria. Del ram de la construcció hi ha pocs castellanins que treballin de manera permanent a Empuriabrava; la major part dels patrons i obrers del ram procedeixen de Figueres o de Roses. Un grup en creixença és el representat pels propietaris d'establiments (comerços, bars, hospedatges, etc.), la major part botiguers que, a més del seu negoci al poble, han obert local al nucli nou, on hi romanen ells o alguns de llurs familiars durant l'estiu (88). A la llarga si la urbanització prospera i creix el nombre dels seus habitants, com va succeint fins ara, la major part de tota aquesta gent que té la feina a Empuriabrava acabarà també fixant-hi llur residència.

Finalment, el grup de castellanins que, abandonant la seva antiga vivenda al nucli vell ha anat a domiciliar-se a Empuriabrava, són de moment escassos, puix no arriben a sumar més d'una dotzena de famílies.

En resum: la influència d'"Empuriabrava sobre el nucli vell és visible, sobre tot els mesos d'estiu. Ara bé, encara que hem de suposar una progressiva expansió de la mencionada zona residencial, d'acord amb les tendències manifestades fins ara, serà moderada i, de moment almenys, afectarà poc a la vida social i urbanística del primer. A diferència del que ha succeït en bona part dels centres turístics de la nostra Costa Brava, aquí, el Castelló vell ha conservat gairebé intacta la seva estructura urbana i molt poc canviat el seu "status" econòmic-social; sols un percentatge petit de famílies castellanines han passat a dependre directament del nou sector litoral, mentre la gran majoria segueix practicant encara un gènere de vida poc influenciat pel turisme i força arrelat en el passat (89).

No pot parlar-se doncs d'un "Nou Castelló", formant-se a la vora del mar, i un "Vell Castelló", servat com a barri arqueològic i monumental, a la manera com, en el transcurs del temps, ha succeït en certes poblacions. Si això tindrà lloc en el futur no ho sabem; per ara, i també pels anys immediats, no creiem que Empuriabrava acabi arraconant el vell nucli



- edificis anteriors a 1940
- ▣ id. construïts entre 1940 i 1960
- id. id. després de 1960

La carretera de Figueres a Roses com a eix de fixació de noves construccions.

UNA FUTURA ZONA INDUSTRIAL

A aquests dos grans conjunts edificats, el vell i el nou, que són la vila castellanina, i el barri residencial d'“Empuriabrava”, acabats d'estudiar, cal afegir-hi un tercer element que, si bé es troba en els seus inicis, podria ésser l'embrió d'un futur sector d'indústries i grans magatzems, ordenament previst ja, almenys en part, pels plans urbanístics locals.

Ens referim a la zona que té com a eix principal la carretera de Figueres a Roses. El primer pas fou donat amb la construcció de la fàbrica de productes lactis (90), l'any 1941. Però l'autèntic impuls deriva de la prosperitat econòmica dels darrers anys i la corresponent expansió urbano-industrial de Figueres, per una banda, i la turístico-residencial de Roses i el sector nord del seu Golf, per l'altre. Les facilitats de comunicacions, la proximitat a la frontera, així com l'abundància d'aigua i llum, són factors molt positius pel seu futur.

De moment cal anotar l'existència d'alguna petita indústria, però més encara la de granges o magatzems que accentuen la seva actual diversitat. No es tracta doncs, almenys per ara, d'una zona pròpiament industrial, sinó més aviat d'una àrea de reserva per establir-hi tots aquells grans edificis —tant del sector primari, com secundari o terciari— que no tenen cabuda ni al nucli vell ni al nou; en el primer per manca d'espai i en el segon per incompatibilitat amb la funció a que es destina la faixa litoral. En oposició a aquests dos anteriors, podem caracteritzar-lo com a “zona no residencial”.

III — LES FUNCIONS DE CASTELLÓ

Castelló sorgí com un nucli agrari que no tardà en convertir-se en centre polític. Aquestes dues funcions —l'*agrícola* i la *política*— són les que li donaran vida en el transcurs de tota l'Alta Edat Mitjana. Des del segle XIII, i seguint les corrents de l'època, van adquirint cada vegada més importància altres dues funcions, la *industrial* i la *comercial*, que acabaran per predominar, si bé sense minimitzar les dues originàries. Així seguiran les coses durant la resta de l'Edat Mitjana i bona part de la Moderna, a l'època dels Austries, corresponent als segles XVI i XVII. Aquesta situació correspondria al moment més brillant de la nostra història local i representaria el model més característic del nostre passat; és a dir, una població de clergues, gent de carrera, botiguers i artesans, amb algunes famílies d'hortelans i agricultors que viurien extramurs.

Amb els Borbons i degut més a circumstàncies de la vida local o comarcal que a la política d'aquella dinastia, la funció agrària experimentà un fort creixement que, unit a la decadència de la indústria i el comerç així com, més tard, a la pèrdua de la seva situació de capital de la comarca, farà que Castelló, des de la segona meitat del segle XVIII apareixi cada vegada més com una població predominantment agrària. En el segle passat aquesta funció encara quedava equilibrada per la presència d'una notable proporció de "senyors" —propietaris, gent de professions liberals, clergues, etc.— i botiguers; però des del segle actual l'èxode dels propietaris rurals vers la ciutat i la disminució de la gent de carrera, no han fet més que accentuar la ruralització.

Darrerament, amb el "boom" turístic dels anys seixanta i de la present dècada, malgrat els mencionats alts i baixos i les dificultats experimentades per l'agricultura (desfassament entre preus agraris i preus generals, poca rendabilitat de la terra, treballs pesats, falta de mà d'obra, etc.), ha començat una nova etapa caracteritzada per la ràpida i constant disminució de les funcions primàries, una certa ascensió del sector secundari, especialment del ram de la construcció, i un ràpid avanç del sector terciari, sobre tot del comerç i de tots aquells oficis relacionats amb el turisme. De totes maneres no hem d'oblidar que encara estem en els primers passos d'aquesta evolució, molt més lenta que en altres zones litorals.

Tal seria doncs, esquemàticament la situació actual, amb tendència a seguir desenvolupant-se en el mateix sentit en el pròxim futur. Sembla que ens dirigim a un Castelló on els agricultors representaran un grup minoritari (91), encara que important dintre el nucli vell, amb una altra forta minoria de gent dedicada a la construcció (paletes, fusters, lampistes, etc.) i una forta proporció del sector terciari, especialment botiguers, oficinistes o gent del ram d'hosteleria.

L'AGRICULTURA

Ha estat, fins fa poc, l'activitat que ocupava més gent; avui, si bé en descens representa encara un paper important.

Segons el cens agrari de l'any 1962, a Castelló hi havia 332 explotacions agràries, és a dir, 332 famílies que si no vivien completament de la terra, tenien almenys alguna relació amb ella. Aquesta elevada proporció és difícil d'explicar si no tenim en compte que dintre aquella xifra s'incloïen no solament les famílies d'agricultors pròpiament dits o, expressat en termes locals, que "menen un rem", sinó també aquelles altres, com per exemple vídues o jubilats, que sols d'una manera indirecte depenen del treball del sòl. Prova del que diem és que 77 explotacions agràries disposen de menys d'una Ha. i 133 de menys de tres (unes 14 vessanes), extensió mínima, per sota de la qual difícilment —si exceptuem els hortelans— pot parlar-se de famílies d'agricultors independents. Així i tot ens queden 199 explotacions superiors a les 3 Ha., el que significa una proporció força elevada d'agricultors pròpiament dits, per una població total castellanina que, llavors, amb prou feines sobrepassava els 2.000 habitants (92). Si suposem una mitjana de tres habitants per família (93), aquests agricultors diem-ne autèntics o a "full time", sumen prop de 600 individus, el que representa un 30% de la població, i si tenim en compte el conjunt de les 332 explotacions que ens dona el cens agrari, englobarien prop d'un miler d'habitants és a dir, el 50% de la població total de Castelló. En resum: fa uns quinze anys, a la nostra vila, de cada dos castellanins un tenia relació amb l'agricultura; dit d'una altra manera, era pagès i treballava com a tal o bé vivia parcialment dels productes de la terra.

Des del citat cens agrari de 1962, o més exactament, des de deu anys enrera, la situació de l'agricultura castellanina ha experimentat un notable canvi tant des del punt de vista qualitatiu com quantitatiu. Ha crescut l'àrea regada (94), els "rems" s'han anat

mecanitzant progressivament (95) i, bona part d'ells especialitzant-se en la cria de bestiar, d'una manera particular el vacú i el porquí (96), s'ha restablert i consolidat el cooperativisme, etc. A aquests canvis generals hem d'afegir l'aparició, de moment encara modesta, de noves activitats agrícoles relacionades amb el turisme, com són l'horticultura o la jardineria, aquesta darrera tant per la producció de plantes d'ornamentació, com pel treball de cura i conservació de parcs i zones verdes o dels nombrosos jardins particulars sorgits darrerament.

Respecte a les modificacions quantitatives, hem d'anotar la conversió de terres de conreu en parcelles edificables, com està succeint a tota la franja costera; podem calcular que les terres sostretes a l'agricultura sumen ja més d'un miler d'hectàrees, quantitat equivalent a una quarta part de la superfície del terme municipal (97).

Però potser el canvi més profund ha consistit en el ràpid descens del nombre d'agricultors, empesos entre la baixa rendabilitat agrària, per una banda, i l'atracció exercida per les veïnes zones turístiques, per l'altra. Segons les dades de la Germandat, corresponents a l'any 1972, el nombre de "rems" o explotacions agràries, era de 211, el que representa el 30% de la població total castellanina, enfront del 50% de deu anys enrera (98). Però d'aquests 211 inscrits al registre de la Germandat, d'agricultors pròpiament dits, o sigui, que visquin exclusivament del treball de la terra o de la cria de bestiar, se'n compten avui només 122, mentre uns altres 29 poden classificar-se com exercint una activitat mixta, és a dir que encara que disposin de terra per a conrear, es dediquen també a altres feines (negocis de pinsos, transports, etc.). Els altres, fins arribar a la xifra oficial dels 211, anotats en 1972, o bé s'han retirat durant aquests darrers quatre anys, o bé han passat a exercir altres professions. Un fet a tenir en compte és que la major part de les persones que porten els mencionats "rems" agrícoles són gent d'edat madura; joves de menys de trenta anys que o bé treballin amb els pares o per llur compte, n'hem censat només 22 (99).

Les dades anteriors són prou reveladores per ajudar-nos a preveure el futur immediat de l'activitat agrària castellanina. Ara bé, si considerem que, malgrat aquest dràstic descens en la incorporació al camp de la nova generació, les terres del terme no afectades pel turisme segueixen treballant-se (100) i amb rendiments fins i tot més elevats que en els anys anteriors, haurem d'arribar a la conclusió que la minva d'agricultors no significa decadència agrària. Hem de preveure que, en els propers anys, seguirà disminuint el nombre de

“rems” encara que potser no amb la intensitat dels darrers temps; en canvi, els que restin hauran d'acréixer llur extensió fins anar a parar a un tipus d'explotació familiar mitjana del voltants del centenar de vessanes o bé empreses cooperatives de caràcter mixte agropecuari. No podem oblidar tampoc la importància creixent que lògicament han d'assolir les activitats agrícoles relacionades amb el turisme, com són la fruticultura, l'horticultura o la jardineria.

LA INDÚSTRIA

A) DE LA PREPONDERÀNCIA INDUSTRIAL A LA PREPONDERÀNCIA AGRÀRIA. Hem vist el paper representat per la indústria a Castelló des del segle XIII al XVII, és a dir, en el transcurs de bona part de la seva història, durant la qual aquella activitat ocupà el primer lloc entre les funcions urbanes. Llavors la indústria més important era la tèxtil, a la qual seguien la de curtits, el metall i la construcció. Si tenim en compte que molts dels artesans dedicats a aquestes ocupacions eren, al mateix temps, els que venien en llurs propis domicilis els productes que fabricaven, comprendrem fàcilment que aquest sector econòmic, que d'aquesta manera unificava activitats secundàries i terciàries, venia a englobar la majoria de la població castellanina, almenys en l'època de major puixança.

Aquesta situació anà canviant des del segle XVII, moment en que s'accentuà la decadència de la indústria i comença a adquirir cada vegada major importància l'agricultura; el canvi es troba acomplert en el segle següent, amb la roturació d'antigues terres ermes i l'aparició de noves plantes, especialment el blat de moro. La relació estadística ja citada de 1786 (101) és la prova més evident d'aquella transformació econòmico-social: enfront de 99 “artesanos”, s'anoten 64 “labradores” i 356 “jornaleros”. La indústria ha passat així a ocupar un lloc considerablement inferior a l'agricultura.

El desfasament entre agricultura i indústria seguirà augmentant en el transcurs del segle passat i primera part de l'actual, durant els quals acabaran desapareixent aquells artesans que tanta fama havien donat a Castelló (tèxtils, ram del metall, assahonadors, etc.) i sols perduraran aquells altres relacionats amb l'agricultura (ferrers, carreters, basters, etc.).

B) LA INDÚSTRIA ELS DARRERS ANYS. Des de l'acabament de la nostra Guerra Civil al començament de l'època turís-

tica, anys de vaques grasses pel camp i pels pagesos, la indústria castellanina arriba al punt més alt de dependència de l'agricultura. Així, segons el cens de 1950, les indústries que transformaven productes agropecuaris o que fabricaven béns d'equip pels pagesos, ocupaven el primer lloc. Eren les següents: una fàbrica de farines amb sis treballadors, una fàbrica de productes lactis (ILDASA), amb una trentena (102), un molí de farinades, cinc carreters, tres tallers mecànics, dos basters, un esparter, un cledaire i un covenaire. Sense implicacions directes amb l'activitat agrària o amb relacions sols parcials, quedaven els diversos oficis que formaven part del ram de la construcció, tots ells treballant exclusivament per la clientela castellanina.

Es tracta doncs d'una indústria amb uns trets ben diferenciats dels que hem tingut ocasió d'anotar per l'artesania de la Baixa Edat Mitjana i els anys següents, doncs no sols es troba lligada directa o indirectament amb l'agricultura, que ara representa la principal riquesa, sinó que és d'àmbit purament local.

C) LES NOVES TENDÈNCIES. Els anys seixanta, amb els inicis del turisme, la indústria castellanina comença a experimentar una certa transformació, d'acord amb els canvis socio-econòmics que, encara que modestament, es van produint a la nostra vila. L'absoluta preponderància que, fins llavors, havia exercit l'agricultura i que, com acabem de veure, col·locà a la indústria en una posició de dependència, flexiona cap avall, moviment que s'accentua a mesura que ens acostem als temps actuals. Així doncs, ens trobem amb un doble fenomen: per una part l'aparició d'una nova activitat, el turisme; per l'altra el descens d'una de vella, l'agricultura.

Les conseqüències d'aquests fets no deixen de fer-se sentir en el sector secundari. Per una banda impulsen la desaparició d'alguna de les indústries més lligades al camp com la fàbrica de productes lactis (103) i la de farinades o alguns petits tallers artesans, com carreters o ferrers; per altre obliguen a l'adaptació d'aquests darrers a la nova demanda, com la conversió dels ferrers en mecànics o forjadors (ferros artístics, reixes, etc.) i els carreters en fusters. Finalment el ràpid creixement del ram de la construcció, encara que, sobre aquest cal diferenciar entre les indústries que segueixen treballant per la clientela castellanina, situades al nucli vell, i les empreses, la majoria forasteres, que treballen a "Empuriabrava" i sobre tot per clientela no castellanina, ja sigui espanyola o estrangera.

Els canvis s'han accentuat els darrers anys i l'estadística de la matrícula industrial de l'Ajuntament castelloní, corresponent a 1975, ofereix unes dades força diferents de les de l'any 1952, almenys en determinats sectors. És clar que, al poble vell, si deixem al marge les transformacions citades en el paràgraf anterior, hi trobarem poques novetats; segueixen les tradicionals petites indústries dedicades a subvenir les necessitats de la població, com l'alimentació, l'habillament o la construcció, si bé aquesta darrera ampliada amb nous elements, com una fàbrica de materials auxiliars (tuberies, blocs, etc.), una empresa de màquines excavadores, etc.; signe del temps és també la substitució de les quatre o cinc fleques d'abans per una panificadora mecànica, en règim cooperatiu.

Llavors és a "Empuriabrava" i al sector litoral en general, on hem d'acudir per explicar-nos les considerables modificacions experimentades per la citada matrícula de 1975, en comparació amb la de 1952; modificacions, és veritat, limitades gairebé, de fet, a una sola branca, la construcció. Una xifra ens pot donar idea clara del que estem dient: l'any 1976 estaven inscrites 38 empreses de "albañileria", o, sigui, mestres de cases que tenen contractats més d'un paleta. Si pensem que al nucli vell no n'hi treballen més de quatre o cinc, tindrem que la resta, és a dir, 33 de les 38 inscrites funcionen a/per la zona litoral (104).

EL SECTOR TERCIARI

A) EL COMERÇ. Com a capital administrativa i cap de comarca, el Castelló de la bona època fou també un centre mercantil, si bé hem de tenir en compte que en aquell temps el volum dels intercanvis era molt més modest que avui; a més cal recordar que els mateixos productors solien ésser els que venien els productes que elaboraven. En conseqüència els que es dedicaven a comprar per a tornar a vendre, que és la funció que actualment realitza el comerciant, eren escassos i gairebé es reduïen als sumministradors de matèria prima als artesans, o bé els arrendataris dels monopolis municipals. A finals del segle XVIII, quan ja la transformació de la vila en una població agrària es troba acompanyada, els comerciants segueixen essent una minoria: segons el recompte de 1787, solament nou (105).

La importància del comerç creixerà amb les transformacions econòmiques promogudes des de l'època del Liberalisme, primer amb la desaparició dels diferents monopolis que exercia l'Ajuntament, com

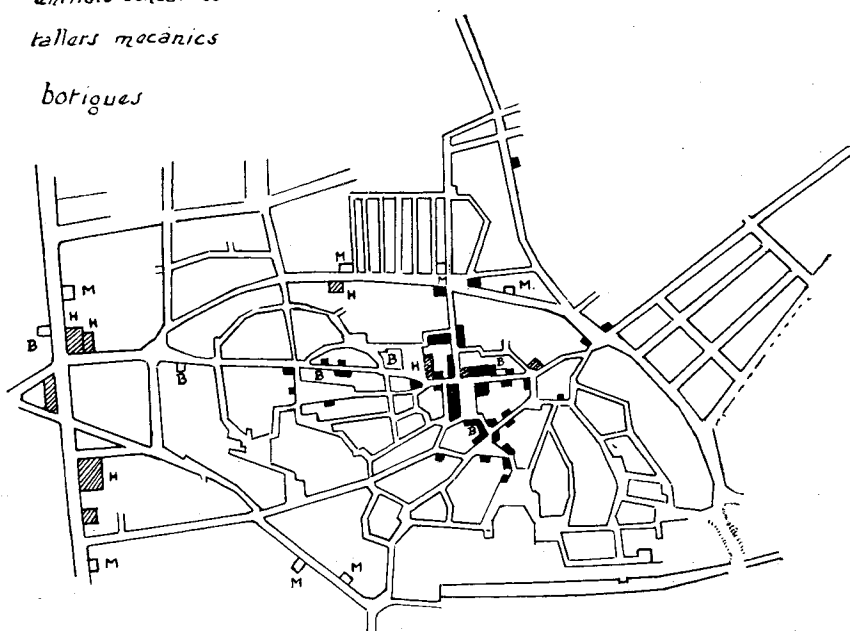
/// activitats relacionades amb el turisme (bars, cafès, hotels, fondes, etc)

H hotels o fondes

B entitats bancàries

M tallers mecànics

■ botigues



Emplaçament del comerç, de les activitats relacionades amb el turisme (hotels, bancs, etc.) i dels oficis que total o parcialment serveixen als agricultors.

Observi's la neta separació, en quant a localització, del comerç, situat al nucli vell, i de les activitats (com els mecànics, etc) relacionades amb la vida agrària, situades a la perifèria.

Els hotels, fondes, bars, entitats bancàries etc., activitats relacionades en gran mesura amb el turisme, si bé es localitzen, sobretot al peu de la carretera Figueres - Roses, s'escampen també pel centre de la població.

els anomenats "ram del vi", "ram de l'oli", les fleques, les carnisseries, etc. (106), activitats mercantils que passen ara en mans dels particulars; després, pel millorament general del nivell de vida i de consum. El cens de 1950 ens pot servir de model per comprovar el paper del comerç en el Castelló de la centúria actual, fins el moment del turisme; un comerç purament local, la finalitat del qual era l'abasteixement de la població. El citat cens o padró municipal senyala unes 41 famílies dedicades a aquelles activitats (107), el que suposaria un 7'5% de la població total del municipi, proporció normal si considerem el paper

limitat que el comerç exerceix en tot nucli que no solament està mancat d'influència sobre els nuclis veïns, sinó que ell mateix sofreix la forta gravitació de la capital comercial —Figueres— situada només a nou kilòmetres de distància.

Els darrers anys el comerç castelloní ha experimentat, com la major part de les activitats terciàries i de la construcció, encara que en proporció menor, una revifalla, posada de manifest més que en l'aspecte quantitatiu, en el qualitatiu: és a dir, més que en l'augment d'establiments en llur ampliació, llur millora material i en el creixement del volum de llurs negocis. Tot això pot comprobar-se comparant l'aspecte actual dels establiments mercantils amb el que mostraven vint-i-cinc anys enrera, quant el cens de 1950. En canvi referent a la quantitat trobarem poques variacions entre aquell recompte i el de 1975 que, al nucli vell dóna, si fa no fa, semblant nombre de negocis (108).

Situació diferent representa el nucli residencial d'"Empuria-brava", inexistent en la data del primer cens citat, però que avui pot oferir ja uns centres comercials i de serveis, ubicats principalment a l'entrada de la urbanització i al sector Sant Mori, en plena expansió; cal tenir en compte però que la major part dels establiments comercials són de temporada (109) i es troben regentats per no castellonins. Aquestes dues circumstàncies, unides al fet de que van destinats a una clientela forastera, en sa major part estrangera, fa que llur incidència sobre el vell Castelló sigui ben escassa.

En resum: sumant els comerciants castellonins del nucli vell i els de la mateixa procedència que han posat negoci a "Empuria-brava", ens donen una xifra sols quelcom superior a la del cens de 1950, però que no acaba d'arribar al 10% de la població.

B) ELS SERVEIS PRÒPIAMENT DITS. Els serveis administratius, eclesiàstics, culturals, etc., junt amb la indústria, representen durant segles una de les principals funcions de Castelló, tant pel nombre de les persones que ocupaven com per la categoria social de que llavors gaudien. Recordem la vella dita popular "Castelló vila major, tot són jutges i notaris", que reflexa, de manera un tan pintoresca, encara que real, l'opinió de la gent del país sobre el paper de la nostra vila.

Si bé la importància d'aquest sector procedeix de la Baixa Edat Mitjana, no és fins la segona meitat del segle XVIII que tenim dades segures del seu pes. Així, en el tantes vegades citat recompte de 1787

s'anoten 131 individus dedicats als serveis pròpiament dits, si bé, cosa curiosa, entre ells no s'inclouen ni metges ni boticaris (110).

Després de la desamortització i de la desaparició de la circumscripció feudal del comtat d'Empúries, en el segon terç del segle passat, el pes d'aquelles activitats quedà força reduït, encara que, degut a l'aparició de nous serveis que en part venen a reemplaçar als vells, Castelló seguirà gaudint d'un cert crèdit com a vila de "senyors". Aquest estat de coses arribarà, amb poques modificacions, fins els anys immediatament anteriors a l'època turística, com es pot comprovar encara en el cens de 1950 (111).

Els canvis econòmics, socials, religiosos que han tingut lloc en el darrer quart de segle i especialment l'impacte del turisme, han afectat també aquest subsector, encara que de manera modesta i limitada. Per la població castellanina pròpiament dita, el tret principal ha estat el ràpid descens de l'estament religiós (112), reduït avui a dos capellans, i el paral·lel ascens d'aquelles activitats relacionades amb el turisme, com l'hosteleria, la banca o els oficis destinats a satisfer la demanda forastera (dones de fer feina, jardiniers, administradors, etc.).

També en aquest cas hem de fer la diferenciació entre el vell Castelló i la zona litoral. En el primer, apart el renovament i ampliació dels locals d'hospedatge, s'ha edificat un nou hotel d'una estrella i una pensió, havent passat la capacitat d'allotjament de vint places en 1950 a unes 150 vint-i-cinc anys després. En quant a les entitats bancàries, a la tradicional "Caixa de Pensions i d'Estalvis", establiment únic durant molt anys, se n'hi han afegit, comptant sucursals i corresponsalies, dotze, de les quals cinc al nucli vell i set a "Empuriabrava" (113).

Cosa diferent succeeix a "Empuriabrava" on s'han hagut de crear del no res tot un conjunt de serveis per atendre una població que, una part de l'any suma força més que la del vell nucli. No obstant, la poca durada de la temporada turística fa que dits serveis, apart de limitar-se a unes poques activitats, les imprescindibles per un gènere de vida caracteritzat per la seva provisionalitat, no solin ésser permanents. Així, al costat d'un sol hotel que funciona tot l'any, existeixen 26 cafeteries, 7 restaurants i 7 "campings" que sols treballen a l'estiu. Gairebé els únics serveis permanents són els destinats al manteniment de tot l'equipament turístic durant la resta de l'any: neteja, reparacions, jardineria, representants de l'empresa "Empuriabrava", etc.

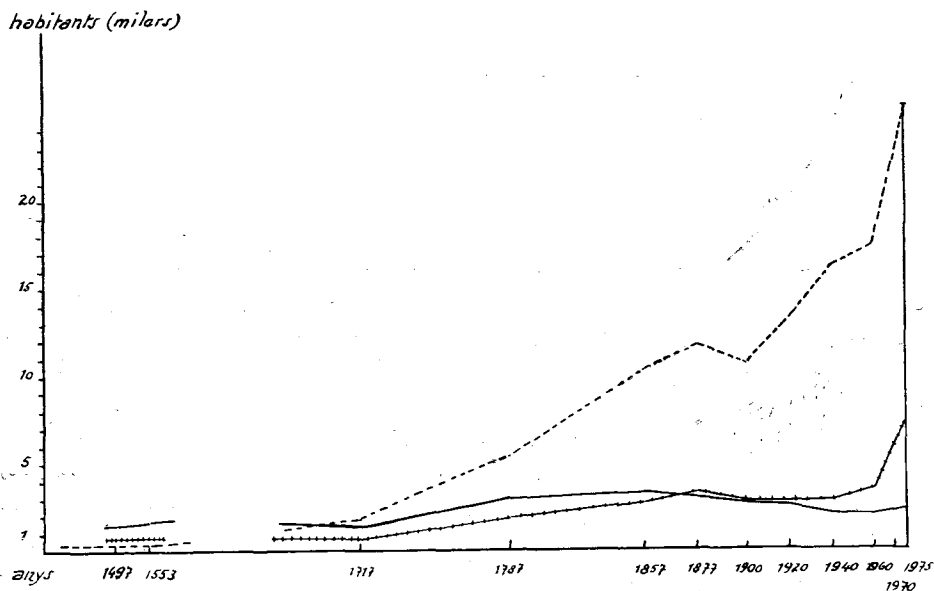
III — LA DEMOGRAFIA

LA DEMOGRAFIA HISTÒRICA

Malgrat saber que en el transcurs de la Baixa Edat Mitjana, Castelló es transforma en el nucli urbà més important del nord-est gironí, no tenim dades numèriques que ens senyalin quantitativament aquella importància (114). Per la nostra vila el primer cens o "fogatge" que coneixem és de l'any 1467 i dona la xifra de 381 "focs" o famílies (115), incloent 32 focs eclesiàstics i cinc convents; si suposem una mitjana de quatre persones per foc en resulta un total de 1564 habitants. Mig segle després el nombre d'habitants ha variat poc, doncs el fogatge de 1553, anota 379 focs que, aplicant el coeficient anterior, de quatre habitants per foc, dona 1596 habitants. Al segle XVI, doncs, el nombre de moradors de la nostra vila no seria gaire inferior a l'actual (116); però hem de tenir en compte que el total de la població catalana d'aquella època sumava menys de la dècima part de la d'avui, amb la qual cosa els 1.500 o 2.000 habitants de Castelló es converteixen en una quantitat respectable, que conferia a la nostra vila un lloc molt destacat entre les altres poblacions de la comarca (117).

Del segle XVII no posseïm fogatges, o almenys fins ara no en coneixem cap. No obstant podem disposar de dades indirectes, com són relacions d'impostos, descripcions, etc., que ens permeten arribar a la conclusió que si durant la primera meitat el nombre d'habitants experimenta poques variacions, des de la Guerra dels Segadors, a mitjans de segle, la població castellanina sofreix sensibles pèrdues. L'explicació la trobem en la sèrie de lluites entre Espanya i França, amb les consegüents entrades de tropes franceses a l'Empordà que originen, durant més de mig segle, un estat gairebé permanent d'inseguretat (118).

Aquest descens de la població queda confirmat per referències indirectes, entre les que podem citar una comunicació que les autoritats de Castelló cursen a la Generalitat, afirmant que "de present no hi ha més de cent cases habitades de seculars" i lamentant-se de l'existència de carrers enters deshabitats (119). Per altra part els llibres parroquials semblen confirmar, almenys per determinades



Evolució de la població de Castelló en comparació amb els dos nuclis veïns de Figueres i Roses, des de la Baixa Edat Mitjana fins avui.

———— Castelló -|-|-|-|- Roses - - - - - Figueres

tongades, aquesta despoblació que, amb alts i baixos, s'allarga fins el primer quart del segle XVIII.

Des d'aquesta centúria tornem a tenir dades demogràfiques cada vegada més segures. Comença amb la relació del geògraf Aparici (120), de 1708, que porta encara el ròssec del període bèl·lic esmentat, i ens dona la reduïda xifra de 225 cases o famílies, potser inferior a la realitat (121). Però des dels anys vint la població creix de manera progressiva i constant, de moment amb lentitud, després amb més rapidesa: així vers 1720-1725 (122) s'anoten 286 cases amb 1274 habitants i a mitjans de segle, en 1757, s'assoleixen ja els 465 focs seglars, 21 eclesiàstics seculars i 74 de regulars (entre monges i frares) reunits en cinc convents (123). Per primera vegada Castelló sobrepassa el nombre d'habitants dels seus millors temps.

A finals de segle, en el conegut cens de Floridablanca, de 1787, on per primera vegada es registren, no els focs sinó els habitants, aquests sumen 2911, més del doble que tres quarts de segle abans. Si les dades que posseïm són exactes es tractaria d'una empenta

demogràfica extraordinària que, els anys posteriors, ja no podrà ésser mantinguda (124).

La Guerra de la Independència significa una nova sotragada, passada la qual Castelló va refent-se paulatinament. No obstant la lluita amb els francesos afectarà menys la demografia de la nostra vila que la d'altres llocs. Almenys sembla provar-ho un document de l'any 1819 (125), un llustre després d'acabada la guerra, en el que s'assignen a Castelló 645 veïns. Si aquesta xifra és força superior a la del recompte de 1757, ja mencionat, no sabem exactament si difereix poc o molt de la xifra donada pel cens de Floridablanca, de 1787, on la població només s'expressa en habitants; les dades de Madoz, quelcom posteriors, que veurem de seguida, en comparar veïns i habitants, més aviat ens inclinen cap a una certa coincidència. En efecte, pels anys quaranta, ja superat l'altre trauma de la primera Guerra Civil carlina i de la desamortització, les xifres de població són semblants a les de finals del segle XVIII, com ho mostra, per exemple, el citat "Diccionario" de Madoz, en el qual s'assignen a la nostra vila 636 veïns i 2.821 habitants.

El punt més elevat de l'ascens demogràfic correspon al cens de 1857, el primer confeccionat com a tal per tot Espanya i que inicia la sèrie —més tard desenal— que arriba fins avui: Castelló compta llavors amb 3.260 moradors. Des d'aquest moment i si exceptuem el cens de 1910, la corba va baixant fins tocar fons l'any 1960, amb 2009 habitants, xifra que representa la pèrdua, en un segle, d'una tercera part de la població. Aquest moviment de baixa no és excepcional a l'Alt Empordà, sinó que deixant apart la capital, Figueres, o algun cas especial, com Portbou, podríem afirmar que és el més corrent i afecta a la immensa majoria dels pobles i llogarrets de la nostra comarca, especialment dels "terraprims" i la muntanya (126).

El moviment regressiu sembla seguir una línia força regular si exceptuem: a) el període 1857-1860, que en tres anys ens dona una pèrdua de 323 habitants, fet completament anòmal, si pensem que durant aquest trieni no coneixem cap esdeveniment extraordinari que el justifiqui; haurem de suposar doncs, que es tracta d'una deficiència estadística; b) el període 1897-1900 que, de manera semblant a l'anterior, ens presenta la desconcertant baixa de 149 habitants en el transcurs de tres anys; c) les dades corresponents a l'any 1910, mostren una remuntada que, de moment, no sabem explicar-nos; d) el fort descens entre 1936 i 1940 —178 habitants—, en canvi, queda ben aclarat per la darrera Guerra Civil, amb les seves víctimes, el

consegüent èxode d'una part dels castellonins que varen formar en el bàndol dels vençuts o els mobilitzats en el moment del cens.

EVOLUCIO DE LA POBLACIO CASTELLONINA DES DEL PRIMER CENS REGULAR FINS L'ANY 1970

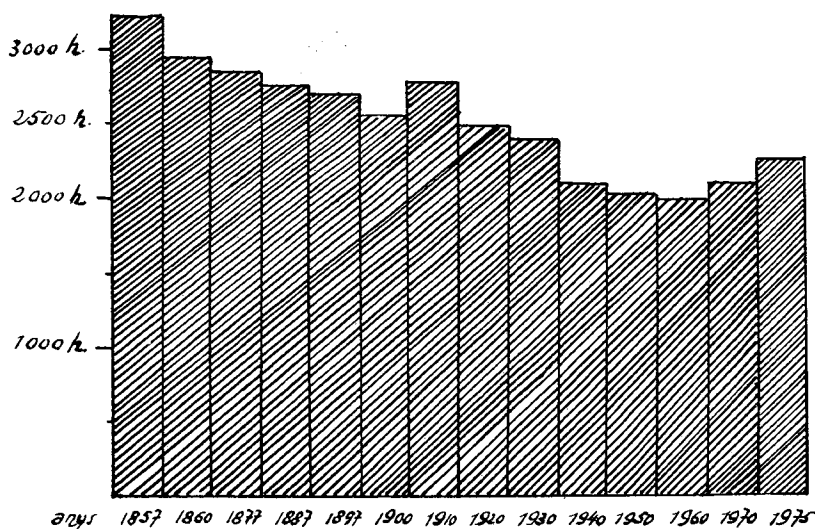
Cens de 1857	3260 habitants
" 1860	2937 "
" 1877	2856 "
" 1887	2781 "
" 1997	2740 "
" 1900	2591 "
" 1910	2820 "
" 1920	2506 "
" 1930	2432 "
" 1940	2119 "
" 1950	2056 "
" 1960	2009 "
" 1970	2110 "

LES TENDÈNCIES ACTUALS

Des de 1960 la nostra vila entra en un altre cicle demogràfic caracteritzat per una etapa de revifament. Així ho mostren el cens de 1970, amb 2.110 habitants i el padró de 1975 amb 2.252.

La recuperació és moderada, però indubtable i no cal dir que l'element impulsor és el turisme. És arriscat, amb aquestes poques dades fer un pronòstic per el futur. Un càlcul portat a cap per la Confederació Hidrogràfica del Pirineu Oriental en 1971 (127) i basat en les dades censals de 1900 a 1970, per extrapolació, donava a la nostra vila, per l'any 1995, una població de només 2.260 habitants; ara bé, acabem de veure que aquesta xifra l'hem assolida ja l'any 1975, és a dir, vint anys abans del calculat.

De totes maneres no hem de fer-nos massa il·lusions d'un augment massiu com ha succeït, per exemple, en la veïna Roses (128), ja que cal tenir en compte aquests dos factors: a) la població agrària és probable que encara experimenti un cert descens, a mesura que es vagin morint els agricultors d'edat adulta, que avui formen la major part del sector; b) no hi ha, de moment, perspectives d'instal·lació



Evolució de la població castellanina els darrers cent vint anys.

d'indústries importants; c) el sector terciari creixerà en funció de les necessitats de les urbanitzacions litorals; per tant tindrà tendència a establir-se allí on siguin necessaris els seus serveis, o dit d'altre forma, fora del nucli vell.

En resum, creiem que la població fixa del municipi castelloní experimentarà un creixement lent, doncs els nuclis turístics que són els que podrien protagonitzar aquest renaixement demogràfic, semblen destinats a hostatjar molts més contingents temporals que permanents. Per altra part aquesta creixença afectarà més als citats nuclis perifèrics que al nucli vell.

ELS MOVIMENTS DE POBLACIÓ

Les variacions quantitatives sofertes per la població castellanina aquests darrers anys cal que siguin completades per l'anàlisi de llur mecanisme, és a dir, els anomenats "moviments de població", tant els produïts pel simple balanç entre naixements i defuncions, o "moviments vegetatius", com els deguts a entrades i sortides de nous habitants o "migracions".

a) ELS MOVIMENTS VEGETATIUS EN EL PASSAT

Les dades més antigues que posseïm sobre natalitat a la parròquia de Castelló són del segle XVI i corresponen als "Llibres de Baptismes", iniciats aquí l'any 1515 (129). Els "Llibrets d'Obits" o de defuncions són, en canvi, més tardans, doncs no comencen fins l'any 1609. Hem d'advertir, no obstant, que en alguns dels dits llibres s'observen notables omissions, degudes o bé a les malvestats i desoris de determinades èpoques o simplement a deixadesa o incúria dels encarregats d'anotar aquelles incidències; per això no sempre podrem oferir dades segures. Així i tot, i tenint en compte que són gairebé les úniques fonts de que podem disposar, ens ajudaran extraordinàriament a fer-nos càrrec del moviment de la població castellanina en el passat.

A mitjans del segle XVI, Castelló, amb una població sols quelcom més baixa que l'actual, tenia una natalitat molt més elevada. Si partim del cens de 1553, amb els seus 399 focs, equivalents a una mitjana entre 1.500 i 2.000 habitants (130) aquella era unes tres vegades superior a l'actual, un 48 ‰ (131). Així continuaria durant el XVII, si bé amb els alts i baixos deguts a les vicissituds desfavorables de la segona meitat de segle i principis del següent. En quant a la mortalitat, la irregularitat dels llibres parroquials ens impedeix fer un càlcul numèric mitjanament acceptable (132).

Hem d'arribar al segle XVIII perquè poguem disposar de dades més exactes. Des d'ara no solament coneixem millor el nombre d'habitants que resideixen a la vila sinó llurs moviments i llur estructura demogràfica. De principis de segle les dades sumministrades pels llibres parroquials sols coincideixen en part amb el comptatge d'Aparici, de 1708, ja citat, i segons el qual la població castellanina hauria quedat reduïda a 225 focs. En efecte, pels vint anys que van de 1700 a 1720 si bé les xifres corresponents a la mitjana de naixements i de defuncions —més encara la primera que la darrera— són força inferiors a les de la segona meitat del mateix segle (133), al nostre entendre corresponen a una població de més de 225 veïns, encara que la suma de 218 morts, corresponent a l'any 1706 i anotada al "llibre d'Obits", ens faci pensar en alguna calamitat natural que representaria un terrible cop per a la demografia castellanina i que probablement tindria el seu reflexe en el mencionat comptatge (134).

A mitjans de segle Castelló es troba en ple ascens demogràfic. La vila, que compta ja amb dos milers d'habitants —probablement

més— gaudeix d'una elevada natalitat, fins i tot superior a la del segle XVI, doncs oscilla pels voltants del 55°/∞ (135). La mortalitat és també alta, amb una tasa del 50°/∞, quelcom inferior a la de la natalitat (136). Hem de tenir en compte, de totes maneres, que així com en el temps actual les oscil·lacions anyals són moderades, tant respecte als naixements com a les defuncions, en aquesta època, malgrat la millora experimentada en quant a l'alimentació i salut pública, segueixen existint alts i baixos molt accentuats, especialment en quant a mortalitat: així, per citar un exemple, els òbits dels anys 1757 i 1758 sumen 148 i 144 morts respectivament, mentre l'any 1752 només se'n registren 74, és a dir, la meitat.

De finals de segle, el conegut cens de Floridablanca de 1787, ens dóna per primera vegada un estat de l'estructura de la població per edats, tal com es mostra en el següent quadre:

EDAT	SOLTERS		CASATS		VIDUS		TOTAL
	h.	d.	h.	d.	h.	d.	
Fins a 7 anys	252	232					484
de 7 a 16 anys	268	231	1	2			502
de 16 a 25 anys	166	195	31	68	2	40	505
de 25 a 40 anys	72	46	254	277	5	35	689
de 40 a 50 anys	24	12	163	144	10	28	381
de 50 i més	24	9	140	73	25	79	350
TOTAL	806	725	592	564	42	182	2.911

Analitzant el quadre notarem de seguida l'alta proporció de joves de menys de vint anys, que representen el 51% de la població quant avui sumen només el 36%, mentre les persones de més de cinquanta anys, que llavors podien considerar-se velles, sols signifiquen el 12% (avui el 27%). Un altre detall a tenir en compte és el nombre més elevat d'homes "vells" que de dones (137), malgrat que el nombre de vídues supera en tres vegades el de vidus; en l'actualitat, pel contrari, és major el nombre de velles que el de vells.

Aquesta situació demogràfica, en quant als moviments vegetatius —és a dir manteniment d'altres tasses de natalitat i de mortalitat— prosseguirà a grans trets sense gaires variacions, fins a començaments de la segona meitat del segle XIX. Així durant els vint primers anys d'aquesta centúria i malgrat el contratemps que suposa la Guerra de la Independència, les tasses de natalitat i de mortalitat no són molt

diferents de les estudiades des de mitjans del segle anterior, un 47°/oo en quant a la primera, i un 45°/oo respecte a la segona (138), potser quelcom més baixa, la primera.

A mitjans de segle, concretament en el cens de 1857, és quan Castelló arriba al zenit demogràfic, amb una població de 3.260 habitants, la més elevada de tota la seva història. Aquesta xifra es reflexa en els llibres parroquials amb una mitjana de naixements anyals que són també els més alts de tot el nostre passat demogràfic: 142 naixements per any en el període comprès entre 1840 i 1860 que, si ens limitem a la dècada dels quaranta, puja a 155 naixements. En quant a les tasses de natalitat, si prenem com a mitjana de població pels citats vint anys l'única xifra de que disposem, la corresponent al cens de 1857 ja mencionat, pel decenni 1840-1850, ens dóna una taxa de 47°/oo (139); en canvi, aplicada al decenni següent senyalaria solament 39'5°/oo.

¿Quina és la significació d'aquestes dades? Simplement que la natalitat castellanina, després d'haver arribat al punt més alt en la dècada dels quaranta comença una flexió cap avall que no s'ha parat fins avui. Veiem aquest procés en el quadre següent (140):

	Mitjana naixements anyals	Tassa natalitat o/oo	Mitjana defuncions anyals	Tassa mortalitat o/oo
dècada 1840-1850	155	47'5	115	37'8
" 1850-1860	132	39'5	139	42'6
" 1860-1870	115	39	100	34
" 1870-1880	117	41	101	35'4
" 1880-1890	96	34'4	91	32'8
" 1890-1900	84	31	76	28
" 1900-1910	75	27'7	66	24'4
" 1910-1920	55	20	54	20
" 1920-1930	47	19	46	18

Estudiant amb detall el quadre anterior, ens adonarem de seguida que, després del màxim de la dècada dels quaranta amb un 47'5°/oo, la natalitat es manté estacionària pels voltants del 40°/oo fins l'any 1880. Després el descens és constant, molt més ràpid que el descens de la població total. Així mateix aquesta darrera, des de 1880 a 1930 només baixa de 2.856 habitants a 2.432, l'equivalent a un 14%, la taxa de natalitat ha passat del 40 al 19°/oo, o sigui, ha quedat

reduïda a la meitat. Aquest procés que a l'Alt Empordà —i per tant a la nostra vila— sembla iniciar-se més aviat que a la resta de les terres peninsulars, ha estat atribuït a la introducció de pràctiques maltusianes, procedents de més enllà dels Pirineus; acceptem provisionalment aquesta hipòtesi, si bé caldria estudiar-la amb més detall.

En quant a la mortalitat notarem un fenomen semblant: el declivi gairebé constant, des de mitjans de segle. Aquest fet, encara que evident pels anys del segle dinovè (de 37'80/00, en la dècada 1840-1850, es passa a 280/00 en la de 1890-1900) és menys metòdic i segur que a partir de 1900; vegis, per exemple, la remuntada de la dècada 1850-1860, que dona lloc a una taxa de mortalitat (42'60/00) superior fins i tot a la de la natalitat (141). Per les primeres dècades del segle actual, en canvi, s'observa una notable regularitat. Sigui com sigui, el nombre d'òbits, de manera semblant al de naixements, en la dècada dels trenta s'havia reduït ja a la meitat d'un segle abans.

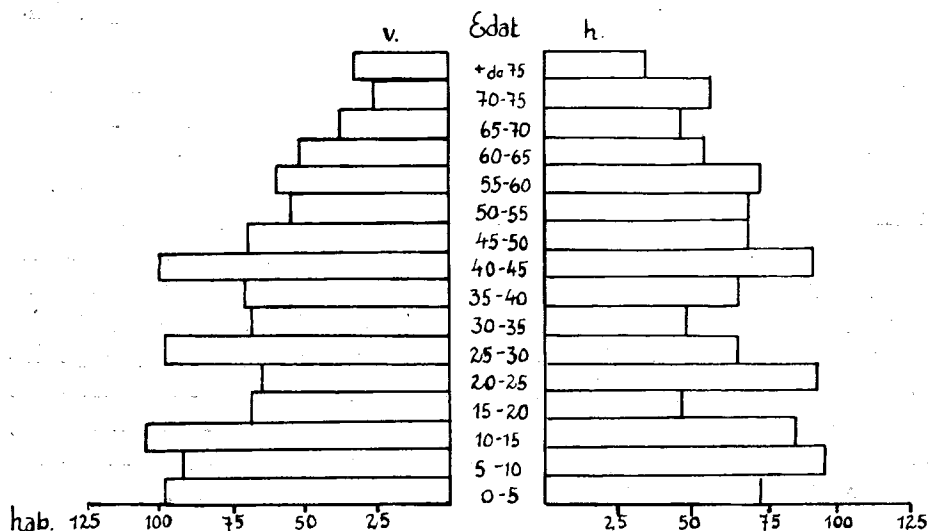
b) ELS MOVIMENTS VEGETATIUS AVUI

La nostra darrera Guerra Civil (1936-1939), que senyala un tall en tantes coses, aporta de moment poques modificacions en les tendències demogràfiques. Les taxes de natalitat de la postguerra no són molt diferents de les dels anys immediatament anteriors, durant els quals s'havien assolit nivells molt baixos; prossegueixen llur davallada, però ara amb més lentitud. Així, mentre entre 1934 i 1937 la mencionada taxa és del 150/00, entre 1940 i 1960 ha baixat al 13'3 (141).

Els darrers quinze anys (1960-1975) semblen marcar una deturada en aquesta decadència i, fins i tot, una lleugera revifalla, en part degut a l'arribada de nombrosos immigrants meridionals, més prolífics que els indígenes (143) i en part també, perquè els índex de natalitat s'acosten cada vegada més a nivells mínims dels quals és difícil ja baixar, el que en termes actuals en diem "tocar a fons" (145). Heus ací les dades corresponents als darrers anys:

	mitjana de naixements anyals	tassa de natalitat
decenni 1960-1970	30	14'50/00
sexenni 1970-1975	33	15'10/00

A la vista d'aquests resultats quines són les perspectives de futur? Pot esperar-se la continuació de l'ascens o es tracta d'un cicle conjuntural de curta durada?... Si tenim en compte els standards



Piràmide d'edats corresponent a l'any 1970. (V= homes. H=dones).

d'Europa Occidental i Central (145), àrea geogràfica a la que sembla tendim a acostar-nos, haurem d'ésser més aviat pessimistes. La raó la trobem en el fet de que, considerant que el creixement de les tasses d'aquests darrers anys és degut fonamentalment als immigrants meridionals, hem de preveure: a) que aquesta immigració anirà cada vegada més de baixa; b) que, a mesura que es van adaptant al nou medi, els nouvinguts accepten els seus costums, un dels quals és tenir pocs fills.

En quant a la mortalitat, després de la darrera Guerra Civil, si bé pels anys immediats suposa una baixada de consideració, com pot veure's en el quadre adjunt, posteriorment aquest moviment ha quedat estabilitzat i fins i tot amb una lleugera pujada pel decenni 1950-1960 o pel sexenni 1970-1975:

ANYS	Mitjana defuncions anyals	Tassa mortalitat ‰
1930-1935	39	16'2
1940-1949	30	13'8
1950-1959	31	15'2
1960-1969	25	12
1970-1975	29	13'5

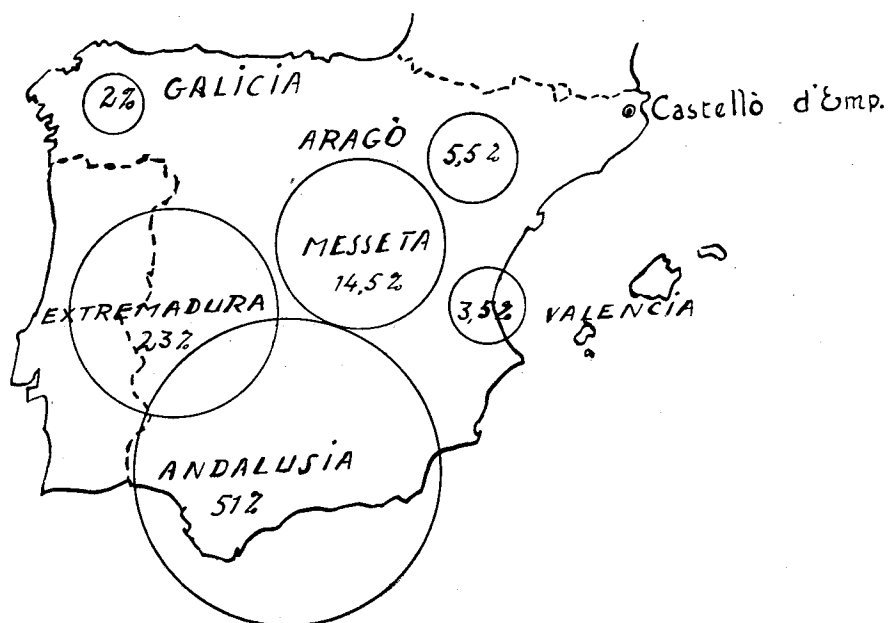
Pel citat desenni 1950-1959 la taxa de mortalitat (15'20/00) arribà fins i tot a superar la de natalitat (12'50/00), cosa que no succeeix en el sexenni darrer.

Malgrat l'indubtable descens que, en línies generals, té lloc fins avui, la taxa de mortalitat segueix essent elevada en relació amb la d'Espanya i la de Catalunya, doncs aquesta darrera fou, per l'any 1970, de 8'30/00 i pel 1974 de 8'10/00. A que és deguda aquesta notable diferència de cinc enters entre la nostra taxa de mortalitat i la de la resta de la regió catalana?... Podria atribuir-se a un predomini de població vella a la nostra vila? O a l'existència, en el sexenni 1970-1975, de població flotant no censada, però subjecte, com és obvi, a les incidències de naixements i defuncions, sempre registrades?... No ens atrevim a cap afirmació contundent, doncs ens caldria un estudi més acurat de la qüestió; de moment ens limitem a les anteriors suggerències.

C) LES MIGRACIONS

En quant als moviments migratoris recordem que l'actual fluxe d'immigrants meridionals té dos antecedents històrics ben coneguts. Un d'ells és la vinguda de francesos —la major part com a jornalers o “treballadors”— durant els segles XVI i XVII (146); l'altre és l'emigració de castellanins, des de finals del segle passat fins la nostra darrera Guerra Civil vers Barcelona, França —sobre tot al Rosselló— i a la resta de les terres empordaneses, de manera particular llur capital, Figueres, si bé aquesta direcció té probablement menys importància que la primera. El període intermedi, és a dir entre mitjans del segle XVIII i darrer terç del segle XIX, és quan la població castellanina es manté més estable: en el registre de baptismes corresponent als anys 1827-1830 no s'anota ni un sol cognom castellà (147). Ara bé, això no vol dir que no existeixin trasvassaments de població entre la nostra vila i la comarca, fet per altra banda ben normal; tant és així que, per l'any 1831, per posar un exemple, els pares naturals de Castelló inscrits en el “Libre de Baptismes” sols representen el 48% del total; o sigui que dintre la població d'edat mitjana o en estat de procrear, més de la meitat dels habitants de la nostra vila, procedeixen de fora, encara que la major part d'aquests vinguin de pobles veïns.

La immigració de meridionals, un dels fenòmens demogràfics de més envergadura de la història catalana contemporània, especialment a partir dels anys cinquanta, a la nostra població no es posa



Els immigrants de Castelló: llur procedència i llur percentatge. (Any 1970).

de manifest fins aproximadament un decenni més tard. En el cens de 1950, per exemple, existeix un cert equilibri entre immigració i emigració; per altra part una i altra representen un percentatge escàs en relació a la població total, com pot veure's en el següent quadre:

Any 1950	A municipis de la província	A municipis d'altres províncies	A l'estranger	Total
EMIGRACIO	37	25	1	63
IMMIGRACIO	53	20	2	75

Es deu anys més tard, en el cens de 1960, que els "castellans" han passat a ocupar un lloc important; segons el citat recompte les famílies d'immigrants no catalans sumen 58, de les quals 7 pertanyen a la Guardia Civil; si calculem a una mitjana de quatre persones per família, ens donarà una suma de 232 habitants, que venen a representar el 11'6% de la població total. D'aquestes famílies més de la meitat, exactament el 54%, són procedents d'Andalusia i Extrema-

dura; la resta ve de les diferents regions espanyoles suministradores d'emigrants: Castella, Llevant i, en molt petita proporció, Galícia o Aragó. La majoria d'aquests nouvinguts ho han fet en la dècada 1950-1960, doncs el 77% d'ells porten menys de deu anys de residència en el municipi castelloní, segons el mencionat cens de 1960. En quant a llurs oficis, la majoria es dedica a l'agricultura, un 43%, seguint a continuació els paletes i manobres, el 31%. L'elevat nombre d'immigrants que es dediquen a les feines del camp s'explica si tenim en compte que, en la dècada dels cinquanta, l'agricultura era encara una activitat puixant a Castelló i, de molt, la més important de totes tant pel nombre de persones a ella dedicades com pel montant de riquesa produïda. Després, com veurem de seguida, aquests percentatges s'han invertit.

Analitzem ara el cens de 1970; dos trets sobresurten pel damunt dels altres: a) el primer és el considerable augment de la proporció d'immigrants; b) l'altre que el major percentatge pertany ara al ram de la construcció. Les famílies d'immigrants sumen, segons el citat cens de 1970, unes 190, amb un equivalent de 670 persones (148), que representen el 30% de la població total castellonina. En quant a les professions, el ram de la construcció ocupa el primer lloc amb el 40% de la població activa, mentre l'agricultura ha baixat a un modest 16%, seguit per l'hosteleria (10%), la indústria pròpiament dita (fàbriques de farina, de productes lactis, tallers mecànics, etc.) (10%) o el transport (8%).

Si tenim en compte la procedència segueixen predominant de manera absoluta els meridionals i extremerys, que representen el 73% del total; dintre d'aquests cal fer notar el primer lloc, com a província emigratòria, de Badajoz, amb el 20% dels emigrants meridionals. A continuació segueix la Messeta (15%) i ja a molta distància, Aragó (4'7%), Galícia i Llevant.

A diferència del que succeeix en altres poblacions, aquests nouvinguts no s'agrupen en cap barri especial, sinó que es reparteixen de manera força regular per la major part de la vila, encara que en major proporció dintre el nucli vell.

D) LA REPARTICIÓ PER EDATS

La població castellonina és jove o adulta...? Té tendència a envellir o, pel contrari, manifesta un cert rejuveniment...? Si analit-

zem la piràmide d'edats corresponent a l'any 1970 podrem observar les següents particularitats:

1 — Es tracta d'una població amb una alta proporció d'adults i vells: el percentatge de persones de més de cinquanta anys és superior al 36%, quan en el cens de Floridablanca, de 1787, representava solament el 12%. Observem també una certa regularitat en l'escurçament dels darrers trams de la piràmide; dit d'altre manera, no hi ha trencaments bruscs entre els darrers grups d'edat. També cal anotar el relativament elevat nombre de gent de més de 70 anys, un 6'6% de la població total i, dintre d'ells, el predomini de les dones sobre els homes, fet, per altra part normal; els homes, en efecte, sols ascendeixen al 64% del nombre de les dones; és a dir que, dels setanta anys per amunt, per cada 10 dones sols viuen 6'4 homes.

2 — En l'altre extrem de l'escala, la població jove és relativament escassa: menys del 30% quan, als països considerats com demogràficament joves superen el 50% o oscillen al voltant d'aquesta quantitat (149). També aquí la comparació amb el cens de Floridablanca, d'una estructura demogràfica semblant a la del Tercer Món, ens mostrarà accentuats contrastos. Prenent com a xifra límit la de vint-i-cinc anys —que és l'única que ofereix el detall del citat cens, en lloc de la de vint, que és l'admesa avui correntment— tenim que mentre en l'actualitat la població castellonina de menys d'aquesta edat és del 26% del total, a final del segle XVIII significava el 51%. És veritat que en la dècada 1955-1965 pot observar-se una notable remuntada, deguda a l'arribada de meridionals que injecten una forta dosi de vitalitat a la decadent piràmide indígena; però aquella queda estrangulada en la base, corresponent al quinquenni 1965-1970.

3 — En els nivells mitjans cal fixar-se en el contrast entre l'ample esgraó del quinquenni 1926-1930 per una part, i els altres esgraons immediats, tant els superiors com els inferiors. L'escurçament d'aquests darrers podria explicar-se per incloure els nascuts durant els anys de la República i de la Guerra Civil, dues tongades de baixa natalitat, mentre els dos primers, especialment el segon (gent nascuda entre 1916 i 1920) podrien representar l'impacte de les víctimes de la Guerra (primeres lleves mobilitzades).

Finalment un altre tret a tenir en compte és l'eixamplament de la dècada dels anys quaranta als cinquanta o esgraons corresponents

als nascuts durant l'immediata postguerra i els anys de vaques grasses de l'agricultura, així com la reducció del quinquenni següent.

EL NIVELL DE BENESTAR: CULTURA, OCI, CONFORT

A) En un treball publicat en una de les còpies anteriors d'aquests "Annals" (150) hem estudiat superficialment el paper cultural de Castelló en el temps passat. Ara no hem de fer més que recordar que la nostra vila, des de la Baixa Edat Mitjana, apart la funció cultural i espiritual de la seva nombrosa clerecia, sempre disposà de mestres i escoles. En el segle XVIII, per exemple, n'hi havia dos "un per ensenyar de llegir i comptes i l'altre per ensenyar Gramàtica". A més existia un mestre de solfeig, generalment un clergue, antecedent de la que durant tants anys fou l'escola municipal de música, tot pagat pel municipi.

A mitjans del segle XIX, el "Diccionario" de Madoz ens informa que: "hay un colegio de instrucción primaria para niños, dotado con 12.726 reales y concurren a él 186 alumnos; una escuela para niñas, pensionada con 2.000 reales, en donde se les enseña a leer y a escribir, además de las labores propias de su sexo, a las 50 discípulas que a ella asisten; un colegio particular de la misma clase para ambos sexos, con su director y 3 profesoras, y otra escuela para niños". Com pot comprobar-se el nostre equipament cultural, un segle enrera, era força acceptable. No és estrany així que Castelló donés, en el transcurs dels darrers cent anys, algunes personalitats de relleu en el món de les lletres i de la música: els dos germanastres Ruiz Amado i Ruiz Contreras, el poeta Fages de Climent, l'historiador Pelai Negre, etc., i entre els músics Joan Lleys, Anton Agramunt, Pau Rossinyol, Josep Blanch, etc.

Actualment, desapareguda l'escola municipal de música, queda com a única institució d'ensenyament el grup escolar d'E.G.B. (Ensenyament General Bàsic), amb 2 graus i un parvulari, regentats per set mestres i amb uns 260 alumnes (curs 1976-77), gairebé tots de Castelló. No hem d'oblidar els nois del poble que cursen estudis mitjans a fora (batxiller, ensenyament professional, etc.), que sumen una cinquantena (151) i els universitaris o alumnes d'escoles superiors, més d'una vintena.

En aquest pla cultural, i sense pecar d'exagerats, per posar-nos al dia convindria avui la creació d'una biblioteca pública, amb alguns annexes, com un aula de conferències, un local d'exposicions d'art i

un petit arxiu municipal. Potser el lloc més adient per aquesta espècie de "casa de cultura" seria l'antic palau comtal i ex-convent de Dominics, imponent edifici que exigeix amb urgència un adecentament i posterior restauració a fi d'habilitar-lo per funcions d'aquesta mena, incloent l'acolliment de les dependències administratives municipals, cada vegada més incòmodes en la vella "Llotja".

B) Les distraccions i festeigs han ocupat sempre a la nostra vila un lloc destacat, des del manteniment d'una orquestra municipal pel municipi (152), a l'existència d'un teatre, amb temporades regulars de representacions escèniques o llüdes festes majors (153). Encara abans de la darrera Guerra Civil hi hagué Festa amb tres envelats i gairebé sempre amb dos balls i tres cobles o orquestres. Avui la proliferació de locals de diversió a tota la zona turística ha donat lloc a la decadència dels espectacles locals que, al nucli vell, han quedat reduïts a un cinema amb tres sessions setmanals (dijous, dissabtes al vespre i diumenges a la tarda).

C). Finalment el nivell de confort sol medir-se ara per les comoditats de la vivenda, incloent els electro-domèstics, o la quantitat d'aparells que ajuden a omplir el lleure o a millorar la vida de relació (automòbil, telèfon, etc.). De tots aquests elements utilitzats com a índex solament dos estan registrats estadísticament a nivell municipal, automòbils i telèfons, fet que ens obliga a limitar-nos a ells.

En quant a automòbils en l'any 1975 el nombre de turismes era de 769 que equivalen a 36 per cada cent habitants, gairebé un per família (154). Referent als telèfons, segons la Guia de 1976, n'hi ha 164 d'inscrits, gairebé tots localitzats al poble vell. Repartits pel nombre d'habitants del municipi, aquella xifra significa que en toquen a 7'2 per cada 100 habitants, o sigui, que sols el 22'3% de les famílies castellonines (155) poden disposar d'aquell instrument de comunicació, proporció inferior a la mitjana nacional, que correspon a un telèfon per cada 4'5 habitants (156). Ara bé, darrerament s'ha portat a cap una ampliació de línies que permetrà augmentar considerablement el seu nombre. A finals de 1976 hi havia unes 120 sollicituds, fet que elevarà immediatament el total de telèfons del municipi a 284. Llavors la proporció per cada 100 habitants ja no seria 7'2 sinó 13 o, expressat en altres termes, un telèfon per cada 7'7 habitants, proporció que, de totes maneres segueix essent inferior a la mitjana nacional.

CASTELLÓ I LES SEVES RELACIONS AMB LA COMARCA

A) EL PASSAT. Les relacions entre Castelló i la comarca alto-empordanesa han variat extraordinàriament en el transcurs del temps. A diferència d'aquells nuclis, com Vic, Girona, Tortosa, Solsona, etc., que des d'èpoques immemorials han exercit el paper de centres comarcals, Castelló, després d'una llarga tongada de capitalitat, hagué de declinar aquesta funció a benefici de Figueres, ciutat que, des del segle XVIII, s'ha anat afermant cada vegada més com a nova capital.

Al principi d'aquesta evolució, durant el citat segle divuitè, com a cap de circumscripció administrativa comtal i hereva d'una llarga tradició de preponderància política, cultural i econòmica, Castelló encara pogué anar mantenint part del vell prestigi i actuar com a nucli d'atracció per a varis pobles (157). Desapareguda, al segle següent, la mencionada circumscripció comtal i acrescut el paper de Figueres, la nostra vila passa a convertir-se en un nucli secundari que, malgrat tot, exerceix encara una certa influència sobre els poblets veïns de Vilanova de la Muga, Fortià o Riumors. Aquesta atracció es manifesta especialment en dos camps, el comercial i el festiu. El primer centrat en el mercat del dimarts (158) i les compres a les botigues; el segon en els espectacles, dels que Castelló sempre gaudeix de certa fama, especialment els balls dels diumenges i dies de festa. Això fins la tercera dècada del segle actual, si bé de manera cada vegada més atenuada, degut a les creixents facilitats de comunicació amb Figueres. Així i tot la seva persistència pot detectar-se encara durant la segona República, com ho prova l'enquesta de la Generalitat sobre mercats, en la qual els ajuntaments de Riumors i Vilanova de la Muga afirmen acudir a Castelló com a mercat secundari, després de Figueres; Fortià incomprensiblement afirma que, a més de Figueres, els seus habitants acudeixen a Girona.

Ressó d'aquesta antiga reputació, després de la darrera Guerra Civil, Castelló es converteix encara en centre de dues noves circumscripcions territorials derivades de la creació d'un Jutjat Comarcal i d'una notaria (159). A això cal afegir, en l'aspecte cultural, la restauració de la vella Escola de música (160) que, a més dels alumnes de la vila, sempre atragué algun minyó dels voltants. El seu paper de mercat, però, quedà reduït a l'àmbit purament local, si bé és pretengué compensar aquesta limitació amb l'organització, durant els anys immediats de la postguerra, d'unes fires-concursos comarcals de

bestiar, sobre tot cavallí, que no deixaren de gaudir de fama en tota la província (161).

B) LA SITUACIO ACTUAL. ELS POLS D'ATRACCIO.

Els darrers anys Castelló ha acabat perdent aquest paper de centre secundari, modest però efectiu (162) i s'ha transformat en una de tantes poblacions alto-empordaneses atretes cada vegada més per Figueres o per la costa.

En quant a Figueres les relacions comercials ja no és limiten al dia de mercat, com abans, sinó que comprenen tots els dies de la setmana, afavorides per les facilitats de comunicacions: nou kilòmetres de carretera en excel·lents condicions, ràpid augment del nombre d'automòbils particulars (163) i freqüents serveis d'autocars de la línia regular Roses-Figueres (164). A tot això cal afegir-hi el ràpid i constant ascens del nivell de vida, amb la consegüent creixença de la capacitat de consum.

Apart els mencionats intercanvis comercials, hem de tenir en compte igualment les relacions sanitàries, culturals o de simple oci i diversió. En el primer cas malgrat l'existència de metge i farmàcia a la vila (165), la majoria de la població castellanina es troba aconduïda a les clíniques de Figueres; així per exemple, la sola clínica "Santa Creu" —tanmateix la de més clientela— compta com a socis 236 famílies castellanines, amb un total de 799 beneficiaris (166).

Referent a les diversions, si bé com hem vist existeix al poble un cinema, bona part del jovent els dies festius es dispersa vers la discoteca d'Empuriabrava o als locals d'espectacles de Figueres.

Un altre fet de relació exterior és l'ensenyament, doncs, com sabem a Castelló avui sols és possible cursar l'ensenyament bàsic. Pel nivell mitjà (Batxillerat i Formació Professional) s'ha d'acudir a fora, normalment a Figueres, però també, en menor proporció a Roses o a Girona.

Capítol apart formen els castellanins o residents a Castelló que treballen en altres poblacions, sobre tot a Figueres. Es tracta de gent pertanyent a activitats secundàries i terciàries: dependents d'establiments comercials, mecànics, perruquers, fins i tot algun membre de professions liberals. Normalment fan quatre viatges al dia, doncs molts d'ells solen anar a dinar a casa, per tornar havent dinat. Segons el resultat d'una enquesta a diferents persones de la vila, es pot calcular

entre trenta i trenta-cinc els individus que tenen la feina a Figueres, així com entre deu i quinze els que treballen a Roses.

En resum, a la situació tradicional caracteritzada pel paper de centre d'atracció exercit per la nostra vila durant segles, ha succeït avui una altra de creixent dependència respecte a l'actual capital de la comarca, Figueres. Aquesta gravitació no es limita, com acabem de veure, a l'especte econòmic, sinó que s'estén també a la demografia i a la vida cultural, amb tendència a créixer cada dia.

És probable doncs, que ens trobem al començament d'un procés d'integració que presentant com a eixos de fixació la carretera Figueres-Roses i la llenca litoral del Golf, ens porti amb el temps a una ampla conurbació que abarcaria, més o menys, la superfície triangular Figueres-desembocadura Fluvià-Roses, els pilars de la qual serien els tres nuclis tradicionals. Per comprobar aquesta hipòtesi no tenim més que sobre un mapa, senyalar les superfícies edificades dintre el citat triangle fa tan sols vint anys i afegir-hi després les construïdes des de llavors fins ara.

Si bé ens movem sempre dintre conjectures, i suposant que les coses segueixin com fins ara, llavors encara que no "capital del món", la Vilasacra del somni poètic de Fages de Climent, si que podria convertir-se, a finals de segle, en la capital europea i turística de la Catalunya septentrional. Esperem que si aquest projecte es fa realitat, el nostre Castelló pugui ésser-ne la capital artística i espiritual.

NOTES

- 1 També Pella i Forgas —*Historia del Ampurdán*”, pàg. 326— ens diu que a Castelló existeixen deixalles romanes, afirmant fins i tot, que l'antic palau comtal es bastí amb runes romanes, afirmació més aviat temerària.
- 2 Es citat per primera vegada en Villanueva —“Viaje literario en las iglesias de España”— tomo XIV, cap. XXV, pàg. 314-317.
- 3 Una “vil-la” en el llenguatge de l'Alta Edat Mitjana, no significa com avui, una població important, un entremig entre poble i ciutat, sinó una hisenda o possessió rural, en mans d'un gran propietari, que moltes vegades li donava el nom (recordem els nombrosos pobles empordanesos que comencen amb aquesta partícula) i habitada pels seus treballadors i llurs respectives famílies. El nom de “Castillone” ens indica la seva condició de lloc fortificat. Segons Mn. Jaume Marquès, el nom de “Castillone” o “Castilleone”, derivat de “Castellum”, tant pot ésser un augmentatiu com un diminutiu; per tant el mateix podria traduir-se per “petit castell” com per “gran castell”. Segui com sigui es tractaria d'una gran hisenda rural fortificada.
Corrobores totes aquestes afirmacions les mateixes “Etymologiae” de Sant Isidor i els “Usatges” de Barcelona; així quan el primer ens diu que... “diminutivum” (de “castrum”)... castellum est...”
- 4 Marquès Casanova, Jaume: “El dato más antiguo sobre la iglesia de Castelló de Ampurias”, en “Revista de Gerona”, 2.º trimestre de 1970, n.º 51: Es tracta d'un pergamí conservat en l'Arxiu catedralici de Girona, amb el nombre 1 de la carpeta de pergamins de Castelló d'Empúries. El contingut fa referència a l'ampliació d'un alodi que ja pertanyia a l'Església de Santa Maria de Castelló amb la incorporació d'una extensa finca del costat (novembre 29, any 1007).
- 5 L'any 859 els normands passen per Gibraltar, es dirigeixen a les Balears i s'estableixen a la desembocadura del Roine, a la Camarga, des d'on en els anys successius envien diferents expedicions a les costes mediterrànies. De l'arribada dels normands a les nostres costes i del saqueig i destrucció d'Empúries tenim referències indirectes; així: a) la carta de l'abad Hilperic a Carles el Calb, on diu que els normands estigueren tres dies a Port Vendres; b) la notícia de Villanueva que, citant un vell cartulari de Santa Maria de Roses que es guardava al monestir d'Amer, ens parla de la vinguda dels “pagans”, és a dir, els normands i del saqueig de “totam villam” —si be no sabem a quina “vil-la” fa referència— i dels captius que feren; c) finalment la restauració, en l'any 926, de l'Església d'Empúries pel comte Gausbert, segons consta en una làpida que hi ha a la porta de dita església.
Un altre problema a resoldre és el de la intensitat de l'atac normand i les proporcions de l'acció destructiva sobre la ciutat d'Empúries; seria un simple saqueig o una autèntica acció devastadora com per deixar la ciutat en runes?...
- 6 Taverner y Ardena, Joseph de: “Historia de los condes de Ampurias y Peralada”, manuscrit de la Biblioteca de Peralada. Fou publicat per Sanpere i Miquel en la “Revista de Ciencias Históricas”, Gerona 1881, tomo II.
- 7 Pelai Negre publicà en els “Anales del Instituto de Estudios Gerundenses”, vol. XII, Gerona 1958, pàgs. 89-172, un article sobre els primers temps de Castelló d'Empúries. Creiem que, per ara almenys, és el millor que s'ha escrit sobre aquells segles dels quals tenim tan poques fonts històriques; avui és indispensable acudir a la seva lectura per qualsevol qüestió referent als orígens de la nostra vila.
- 8 Jaume Marquès, en la seva monografia sobre “Santa Maria de Castelló de Ampurias”, 3.ª ed. 1971, aporta un nou document de 1091, segons el qual, el comte Hug II, successor de Ponç I, s'havia apoderat de la “canonja” o casa senyorial que el Cabilde de Girona tenia a Castelló, i l'havia convertida en el seu alberg, fet que sembla indicar que abans els comtes no residien, almenys de manera permanent, a la nostra població.

- 9 Recordi's que fins ara Castelló formava part del "pagus", districte o comtat de Peralada.
- 10 No és la primera, doncs ja hem vist que en un document de l'any 1007 es cita una altra església dedicada a la Verge Maria (vegis nota 4).
- 11 Fou consagrada, segons consta en l'arxiu de la catedral de Girona i ens explica el cronista Pujades, per Berenguer, bisbe de Girona, amb tot el Cabilde catedralici, assistint-hi els comtes de Barcelona.
- 12 Peralada, que en els documents de l'època es cita com a "Castro Tolon", sembla que en els segles IX i X tenia més categoria política que Castelló —si acceptem la tesi del nomenbrament tardà, per la nostra vila, de capital del comtat— i apareixia com el centre de un dels dos "pagus" o districtes en que es dividia el comtat d'Empúries pròpiament dit. Així se'ns parla dels comtats d'Empúries i de Peralada, separats pel Fluvià, si bé sempre formant una sola unitat política, regida per uns mateixos governants. Castelló, doncs, formaria part del "pagus", districte o comtat de Peralada.
Aquest comtat de Peralada desapareixeria com a tal l'any 1078, a la mort de Ponç Hug, doncs, com hem vist abans aquest comte atorgà al seu primogènit el comtat d'Empúries, des de l'Albera fins més enllà del Ter, i al segon el senyoriu de Peralada, amb les terres i llocs de Vilabertran, Vilatenim, Cabanes, Molins i Mollet, si bé com a vassall del seu germà. (Golobardes, M.: "Peralada: condado, villa y Palacio" Ed. Biblioteca Palacio de Peralada a. 1959).
- 13 Aquesta elevació natural estava formada per diferents prominències o "puigs" pròpiament dits que Mn. Jaume Marquès cita en l'obra mencionada: Puig Salner —avui el "Puig" per antonomàsia— el Puig de l'Eramala— entre la casa de la vila i el local de la societat "Aires Nous"—, el Puig del Mercadal, on s'edificà el palau del comtes i posteriorment el convent de Sant Domènec, etc.
- 14 A 1'5 km. del turó on s'edificà Castelló, en direcció NW. i tocant el camí de Vilajuïga hi ha una elevació quelcom superior —uns 22 metres— però queda desplaçada i menys protegida que els pujols castellonins.
- 15 El desnivell actual entre el "Puig" —per exemple a nivell de la sacristia— i el rdc del Moll, pot evaluar-se en sis o set metres; si agafem el nivell dels horts subjacents, aquesta alçada es gairebé el doble.
- 16 Precepte donat pel rei Lluís a l'abad Hildesind, de Sant Pere de Roda, el 8 de setembre de l'any 995 (citat en Villanueva, "Viaje Literario", t. XV ap. 11; en "Marca Hispánica", ap. 9, i en Abadal, R. d., "Catalunya carolingia").
- 17 Compte, A.: "El Alto Ampurdán", op. cit.
- 18 El paper d'atalaia de Castelló pot comprovar-se encara avui pujant, per exemple, a dalt del campanar de l'església parroquial o simplement des de la miranda del Portal de la Gallarda, on es pot contemplar una de les panoràmiques més belles del golf de Roses.
- 19 Marquès, Jaume: op. cit.
- 20 Negre, Pelai: op. cit.
- 21 Font y Rius J. M.: "Orígenes del régimen municipal de Cataluña".
id. id. "Cartas de población y franquicia de Cataluña" C. S. I. C. Madrid-Barcelona, a. 1969, 2 vols.
- 22 Del comtat d'Empúries posseïm poques cartes de població o de franquícies. Font i Rius, Josep M.^a ("Cartas de población, etc." vol. II, pág. 626) cita només a Cadaqués, població que veu confirmats els seus privilegis l'any 1280 pel comte Ponç Hug IV, o Fortià, que el 1283 obté l'exenció de "questia" "tolta" i "forcia", pel mateix comte Ponç Hug.
Altres poblacions veïnes del comtat obtenen també llurs cartes de franquícies en dates tardanes, si les comparem amb les poblacions de la Catalunya nova. Així, Torroella de Montgrí, l'any 1237, pel seu senyor, Bernat de Santa Eugènia; Figueres, el 1267, pel rei Jaume I, o Borrassà, pel rei Pere el Gran, en 1280. Besalú, en 1269, veu confirmades les seves franquícies i llibertats per Jaume I.
No és arriscat, doncs, suposar per Castelló una situació semblant en relació a l'època de concessió.
- 23 El comtat d'Empúries s'estenia des de les Alberes fins més avall del riu Ter. El límit meridional estava format per les localitats actuals de Castell d'Empordà,

Foixà i Sant Llorenç de les Arenes, incloses dintre d'aquell, i anava a morir a la platja de Pals. El senyoriu de Torroella de Montgrí forma part, com a feudatari, del comtat d'Empúries —almenys en certes èpoques— fins el segle XIII, en que passà al de Barcelona.

Per ponent el citat comtat d'Empúries finia a la ratlla de Figueres, població que pertanyia ja al comtat de Besalú; quedaven exclosos, doncs, els actuals "terraprimis", és a dir, les terres situades a l'occident de la línia Agullana-Figueres-Bàscara.

En relació a la superfície de l'actual Alt Empordà, el comtat guanyava pel sud el que perdia per la banda occidental Així, la seva extensió podria evaluar-se aproximadament en un miler de km.2 (L'actual Alt Empordà en medeix 1285 km.2) (Vegis: A. Compte: "Sobre els límits de l'Empordà", en "Anales del Instituto de Estudios Gerundense" vol. XXII, Gerona 1974-75).

- 24 Recordi's que l'actual "Pont Vell" data de la Baixa Edat Mitjana i llavors era anomenat "Pont Nou", considerant com a vell el mencionat.
- 25 Font y Rius: "Orígenes del régimen municipal en Cataluña", Madrid 1964, 1 vol 504 pàgs.
- 26 Vegis, amb més extensió: A. Compte: "Un municipi empordanès, etc." op. cit.
- 27 A. Compte: op. cit.
- 28 Aquests barris fora muralla es troben citats ja en el segle XIV; així quan el comte Joan d'Armans per millor defensar la vila de l'infant de Mallorca (Pella y Forgas: op. cit.)
- 29 Hem trobat citats "cortals" des del segle XIV, però probablement llur existència és anterior. (A. Compte: "El Alto Ampurdán" op. cit. pàgs. 93-94).
- 30 Tinguem en compte que Catalunya, per exemple, comptava menys de la dècima part de la població que compta avui. Les poblacions més importants de la comarca eren llavors: Peralada, amb 212 focs, Torroella de Montgrí, amb 250, i Figueres, amb 150.
- 31 Un document del rei Martí I, de 1405, afirma que les teles de Castelló "tenien spatxament en les diverses parts del mon". Pella y Forgas, J. op. cit. pág. 547.
- 32 A. Compte: "Un municipi empordanès, etc." pág. 35. En els llibres parroquials es citen: pera'res, teixidors, tintorers, baixadors, retorcidors, sastres, calceters, barreters, guanteres, brodaters, etc.
- 33 R. Bassas: "Els privilegis de Castelló i del comtat d'Empúries" Rev. "Estudios Universitaris Catalans" n.º 8, an y 1914.
- 34 Pella y Forgas, J.: op. cit.
- 35 El Consolat de Mar fou creat pel rei Pere III, en 1386, sols pocs mesos després que el de Girona, i durà fins el segle XVIII, quan la Nova Planta. R. Torrent Orri: "Les Llotges de Girona, Sant Feliu de Guixols i Castelló d'Empúries i la projecció del Consolat de Mar fins els nostres temps" Cambra Oficial del Comerç i la Indústria" Girona, 1975.
- 36 "Liber Conciliorum" Arx. Municipal Castelló d'Empúries. Des del segle XVII existeixen, però, dues confraries de gent del camp: la de Sant Antoni de's cortallers, i la de Sant Isidre, dels agricultors de la vila.
- 37 La paraula "insaculació" prové de que els noms dels candidats eren ficats dintre una bossa, de la qual un nen treia públicament aquells que haurien d'exercir els diferents càrrecs.
- 38 Les poblacions que durant l'època de consolidació del "Vell Règim" —segles XVI, XVII i XVIII— formaven part del comtat d'Empúries, eren les següents, segons una relació de l'any 1705: vila d'Empúries i port de l'Escala, vila de Sant Pere Pescador, vila de Cadaqués; "llochs" de Vilasacra, Fortià, Vilanova de la Muga, El Far, Torroella de Fluvià, Saldet, Armentera, Garriguella; batllia de Garriguella, lloc de Palau Saverdera, lloc de Ventalló, Sant Quirze de Colera i Vilamaniscle, Santa Maria de Pedret i la Serra, lloc de Vilajuiga, Espolla, Rabós, Vilademar, Pelacals, Riudors, Palau Borrell, Vilarrobau, Montiró, Vilacolum, Sant Tomàs, Marzá, Pau i Vilahut, Sant Climent.
- 39 La "Guerra dels Segadors" que teòricament sembla acabar el 1653, amb la caiguda de Barcelona, en realitat continua ara contra França, afectant sobretot les terres frontereres, de manea especial l'Empordà. Aixís, en 1655 els francesos entren a Castelló, que és saquejat i devastat.

- 40 Per la documentació que ens resta —Arxiu Municipal, Arxiu Parroquial, etc.— sabem que el territori del “Vernar” —terra de verns— ja es cultivava, en part, abans del 1700, i que els “Salins” i terres annexes ho foren des de mitjans del segle XVIII.
- 41 La primera cita que hem trobat del cultiu d'aquest cereal a l'Empordà es de l'any 1737 i el situa a Vilamallà; es tracta d'un “band” o multa a un propietari d'un bou i d'una vaca “por haver entrado en un campo sembrado de blat-de-moro”. (Arx. Parroquial) Castelló d'Emp.). Encara que no hàgim trobat cites anteriors a aquella data, hem de suposar que a les terres fresques i fonderes de Castelló, que durant molts anys han estat les principals abasteixedores de blat-de moro de l'Empordà, aquesta planta estaria ja introduïda.
- 42 Una declaració oficial de l'any 1801, senyala pel terme de Castelló una producció de 5675 quarteres de blat, 1600 d'ordi, 2200 de segle, 7200 de blat de moro, 1050 de civada. En quant a bestiar anota: 1500 ovelles, 110 bous, 70 vaques i 75 eugues.
- 43 “Registro de los años 1782 a 1789 inclusive”, Arxiu Parroquial.
- 44 Heus aci, classificats pel seu ofici o professió als habitants de Castelló en la citada relació censal de 1787: “curas 2, beneficiados 23, acólitos 1, hidalgos 9, abogados 8, escrivanos 6, estudiantes 64, jornaleros 356, comerciantes 7, artesanos 99, criados 39, Sindicos de Ordenes religiosas 1, Dependientes de Cruzada 1; quatro conventos con profesos 33, novicios 3, legos 15, criados 1, ninyos 5; un convento de religiosas claras con religiosas 19, criados 1; Hospita^l de la villa, al cuydado del Ayuntamiento, con empleados 1, sirvientes 6, enfermos 2 y enfermas 2.
- 45 A. Compte: “El Alto Ampurdán” op. cit.
- 46 “Por la Nueva Planta quiso Don Phelipe Quinto se llamasen Regidores aquellos que en dicha Villa eran llamados cónsules... dejando su nombramiento a la disposición de la Real Audiencia de este Prado, y que hubieren de servir un año entero. Con el discurso del tiempo consiguió el Excmo. Sr. Conde de Ampurias el poder nombrar los Regidores de la Pnte. Villa, precediendo propuesta echa por los que acaban” “Registro... a ... 1782 a 1789” Arxiu Parroquial.
A principis del segle XIX e's càrrecs son: un batlle, sis regidors, dos “diputats”, un Sindic Procurador i un Sindic Personer, és a dir, deu individus, que governen durant un any; abans de cesar proposen, en terna, els nous càrrecs que són enviats a la Real Audiència per llur confirmació.
- 47 Es a dir, les comunitats dels dominics, la dels agustins, la de's mercedaris i la dels franciscans.
- 48 Sobre la desamortització a Castelló vegint-se el treball de Glòria Compte, publicat en aquests “Anna's” i el llibre de F. Simon Segura: “Contribución al estudio de la desamortización en España. La desamortización de Mendizábal en la provincia de Gerona” Inst. Estudios Fiscales, Madrid, 1964. Castelló d'Empúries fou el municipi de la província de Girona més afectat per la desamortització eclesiàstica, més inclús que la mateixa capital. Segons el citat Simon Segura, F. els bens eclesiàstics desamortitzats a la nostra vila comprenien un total —crerecia secular i regular— de 193 finques d'un valor en venta de 4.740.000 rals de velló, quantitat que equivalia a l'11 % del total dels bens eclesiàstics desamortitzats a la província; aquest percentatge és el més elevat de totes les poblacions, doncs el que l'hi segueix, Girona, so's presenta el 8,23 %. Bona part de les terres, que sumaven, en conjunt, unes 400 vessanes, foren comprades per gent de Castelló en petites parcelles, generalment de 2 a 4 vessanes.
- 49 Malgrat la reducció del nombre d'eclesiàstics de totes classes, Castelló, fins fa poc, continuà essent, junt amb Peralada, una població on sempre ha pesat la tradició religiosa, dintre un Empordà considerat més aviat com poc clerical i fins i tot com anticlerical. Abans de la darrera Guerra Civil, per exemple, encara comptava amb 8 capellans, 3 germans de Sant Gabriel, així com una comunitat més nombrosa de monges carmelites, uns i altres dedicats a l'ensenyament; una comunitat de clausura —les monges clarisses— i dues petites comunitats, també de monges, dedicades a obres socials, una a l'Hospital de Santa Llúcia i l'altre a l'Asil Duran.
- 50 Aquest cens, que durant molts anys s'anà fent efectiu al representant del comte d'Empúries —encara hi ha gent que recordaran al darrer, el Sr. Puixant, de Figueres— avui ha quedat pràcticament cancel·lat.

A base de l'Amillament de 1943 varem comptar, en el terme de la vila, prop de 800 "peces" de vessana i quart i més d'un centenar de "peces" dobles, formades per la reunió de dues; aquest procés de concentració s'ha anat accentuant els darrers anys. Actualment, amb el turisme, part d'aquestes petites parcel·les van quedar englobades en les urbanitzacions litorals.

- 51 Recordem, de totes maneres que ja durant el regnat de Ferran VII, els càrrecs municipals no depenen per res de la més o menys llunyana autoritat dels comtes —ara ducs de Medinaceli— sinó que són nomenats per l'Audiència, com al principi de la vigència de la Nova Planta.
- 52 Si bé la majoria d'aquest estament agrari està formada per jornalers i petits propietaris de "peces", els grans parcers dels "cortals" i, sobre tot, els propietaris no cultivadors que viuen en el poble, són els que constitueixen els grups més actius de la vida social i política. D'aquest moment són les grans cases senyoriales citades anteriorment del barri del Puig o dels voltants de la Plaça major.
- 53 Comprobi's en els diferents recomptes i censos del segle XIX; així, en 1787: 5398 habitants; en 1840 (s. Madoz), 8.352, en 1857, 10.370; en 1877, 11.739; en 1887, 11.912; en 1897, 11.637, i en 1900, 10.714.
Aquest estancament de Figueras a finals de segle està relacionat amb l'expansió de la filoxera. Vegi's: A. Compte, "El Alto Ampurdán" op. cit.
- 54 Rodeja, E., en les seves "Noticias Históricas de Figueras", vol II, pàg. 130, en parlar de les repercussions de la Revolució de setembre de 1868 a l'Empordà, ens cita les cremes de garberes als camps i als masos de Castelló, produïdes probablement pels descontentos.
- 55 D'u així: "El terreno es tan abundante en ricas hierbas que, en las primaveras concurren a forrajear en él algunos escuadrones de caballería. Produce trigo, centeno, cebada, maíz, avena y toda clase de legumbres; las principales cosechas son de trigo y de maíz; cria ganado caballar y vacuno y con preferencia el lanar. Cuenta con un molino harinero..."
- 56 Vilanova de la Muga comptava amb 22,48 km.2 i Peralada amb 20,83 km.2 que, sumats donen 43,31 km.2 i situen el nou municipi unificat en primer lloc. Els municipis de la muntanya empordanesa són més extensos; així Espolla amb 43 km.2, Rabós, amb 45,86, La Jonquera, amb 56,90 i Massanet de Cabrenys, amb 67,46 km.2.
- 57 A. Compte: "El Alto Ampurdán", op. cit.
- 58 Les "closes" són prats naturals, sovint antics estanys o aiguallieixos, limitats per rics i tancat per fil-ferro espinós; solen destinar-se a pastures de vaques, braues, eugues i pollins. Avui bona part d'aquests terrenys litorals estan transformant-se en zones turístiques destinades a urbanitzacions, campings, apartaments, etc.
- 59 A casa de la meua mare, per exemple, el basament de la muralla la travessa de banda a banda, dividint-la gairebé per meitat i corrent per sota l'actual paviment enrajolat.
- 60 Per exemple el que existia entre l'actual Ajuntament o antiga Llotja i la casa del Sr. Pelai Negre; el que anava del començament del carrer de la Peixateria al carrer dels Cabrits, enfront del del Punyalel, etc.
- 61 Una plaça, oberta fa prop de quaranta anys es la dels "Caiguts". Un carrer eixamplat és el "d'En Cabra", amb el derrocament d'una nau del convent dels Agustins, després de la desamortització. Un carrer del segle passat és el del "Cònsol", entre can Nouvilles i el convent de la Mercè
- 62 Encara és del meu record la desaparició d'un finesral d'una casa de la Plaça major.
- 63 És el més gran i s'edificà en el solar del Palau dels comtes. Es conserva bé la façana barroca, l'estructura de l'església, el claustre, etc.
- 64 D'aquest convent, en el segle passat es destruí una de les naus de l'església, per eixamplar el carrer "d'En Cabra", ja citat. El convent pròpiament dit, avui casa Torracabota, està força abandonat. Sobresurt l'airós campanar, un dels trets més característics de la silueta castellanina.
- 65 Del convent de la Mercè en queda un claustre reinaxentista o neoclàssic dins el pati exterior de la casa Nouvillas.

- 66 Aquest convent ha estat habitat fins fa poc; tres anys enrera les monges l'abandonaren per traslladar-se a un altre de nou situat en ple camp, entre Castelló i Vilasacra. Un gran edifici monumental més per a conservar, en una població on aquests tipus de baluernes, més voluminoses que d'autèntica categoria artística, són ja massa abundants.
- 67 Porta a cap aquesta restauració la Direcció General d'Arquitectura, Les obres, dirigides per l'arquitecte Francesc Pons Sorolla foren iniciades amb l'endegament de les zones que voltien i donen accés a l'església, l'any 1963, amb un presupost d'uns 5 milions de pessetes, i continuades des de 1970, amb la retauració de l'edifici pròpiament dit, on s'hi porten gastats, fins ara, prop de 8 milions de pessetes.
- 68 Torrent Orri, R.: op. cit.
- 69 Es citen els arrabals "fora murs de Santa Magdalena i de Sant Marc" ("Averiguaciones de las rentas y vasallos, edificios y preeminencias que ay en el condado de Ampurias, las quales al presente tiene y posee D. Francisco de Aragón, duque de Segorbe y conde de Ampurias, anyo M.DLXIII." Arx. Cor. Aragó.
- 70 Així referent a l'any 1644, un document ens informa: "a Castelló de present no hi ha més de cent cases habitades..."; en un altre paper de 1692 es proposa suprimir un dels dos forns de pa..." per la poca gent y habitants y ha vui en la vila...". En el recompte d'Aparici de 1708, Castelló compta només amb 225 "cases" o famílies, equivalent a un miler d'habitants.
- 71 El carrer del Pont, que probablement inclou a més els petits carrers anexas, ja comptava llavors amb 46 cases. (A. Compte: "Un municipi empordanès, etc. etc." op. cit.)
- 72 Recordis nota 69— la cita del raval de Santa Magdalena en el segle XVI, barri format, amb tota probabilitat, al voltant del convent d'aquest nom.
- 73 A. Compte: "Un municipi, etc."
- 74 El tram de la carretera nova que va de la Muga a la Mugueta no adquirí importància fins la construcció del pont de ferro, conegut, des de llavors, amb el nom de "Pont Nou", que tingué lloc pels voltants de l'any 1900.
- 75 Són, de nord a sud, e's carrers de Santa Rita, Sant Marc, Santa Rosa, Sant Vicenç, Sant Pere Màrtir i Sant Tomàs.
- 76 Toribi Duran edificà i dotà l'Asil que porta encara el seu nom, destinat a acollir els vells i malalts del poble. Aquest Asil, que avui es troba en precàries condicions de subsistència, acull a sis vells, cuidats per una família que, al mateix temps té cura de l'horta i jardí.
- 77 Les dades referents al citat barri del "Botxi" són les següents: està format per 49 vivendes de planta baixa amb garatge adjunt, 12 de planta baixa i garatge separat i 18 de pis i garatge a la planta baixa. Les vivendes ocupades per llurs propietaris són 67 i en règim d'arrendament 12. Les professions dels moradors del barri són les següents: agricultors 11; del comerç 16; de la indústria 19; de la construcció 11; mecànics 3; administratius 9; professions liberals 4, jubilats 6. L'edificació del barri tingué lloc durant els anys 1972 i 1973; el 1974 començà a ocupar-se.
- Aquestes dades han estat suministrades per l'amic Miquel Barceló, el qual com a director de la sucursal de la "Caixa" a Castelló fou un dels promotors del barri.
- 78 La nova ronda de circumvallació ha obligat a la construcció d'un pont sobre el Muga que serà, doncs, el quart que haurà tingut Castelló; es troba emplaçat no lluny del primer de tots, avui desaparegut, però del qual es veuen encara els fonaments.
- 79 Abans de l'època turística existien en aquest sector dues fondes - bar. Ara n'hi ha tres, un hotel i un altre bar, així com un banc, dos tallers mecànics i un gran magatzem.
- 80 L'actual cementiri data de l'any 1860. Abans n'hi havia hagut un altre en els terrenys de "La Timba" o "El Temple", com mostra la següent cita de l'any 1816: "bendición del terreno y casa o hermita del Temple, propio de la encomienda llamada del Tempe, de Castelló, destinado para nuevo comenterio". Porta a cap l'ordre de 13 de març del mateix any, en que es mana als pobles la

construcció de cementiris fora de nucli habitat, on s'enterraran els cadàvers sense diferència d'estat, condició ni sexe. ("Libro de Acuerdos" Arxiu Municipal, a. 1816).

Per més abundància tenim també una anotació al llibre parroquial d'Obits, corresponent a aquest mateix any, que diu així: "A perpetua Memoria. Al dos dias del mes de juliol del añ mil vuitcents y setse, obtinguda la llicència de l'Ordinari, y precehint les corresponents ordres de la Superioritat, ja Eclesiàstica ja Civil, jo lo baix firmat altre dels Rectors de la pnt. Vila de Castellò de Ampurias he benehit segons las Rubricas del Ritual lo Cementiri Parroquial de esta Iglesia, novament collocat en lo tros de terra debant la casa anomenada lo Temple, inclosa la mateixa casa. Concurrinen a esta Ceremonia las Rts. Comunitats de Preberes de la Iglesia parroquia] y de los quatre Convents de Religiosos de esta vila y lo Magnifich Ajuntament de la mateixa. De que certifico: Joseph Lagri-fa, Rector.

- 81 En aquest sector existeixen tres camp'ngs i un bloc d'apartaments, junt amb alguna casa aïllada. El retràs turístic d'aquesta zona podria explicar-se, al meu entendre, per la seva excessiva parcel·lació entre nombrosos petits propietaris castellonins, que fa molt difícil la concentració de la terra, en una o unes poques empreses dedicades a l'explotació turística. Recordi's que aquesta zona correspon a les antigues terres comunals de la Rubina o els Salins, repartides en "peces" o parcel·les d'una vessana i quart, a mitjans del segle passat.
Avui per avui aquesta platja és d'us gairebé exclusiu dels estrangers, sobre tot alemanys. Un comptatge fet a l'estiu de 1976 (dia 25 juny) ha donat les xifres següents: dels 84 cotxes aparcats al sorral (tinguis en compte que aquí és força necessari l'us de l'automòbil degut a la relativa llunyania de les edificacions respecte a mar), 74 eren de matrícula alemanya, 5 espanyola, 4 holandesa i 1 suïssa.
- 82 Aquestes dades me les ha facilitades el Doctor arquitecte Sr. Enric Viñas Manuel al qui des d'aquestes pàgines donem expressives gràcies.
- 83 Aquests cinc "cortals" són: el cortical Moixó, el "Modagué", el "Liebrer", el "Vell" i la "Torre Ribota", els quatre primers pertanyents a un sol propietari.
- 84 Els "cortals" són grans masies situades en la faixa litoral, ocupada durant segles per "aigualleixos" i "sutzures" (vegetació de plantes halòfiles, especialment salicornes i statices) és a dir, terrenys pantanosos i salobres. A la Baixa Edat Mitjana aquests terrenys començaren a ésser drenats i utilitzats com a terres de pastures, mentre els més bons es destinaven a sòls de cultiu; alguns tingueren també una explotació mixta: pastures o "closes" que es roturaven o, com es deia, s'arrebassaven (encara avui existeix el mas de les Arrebassades) per dedicar-les, durant uns quants anys a la sembradura; després altra vegada es deixaven com a closes.
- 85 La major part de totes aquestes dades han estat amablement suministrades pel representant d'Empuriabrava, el bon amic Pere Alsina.
- 86 Durant l'estiu de 1976 hem fet personalment alguns mostratges sobre la població d'Empuriabrava. Heus ací el resultat:
a) El dimarts, 15 de juny, entre 11 i 15 hores, la platja estava ocupada, sense sol·lució de continuïtat, des de la Muga als Salins, per un miler de persones, de les quals 8-10 o 9-10 parts eren estrangers. Una inspecció als cotxes aparcats ha donat, en quant a composició nacional, resultats semblants; és a dir, de cada 10 cotxes, vuit o més eren estrangers, la major part de matrícula alemanya.
b) Una segona mostra la portem a cap el divendres 30 de juliol, entre 11 i 12 del matí, limitada la platja d'Empuriabrava pròpiament dita; aquesta es troba força atapeïda, amb una mitjana de tres o quatre fileres d'ocupants.
Hem calculat una massa dels voltants de les 5.000 persones. A diferència del primer sonatge, ara s'hi veuen molts nacionals. La xifra anterior queda confirmada per un comptatge dels automòbil aparcats, que dona entre 1300 i 1490 unitats. En quant a la nacionalitat de vehicles, en una mostra del 15 % hem trobat: 55 % alemanys, 30 % espanyols, 9 % francesos i la resta de diferents nacionalitats, per aquest ordre: suïssos, holandesos i belgues, anglesos.

c) Una passejada feta pel sector Paní i Carmencó, el dia 1 d'agost del mateix any, ens dona una ocupació de vivendes de 4/5 parts; és a dir que de cada cinc vivendes, quatre eren ocupades.

d) Un mostratge fet a finals de setembre (dia 26, diumenge, a les 13,5 hores) ens dona els següents resultats:

1 Als aparcaments de vora la platja hi ha 176 automòbils, dels quals 72 són alemanys, 18 estrangers no alemanys (predominen suïssos i francesos) i la resta espanyols.

2 En una passejada a la mateixa hora pel sector Norfeu i Creus, ens dona una mitjana d'ocupació de vivendes de 1/6.

3 Un recorregut al vespre —entre 10 h. i 11 h. de la nit— pels sectors Paní i Carmencó, ens ha donat una mitjana de 1/4 d'ocupació de vivendes; tingui's en compte però, que es tracta d'un diumenge i entre les cases ocupades hi haurà força "fisetmaners".

4 Una altra passejada, corresponent el dia 12 d'octubre —també festiu—, pels mateixos sectors senyala 1/6 d'ocupació; la major part dels cotxes que es veuen davant les cases són espanyols, però també algun d'alemany.

87 Aquests jubilats, amb una paga que traduïda en pessetes, oscil·la entre 25.000 i 35.000, gaudeixen de dues avantatges de les que manquen en llurs respectius països: un més alt poder adquisitiu del diner i un millor clima, especialment en relació a les nafres de la vellesa. Afegeix's que la major part disposen també aquí —mercé a convenis entre el nostre país i alguns altres d'Europa— de serveis mèdics i farmacèutics gratuïts.

88 Durant l'any 1976 els establiments de castellonins que, seguint domiciliats al poble vell, han posat botiga a Empuriabrava són: una carnisseria, tres tendes de queviures i ultramarins, una pastisseria-bar, una panificadora, un supermercat.

89 Seria injust oblidar la incidència benèfica que ha representat Empuriabrava per les arques municipals; gràcies a les aportacions econòmiques procedents directa o indirectament d'aquest nou barri, s'han pogut portar a terme, al nucli vell, moltes millores que estan transformant el seu aspecte extern, esborrant la passada fama, no sempre injusta, d'abandó i decadència.

Les següents dades sobre pressupostos municipals ens ajudaran a comprendre les anteriors afirmacions:

Pressupost ordinari any 1950	385.272 ptes.
id. id. id. 1960	575.700 id.
id. id. id. 1970	2.600.000 id.
id. id. id. 1975	14.500.000 id.
id. id. id. 1976	21.200.000 id.

Aprofitem des d'aquí per donar les gràcies als dos alcaldes que Castelló ha tingut en el transcurs de la confecció del present article, el primer el Sr. Joan Casadevall Albert i l'actual Sr. Francesc Brossa, així com al secretari Sr. Josep Ros per les facilitats donades tant per poder treballar a l'Ajuntament com pel subministre de dades.

90 Destinada en els seus orígens, a la fabricació de formatges i mantegues avui, en mans de l'empresa Danone, s'ha convertit en un mer centre recollector de llet de la comarca.

91 Tendència, per altra part, general a tots els països industrialitzats o en vies d'industrialització, com el nostre, on del 50 % que els agricultors representaven pels anys quaranta, han baixat avui al 20 %, xifra que encara es de les més altes d'Europa occidental.

92 El nombre d'explotacions agràries segons llur extensió, estan relacionades de la següent manera en el "Censo Agrario" de 1962:

Sense terres	Menors 0,1 Ha.	De 0,1 a 0,2	De 0,2 a 0,5	De 0,5 a 1 ha	De 1 a 2	De 2 a 3	De 3 a 5	De 5 a 10	De 10 a 20	De 20 a 30	De 30 a 50	Més de 50
11	24	18	14	21	29	27	44	63	46	11	15	8

- 93 Si aquesta mitjana pot semblar baixa hem de tenir en compte dos factors que aquí contribueixen a empetidir les famílies; un d'ells és l'abundor relativa de les famílies formades per una sola o dues persones, generalment una vídua o un matrimoni vell; l'altre és la baixa natalitat de l'Alt Empordà, en les famílies autòctones —i el Castelló de l'any 1962 estava encara poc influït per la immigració de “castellans”— no solen tenir més d'un parell de fills.
- 94 El regadiu que fins ara es limitava a aprofitar les riques i abundants capes freàtiques situades sobre tot al sud de la Muga, en l'actualitat s'està, extenent també per la zona septentrional, coberta pels canals alimentats per la resclosa de Boadella. Fins ara, de totes maneres, aquests nous regadius portats a cap per I. R. I. D. A. afecten a relativament poques finques del terme castelloní. Un altre fet a tenir en compte és la intensificació del regatge que, limitat fins fa poc gairebé únicament als blats-de moros, s'aplica cada vegada més també a les userdes.
- 95 De fet, avui no hi ha rem que, si l'agricultor que el porta viu exclusivament de l'agricultura, no disposi de tractor. Veiem en el quadre següent l'evolució de la mecanització agrària en el terme castelloní:

Anys	1970	1974
Tractors	127	177
Maq. recollectores o “combinados”	4	7
Maq. de segar i lligar	88	12
Maq. de lligar	31	
Maq. de sembrar	10	125
Maq. d'abonar	10	80
Motors de regar	164	175
Motocultors	(no hi ha dades)	14
Remolcs tractor	(no hi ha dades)	87
Remolcs distribuïdors de fems	(no hi ha dades)	52
Maq. de munyir vaques	16	78
Moïns de pinsos	(no hi ha dades)	3

Observi's, apart el progressiu i regular augment en el nombre de tractors, la gairebé desaparició de les màquines de segar i lligar, substituïdes per les “combinades”, que seguen i baten a l'ensem. Així mateix cal fixar-se en l'espectacular pujada de les màquines de sembrar i d'abonar, com també de les munyidores mecàniques que, en l'actualitat es troben a gairebé totes les cases que disposen de bestiar vacú, encara que sigui unes poques vaques.

- 96 El primer es cria al poble, a casa dels mateixos agricultors, en petites estabulacions de dos a deu caps, o bé en els masos. La major part d'aquest són antics “cortals”, altres construccions més recents; entre tots, se'n compten, en el terme de Castelló, una trentena; molts d'ells apareixen com a vertaderes granges de vint a cinquanta vaques. No falten tampoc granges altament especialitzades i tecnificades, semblants a les millors de l'estranger, com per exemple l'Agrupació ramadera “Alt Empordà”, entre Castelló i Fortià, que compta amb més de 250 caps.

Heus ací les explotacions de bestiar vacú, agrupades segons el nombre de caps, d'acord amb les estadístiques de la Germandat d'Agricultors de la nostra vila (any 1964).

	en el poble	en despoblat
Explotacions de 1 a 5 caps de bestir boví	34 (a)	—
id. de 6 a 10 caps de bestiar boví	26	4
id. de 11 a 20 caps de bestiar boví	15	4
id. de més de 20 caps de bestiar boví	2	20 (b)

(a) De totes aquestes petites explotacions sols n'hi ha tres que comptin amb un sol cap de bestiar.

(b) Gairebé totes aquestes explotacions ramaderes es troben ubicades en els masos o cortals, on viuen e's mateixos pagesos que tenen cura d'elles.

La ramaderia porcina ha adquirit els darrers anys un cert relleu, amb l'edificació d'algunes granges al camp. A elles cal afegir-hi les petites explotacions familiars dintre del poble, encara relativament nombroses, si bé en disminució, com pot comprovar-se en el quadre adjunt (any 1964).

Explotacions de 1 cap de bestiar porquí	7
id. entre 2 i 10 caps de bestiar porquí	70
id. entre 11 i 20 caps de bestiar porquí	19
id. entre 21 i 100 caps de bestiar porquí	14
id. de més de 100	2

En quant a l'avicultura té menys importància. Aquí, a diferència d'altres poblacions, es limita a les petites explotacions familiars, cada vegada més minses i alguna explotació semi industrial al mateix poble i sols una o dues granges, als afores, de tipus modern.

El bestiar de llana sempre representà a la nostra vila un element de pes dintre l'economia agropecuària; s'agrupa en ramats de 150 a 300 caps que pertanyen a pastors del poble o que formen part d'algun dels "cortals".

Les estadístiques de la Germandat anoten per l'any 1964 —el darrer censat— 11 ramats, amb un total de 2040 caps de bestiar. Avui aquesta xifra s'ha gairebé doblat, amb una explotació que compta amb un miler d'unitats, encara que si bé té el seu centre a Castelló, practica la trashumància per les terres dels termes veïns.

97 Devorats pel fenomen turístic han desaparegut, per exemple, 10 "cortals".

98 Segons el cens agrari de 1972, les explotacions agropecuàries castellonines es repartien de la següent manera:

Explotacions sense terra	id. de menys 1 Ha.	de 1 ha a 5 ha.	de 6 ha a 10 ha.	de 11 ha. a 20 ha.	de 21 ha. a 50 ha.	de més de 50 ha.
15	11	48	al poble masos 44 1	al poble masos 44 3	al poble masos 14 13	al poble masos — 8

Si comparem aquestes xifres amb les del cens de 1962 veiem que mentre subsisteixen gairebé iguals les explotacions grans, de més de 10 ha. (es a dir, de 50 vessanes per amunt), les mitjanes i les petites han sofert una notable reducció. Les mitjanes —les de 6 a 10 ha.— han baixat de 63 a 45, mentre le petites —les de menys de 1 ha. a 5 ha.— han passat de 177 a només 59.

99 Aquestes dades m'han estat facilitades pel meu germà, Santiago Compte agricultor castelloní, bon coneixedor de les realitats i dels problemes de l'estament agrari del poble.

100 Pràcticament no existeixen en el terme terres o camps abandonats o sense treballar.

101 Arxiu Parroquial: "Registro de los años 1782 hasta 1789".

102 La fàbrica ILDASA, de productes lactis, fou creada l'any 1941, en un edifici situat al barri de ca l'Anton, d'on es traslladà, l'any 1956 a l'edifici actual. En 1962 recollia una mitjana de més de 25.000 litres diaris de llet que s'utilitzaven per l'elaboració de mantega i formatges. El personal que hi treballava arribà a sumar uns 50 individus.

103 La citada fàbrica, de fet no ha desaparegut sinó que, al passar en mans d'una altra empresa (la DANONE), ha deixat de produir formatges i mantega, per reduir-se, com hem vist, a recollir i distribuir la llet de la comarca.

104 Les empreses industrials censades a l'Ajuntament de Castelló l'any 1976 són les següents: a) del ram de l'alimentació: 1 panificadora (C), 1 de elaboració de pa i "bolleria" (E), 2 de xurros i patates (E), 2 d'elaboració i venda de dolços (C); b) habillament: 2 sastres (C), 5 perruqueries de senyores (C), 2 perruqueries d'homes (C), 2 salons de bellesa (C i E); c) ram de la construcció: 1 fàbrica de material auxiliar de ciment (C), 5 fusteries mecàniques (C), 3 fontaners (C i E), 38 empreses de paleta (de les quals 5 a Castelló i la resta a Empuriabrava),

- 19 obres urbanes, 1 cristalleria i pintura (E) 1 entarimat i barnissat pisos, etc. d) mecànica i electricitat i neteja vehicles (E), 5 instal·lacions de petit material elèctric (C i E), 4 soldadura autògena (C i E). (C= emplaçades al nucli vell de Castelló; (E= emplaçades al nucli residencial d'Empuriabrava).
- 105 Arxiu Parroquial: "Registro de los años 1782 a 1789".
- 106 Recordi's que fins la implantació del Règim Liberal, els abasteixements eren un servei del Municipi, el qual els arrendava als particulars.
- 107 Segons el citat patró de 1950 es desglosaven d'aquesta manera: 14 botigues de queviures, 2 drogueries, 6 merceries, 3 saba·eries, 6 carnisseries, 6 fleques, 2 tabernes i 2 estancs.
- 108 Segon el recompte de 1975 els comerços del Castelló vell es distribueixen així: 6 carnisseries 3 venda major cereals, 1 venda major pinsos, 1 venda menor pinsos i forratges, 10 botigues de queviures i ultramarins, 2 venda menor de vins, 2 venda menor mobles, 1 venda menor paper, 1 venda menor begudes, 1 perfumeria, 1 farmàcia, 1 venda menor gasolina, 1 electrodomèstics, 1 articles fotogràfics, 1 gas, 1 fertilitzans agrícoles, 1 drogues etc.
- 109 En una visita feta el dissabte 29 de gener de 1977, a les 6 h. de la tarda, en el sector comercial Sant Mori, hi havia obertes unes quinze botigues: 2 supermercats, 1 carnisseria, 2 "bodegas", 1 lleteria, 1 ultramarins, 1 farmàcia, 1 objectes regal, etc. Cal afegir-hi prop d'una desena de bars i restaurants, varies oficines de venda d'apartaments, etc.
- 110 Són els següents: 26 clergues seculars, 77 clergues regulars, 8 advocats, 6 escriptors, 15 estudiants. Arxiu Parroquial "Registro, etc."
- Si agafem com a representació de la població activa la xifra donada pel "Registro, etc.", és a dir, 719 individus, els serveis representarien el 18 % del total actiu. Aquest percentatge seria inferior si en lloc de població activa tinguéssim en compte la població total.
- 111 Segons el cens de 1950 a Castelló hi havia 3 metges, 1 farmacèutic, 4 mestres nacionals, 7 germanes carmelites, 3 capellans, 13 monges clarisses, 3 veterinaris, 5 músics, 1 notari, 1 jutge comarcal, 7 funcionaris municipals, 2 escriptors i 8 guardies civils. A aquestes professions hi hem d'afegir 5 cafeters, 2 taverners i 1 empresari de cinema.
- 112 L'any 1950 encara hi havia a Castelló 23 persones pertanyents a l'estament eclesiàstic.
- 113 Són les següents: a) al nucli vell de Castelló: sucursals de Caixa de Pensions i Estalvis, Caixa d'Estalvis Provincial, Banc Popular; corresponsals: Banc Central, Banc Hispano-Americà, Banc de Bilbao. b) a Empuriabrava: Sucursal: Caixa d'Estalvis Provincial; corresponsals: Banc de Bilbao, Banc Popular, Banesto, Banc Comercial Transatlàntic, Banc Occidental, Banc Central.
- 114 Els primers censos o "fogatges" coneguts de la nostra regió catalana són: a) el de 1358, publicat per J. M. Pons Guri, en "Un fogatge desconegut de l'any 1358", B. R. A. B. L. B. XXX (1963-64), pàgs. 323-498; b) el de 1365-70 publicat per J. Iglesias Fort: "El fogatge de 1365-70" (Memorias de la Real Academia de Ciencias y Artes de Barcelona", v. XXXIV, a. 1962, pàgs. 269-498. c) el de les Corts de 1378 (en el vol. IV de "Cortes de los antiguos reinos de Aragón y Valencia y Principado de Cataluña" publ. per la Real Academia de la Historia, Madrid, a. 1901, pàgs. 86-183; d) el de 1381, atribuït erròniament a l'any 1359 i publicat per P. de Bofarull en el volum XII de CODOIN (Vegi's: Sobrequés Vidal, S.: "La nobleza catalana en el siglo XIV" Anuario Est. Med., 1970-71, Barna, pàgs. 516).
- 115 Arxiu Cor., Aragó, Secc. Real Patrim. fogatge de 1497; el manuscrit dona la xifra de 391 focs; en canvi la suma me'n dona 402.
- 116 Hem de tenir en compte que el coeficient de 4 persones per foc o llar és considerat més aviat baix per alguns demògrafs, al·legant que la família antiga és més nombrosa que l'actual. Si fos així la població de Castelló dels segles XV i XVI, s'acostaria als 2000 habitants, gairebé la d'avui.

- 117 Figueres, en el fogatge de 1553, comptava només 159 focs i Peralada, la segona vila del comtat, 212. En el Baix Empordà, Torroella de Montgrí no arribava als 250. De fet només Girona, entre les poblacions del nord-est català —deixant apart ara el Rosselló—, amb els seus 1305 focs, li passava al davant.
- 118 Des de 1640 a 1714 Castelló ha de sofrir quasi tres segles de guerres que, encara que no siguin seguides, es produeixen en ràpida freqüència. No gens menys que sis conflictes bèl·lics entre Espanya i França tenen lloc en el transcurs d'aquella tongada, conflictes que indefectiblement fan servir l'Empordà com a camp de batalla.
- Comencen amb la **"Guerra dels Segadors"** (1640-1659), durant la qual Castelló és ocupat mantes vegades per tropes espanyoles i, sobre tot, per franceses. Vuit anys després segueix l'anomenada **"Guerra de Devolució"**, que dura dos anys (1667-68). La pau es manté poc temps i, en 1672, comença el **tercer conflicte** que es perllonga sis anys (1672-78), amb les consegüents invasions de l'Empordà i ocupacions de la seva capital, Castelló, fins la pau de Nimega. Una altra entrada de francesos a l'Empordà (general Bellfonds) es produeix en la curta campanya de 1683-84, finida amb la **treva de Ratisbona**.
- A finals de segle té lloc la quinta guerra, la de la **"Lliga d'Augsburg"** (1688-1697), durant la qual les tropes franceses, manades pel duc de Noailles, no solament envaeixen l'Empordà, com de costum, sinó que arriben a ocupar la ciutat de Barcelona. Poc temps va durar la tranquil·litat, doncs el 1701 ja començava la sisena i darrera d'aquelles lluites, la corresponent a la **"Guerra de Successió"** a la corona espanyola, quin resultat final seria la pèrdua de l'autonomia de Catalunya i, per Castelló, la transformació del seu règim municipal.
- Pels anys anteriors a 1640, Castelló seguia gaudint de fama de vila important, com semblen confirmar-ho aquestes paraules del representant del comte, dirigides a l'Ajuntament, estranyant-se que s'aporti poca gent per la defensa del país, en les guerres amb França immediatament anteriors a la rebel·lió catalana dels "Segadors"; diu així: "...en una vila tant gran no es versemblant no haja mes de 500 homens capaços de portar armes..."
- 119 A. Compte: "Un municipi empordanès, etc."
- 120 J. Aparici: "Descripció de Catalunya" Man. Biblioteca Central de Catalunya, Sig. Arxiu Reg. 5082, man. 516.
- 121 Suposem que és inferior a la realitat perquè la mencionada xifra de llars que dona Aparici no sembla concordar amb els llibres parroquials. Aquests, en efecte, donen un nombre de baptismes i d'òbits superiors als que correspondrien a una població de només 225 veïns. Vegis:

Anys	baptismes	òbits
1707	47	122
1708	58	69
1709	75	100
1710	64	96

De totes maneres l'elevada mortalitat d'aquests anys podria haver contribuït a una certa decadència urbana i demogràfica.

- 122 "Noticia del Principado de Cataluña, dividido en Corregimientos, con expresión de las Ciudades, Villas, Lugares y Quadras, con sus confrontaciones y jurisdicciones, con numero de casas y habitantes en ellas". Arx. Hist. de Barcelona; no porta data però és posterior a Felip V.
- 123 A. Compte: "Un municipi empordanès, etc." op. cit.
- 124 Aquest darrer cens és d'un gran interès, doncs ens dona, per primea vegada, no solament el nombre de pobladors sinó llur estat civil i llurs edats.
- 125 Arxiu Parroquia: fondos varis.
- 126 A. Compte: "El Alto Ampurdán" op. cit.
- 127 "Proyecto de captación y conducción de aguas de Castelló de Ampurias" Minist. Obras Públicas. Conf. Híd. Pirineo Or. Año 1971. Memoria.

- 128 Vegint-se les xifres corresponents a l'augment de la població de Roses els darrers anys:

Any 1940	2764 habitants
" 1950	2720 "
" 1960	3575 "
" 1970	6186 "
" 1975	7126 "

- 129 El "Primer Llibre de Bateigs" de la parròquia de Santa Maria de Castelló d'Empúries comença el 1 de desembre de 1515.
- 130 Si apliquem el coeficient 4 persones per foc ens dona 1596 habitants, mentre si apliquem el 5 p./f. resultaran 1995 habitants.
- 131 Aquesta seria la xifra prenent com a base el coeficient 4 hab./foc. Si agaféssim el coeficient 5 hab./foc, la natalitat seria sols del 39 ‰. El càlcul l'hem fet partint de es dades corresponents als quinze anys que van de 1540 a 1555, però eliminant les de l'any 1550 per considerar-les inexactes degut a defectes d'anotacions.
- 132 Els "Llibres d'Òbits" que, com hem vist, comencen l'any 1609, presenten dades molt irregulars. Mentre els tres primers anys les xifres semblen adequades (1609: 79 òbits; 1610, 99; 1611, 96), des de 1664 fins al final del segle les dades són inexplicablement baixes —entre 20 i 40 òbits per any— amb alguns anys sense cap anotació (per exemple els anys 1670, 1671, 1679, 1680, 1685, 1686, 1687, 1688, 1690, 1691 i 1692) i alguns altres amb guarismes extremadament alts, com el 1693, en que s'anoten 187 defuncions. Una explicació podria ésser que aquest any —així sembla confirmar-ho el canvi de lletra— hi ha nou encarregats de fer les anotacions.
- 133 La mitjana de naixements durant aquests vint primers anys del segle XVIII és de 74 per any i el d'òbits de 83. Si ens limitem a la dècada 1700-1710, dintre la qual té lloc el cens d'Aparici, el nombre de nats vius és sols de 71 per any, mentre la mortalitat, molt més elevada, dona 94 defuncions anyals; hem de tenir en compte, però les excepcionals dades de l'any 1706, amb 218 morts, i de 1707, amb 122, que venen a desnivellar les xifres anyals corrents.
- 134 L'any immediatament anterior al recompte d'Aparici, el 1707, la xifra de naixements ha descendit al nivell més baix de tota aquesta tongada, amb sols 47 nats, i al següent només se n'inscriuen 58.
- 135 Si prenem el cens de 1757, amb 465 focs laics, 21 eclesiàstics i 74 frares i monges i l'hi apliquem el coeficient 4 pe's focs laics i 3 pels focs eclesiàstics seculars, tindriem una població de 1997 habitants. La tasa de natalitat (hem escollit els anys que van de 1750 a 1757) seria de 58 ‰. Si apliquem el coeficient 5 pels focs laics i 3 per la clerecia secular tindriem una població de 2.462 habitants, potser més d'acord amb la realitat que l'anterior. La natalitat seria llavors del 47 ‰.
- 136 Per què la comparació sigui correcte hem agafat els mateixos anys que ens han servit pel comptatge de la tasa de natalitat.
- 137 De més de cinquanta anys d'edat hi ha 189 homes i 161 dones.
- 138 Per l'obtenció de les citades tasses hem tingut en compte els vint anys del segle des de 1800 a 1820; en quant al nombre d'habitants de Castelló, en no poder disposar d'un padró anyal, hem agafat la xifra de 645 veïns que la documentació municipal ens suministra per l'any 1819.
- 139 Si en lloc de prendre com a xifra de població la del cens de 1357, acceptem una xifra mitjana entre aquesta darrera i la donada per Madoz, la tasa de natalitat seria llavors més elevada: prop del 51 ‰.
- 140 Disposem ara de dades demogràfiques procedents de dues fonts: a) els llibres de baptismes i d'òbits, conservats a l'Arxiu Parroquial i que fins el segle XIX han representat gairebé l'única documentació d'aquesta mena; b) els registres de naixements i defuncions del Jutjat Municipal. Ara bé, d'aquests darrers llibres durant la nostra darrera Guerra Civil 1936-39, i a causa d'un bombardeig al

Jutjat, alguns quedaren destruïts o mutilats. Per això, almenys fins l'any 1930, en que pràcticament tots els nou nats es bategen i tots els morts s'enterren per l'església, hem utilitzat els llibres parroquials amb preferència als municipis. Cal tenir en compte també que, en comparar uns altres, existeixen lleus diferències entre les mateixes dades. La causa d'aquestes anomalies podria ésser, per una part que mentre ningú no s'oblidava de batejar o d'enterrar als seus familiars per l'església, algu, en canvi, deixaria de registrar aquestes incidències al Jutjat; quan les xifres són a favor del Jutjat podria ésser degut a que s'anoten els infants nascuts morts o que moren en néixer, infants que no poden constar en el registre de Baptismes. Per exemple observint-se les xifres de baptismes i naixements corresponents als deu anys 1880-1890.

Anys	Registre parroquial	Jutjat municipal
1880	100	89
1881	102	99
1882	93	96
1883	114	108
1884	111	109
1885	90	91
1886	84	90
1887	92	101
1888	94	91
1889	79	82

- 141 A mitjans de la dècada la mortalitat és excepcionalment elevada; així en 1853, 150 òbits; en 1854, 215; en 1855, 154 i en 1856, 177. Aquestes xifres són precisament les que desnivellen la mitjana.
- 142 Des de 1950 la província de Girona inicia una reviscolada, promoguda per l'arribada d'immigrants meridionals; així mentre el citat any mostra una taxa de 15'4 ‰/‰ deu anys després, en 1960, aquella ha pujat a 16'76 ‰/‰.
- 143 Segons el cens de 1970 la mitjana de membres per família entre les immigrants fou de 3,5; si exclouim aquelles formades per un sol individu (generalment camarrers, mossos de pagès, etc.), que encara que censades com a famílies independents, de fet formen part d'altres, la proporció supera als 4 membres per família. Les llars indígenes, en canvi, agrupen sols a 2,5 individus per cada una i, si eliminem les formades per una sola persona, arriben a 3,1, xifres, tant en el primer cas com en el segon, notablement inferiors a les corresponents als immigrants.
- 144 Aquest "tocar fons" és relatiu, doncs tant per l'àrea Occidental com per la comunista, tenim el cas de païssos amb nivells de natalitat encara inferiors al nostre. Així succeeix amb la República Federal Alemanya, amb 11,5 ‰/‰ i l'anomenada República Democràtica, amb 11,7 ‰/‰, ambdues dades corresponents a l'any 1973.
- 145 Les taxes de natalitat corresponents a alguns païssos d'Europa Occidentals són les següents.

França	16,9 ‰/‰
Alemanya Fed.	11,5 "
Bèlgica	13,8 "
Anglaterra	14,9 "
Holanda	16,1 "
Itàlia	16,8 "

- 146 En els "Llibres de Baptismes" de Castelló, entre 1538 i 1555, amb els pares dels diferents nens batejats, hem trobat el nom de 15 francesos. Per el segle XVII, en el "Llibre d'Òbits", entre 1636 i 1642, n'hem comptat 12, la major part "treballadors", és a dir, jornalers; en tots ells, a més del nom s'anota la procedència així: "francès", "del regne de França", etc.

- 147 Compari's aquesta diem-ne "puresa racial" amb la situació d'avui, expressada en el quadre següent, extret dels llibres parroquials de baptismes:

Anys	Nombre total de baptismes	Nombre cognoms mixtes	Nobre cognoms exclusivament castellans	Nombre cognoms estrangers	
				un cog.	dos cog.
1970	29	2	4	—	—
1971	31	4	9	2	1
1972	33	8	4	2	1
1973	38	11	6	2	2
1974	34	8	11	—	—
1975	34	7	6	1	—
TOTALS	199	40	40	7	4

- 148 Aquestes xifres les hem obtingudes a base d'una mostra equivalent al 55 % de la població total castellonina.
- 149 Se sol considerar com a població jove la que compta menys de vint anys. Gairebé tota l'Amèrica tropical supera el 50 % de població jove, mentre Àfrica, Orient Mitjà i Àsia del sud-est oscil·len entre el 45 i el 50 %.
- 150 A. Compte: "Un municipi empordanès, etc." op. cit.
- 151 Pel curs 1976-77 a l'Institut de batxillerat de Figueres hi estudien 21 alumnes de Castelló; a l'Escola de Formació Professional de la mateixa població, 13; en altres centres secundaris de la comarca entre 10 i 12.
- 152 En tenir coneixement des del segle XVIII i, almenys al principi, està formada per quatre músics, als que, apart del salari, se'ls hi permet aprofitar-se dels fruits de terres comunals; probablement aquestes darreres estarien situades prop del lloc conegut avui amb el nom de "carretera dels músics".
- 153 Veiem el que diu Madoz, a mitjans del segle passat, del teatre de Castelló situat al costat de les actuals arcades o galeria porticada de la placeta nord de l'església; quant aquell geògraf escriu devia ésser cosa recent, doncs d'abans no coneixem cap local d'espectacles. Diu això: "El teatro es de bastante capacidad y buen gusto y regularmente decorado; en él se ejecutan funciones dramáticas por temporadas, ya por una sociedad de aficionados del pueblo o por compañías de la legua."
- En quant a les festes, a més de la Festa Major, celebrada primerament el dia de Sant Llorenç (10 d'Agost) i traslladada, després de la nostra Guerra Civil, al 23 del mateix mes i, des d'aquest any actual, al darrer diumenge de juliol, amb tres dies de durada, existeixen encara la festa dels cortals de Sant Antoni (17 de gener) i la dels masos de Sant Joan ses Closes (20 d'Agost).
- 154 A la resta d'Espanya, per l'any 1975, el 34 % de les famílies posseeixen automòbil, segons dades de l'Institut Nacional d'Estadística.
- 155 Nosaltres calculem a una mitjana de tres individus per família. No sabem el mòdul escollit per l'Institut Nacional d'Estadística.
- 156 Segons dades de l'any 1975, les darreres que posseïm, a Espanya es comptabilitzaren 7.835.000 telèfons que repartits pels 35,4 milions d'habitants que en aquest any comptava el nostre país, dona la xifra mencionada de 4,5 habitants per telèfon.
- 157 Ens ajuda a comprendre aquest fet la moderada diferència de població que fins a finals del segle passat existí entre la vella i la nova capital comarcal. Veiem-ho amb la precisió de les xifres:

ANYS	CASTELLO	FIGUERES
1789 (Cens de Floridablanca)	2.911 hab.	5.398 hab.
1840 (Madoz)	2.821 "	8.352 "
1857 (Primer cens modern)	3.260 "	10.370 "
1900	2.591 "	10.714 "
1975	2.252 "	25.463 "

- 158 Els tres pobles citats anteriorment acudeixen al mercat de Figueres el dijous, com a principal, i al de Castelló els dimarts, com a secundari.
- 159 La circumscripció del jutjat comarcal comprenia la faixa costera estesa de Portbou a Sant Pere Pescador, incloent a més de Castelló, els pobles de: Portbou, Colera, Llansà, El Port de la Selva, Selva de Mar, Cadaqués, Roses, Palau, Pau, Vilajuïga, Vilanova de la Muga, Fortià, Rùmors, Sant Pere Pescador, Vilacolum, Siurana, etc.
- En quant a la notaria, recordi's que Castelló arribà a tenir un col·legi notarial els membres del qual residien a la nostra vila, encara que cada un d'ells disposava d'un partit notarial propi, que comprenia varis pobles del comtat.
- 160 Inaugurà aquest segon període, com a director, el prestigiós músic i compositor Josep Blanch Reynalt, que la regentà fins la seva mort.
- 161 Aquestes fires-concursos tingueren llur període culminant en la segona meitat dels anys quaranta, impulsades pel bon moment que passava l'agricultura i la consegüent demanda de bestiar de treball, doncs llavors no podia pensar-se en la compra de tractors, ja que no n'hi havia en el mercat.
- La importància ramadera de Castelló pot provar-se amb les següents dades: l'any 1955 existien 394 caps de bestiar caballí, 159 mules i matxos i 23 ases. Ressò d'aquesta fama ramadera fou la compra, pel Ministeri de l'Exèrcit, d'una extensa finca per convertir-la en "Yeguada Militar" que, de totes maneres, duraria pocs anys.
- 162 Així han desaparegut el Jutjat comarcal, l'Escola Municipal de música i les fires de bestiar, mentre el mercat dels dimarts ha quedat reduït a ben poca cosa. De moment sols es conserva la Notaria, avantatja indubtable si tenim en compte que Roses, per exemple, amb més del doble d'habitants de Castelló, manca d'aquest servei. A l'alt Empordà, apart de Figueres, que disposa de tres notaries, i Castelló, sols n'existeixen a L'Escalà i a Llançà.
- 163 Recordi's que l'any 1975 a Castelló estaven censats 769 automòbils de turisme, 53 camions i 76 motocicletes.
- 164 L'estiu de 1976 els autocars Figueres-Roses-Cadaqués, que són els que passen per Castelló disposen de 22 serveis diaris, onze d'anada i onze de tornada, des de les 7'30 a les 21'30. Els castellanins doncs, poden disposar d'autocars per anar o tornar de Figueres cada hora i mitja o cada dues hores. Un servei semblant regeix durant l'hivern.
- 165 Abans de la darrera Guerra Civil hi havia a Castelló 4 metges i 2 farmàcies. Durant els anys immediatament posteriors a la citada guerra, el servei farmacèutic quedà reduït a un sol establiment, però durant forces anys encara subsistiren 3 metges.
- 166 Devem aquestes dades a l'amabilitat del Sr. Pallisera, gerent de "Previsión Popular", l'entitat encarregada de l'aspecte administratiu de la mencionada clínica "Santa Creu".

A P E N D I X

ANYS	segle XIV ("fogatge" de 1381)	1497	1553	1708	1717	1725	1787
Castelló	—	391 f. 1564 h.	399 f. 1596 h.	225 f. 900 h.	338 f. 1352 h.	286 f. 1274 h.	2911 h.
Roses	—	169 f. 632 h.	—	65 f. 200 h.	127 f. 508 h.	—	1952 h.
Figueres	115 420 h.	—	—	357 f. 1428 h.	441 f. 1764 h.	450 f. 1872 h.	5398 h.

ANYS	1857	1877	1900	1920	1940	1960	1970	1975
Castelló	3260 h.	2856 h.	2591 h.	2506 h.	2119 h.	2009 h.	2110 h.	2252 h.
Roses	2732 h.	3219 h.	2690 h.	2669 h.	2764 h.	3575 h.	6186 h.	7126 h.
Figueres	10370 h.	11739 h.	10714 h.	13192 h.	16337 h.	17548 h.	22087 h.	25463 h.

Evolució de la població de Castelló i de dos nuclis veïns,
Roses i Figueres, des de la Baixa Edat Mitjana fins avui.

Dels "fogatges" del segle XIV es fa referència al de 1381, atribuït erròniament a l'any 1359 i publicat per P. de Bofarull en CODOIN, ha citat; en aquest fogatge no s'hi troba Castelló. Les dades de 1497 i 1553 són de dos altres fogatges en els quals falten, en un Roses i en l'altre Figueres. Les de 1708 corresponen a la "Descripció de Catalunya" de J. Aparici. Les de 1717 al "Vezindario general de España", manuscrit de la Biblioteca Nacional de Madrid, n.º 2274 que, com mostra el seu nom, és una relació de veïns de tot Espanya. Les de 1725 a la "Noticia del Principado de Cataluña, dividido en corregimientos, con expresión de las Ciudades, Villas Lugares y Quadras con sus confrontaciones y jurisdicciones, con numero de casas y habitantes en ellas". Es troba en l'Arxiu Hist. de la Ciutat de Barcelona i no porta data, si bé es considera d'entre 1717 i 1725. Les de 1787 són les del conegut cens de Floridablanca i les de 1857 i següents pertanyen als diferents censos regulars i sistemàtics portats a cap per l'Estat espanyol des de mitjans del segle passat.